M 1

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1970

1448

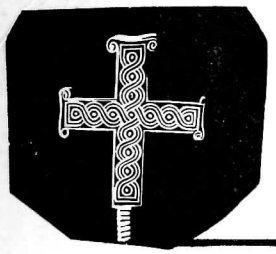

MARULIĆ
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Uređuju:
Radovan Grgec, Ante Jakšić i Stjepan Krčmar (glavni i odgovorni urednik)

Uredničko vijeće:
Ivan Zvonimir Čičak, Enver Čolaković, Pere Dulčić, August Đarmati, Ivan Golub, Radovan Grgec, Dubravko Ivančan, Ante Jakšić, Stjepan Krčmar, Ljiljana Matković, Kuzma Moskatelo, Luka Perinić, Svevlad Slamnig, Ton Smerdel, Dinko Tusun, Mirko Validžić.

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 4 puta godišnje

Uredništvo i uprava:

Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 8 nd.

Godišnja pretplata 30 nd. uplaćuje se u korist tekućeg računa 301-8-1059

Godišnja pretplata za inozemstvo 4 dolara uplaćuje se na devizni račun kod Kreditne banke, Zagreb
301-620/1001
32002-10-268

Tiskara: Tipografija, Đakovo

MARULIĆ
ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 1 ZAGREB, OŽUJAK 1970. GOD. III

Josef IMBACH

Književnost i kršćanske vrednote

I

Nekome koji bi bacio površan pogled na suvremeni kulturni život moglo bi se učiniti da je tu vrlo teško naći mjesta za kršćansku književnost. Teologija i literatura, kako napominju, već dugo vremena idu različitim i protivnim putevima. Već u srednjem vijeku, u kojemu će kasnije romantizam gledati nerazdvojivo jedinstvo religije i umjetnosti, između skolastike i poezije postojalo je stanovito nepovjerenje. U činjenici da suvremena književnost svoju pažnju najvećim dijelom usredotočuje na čovjeka neki vide neosporiv dokaz kako u njoj nema mjesta za kršćansku literaturu koja bi se, kako se još uvijek misli, morala baviti pobožnim i pobudnim temama, donekle sličnima propovijedi. Budući da među najznačajnijim predstavnicima suvremene književnosti nema nijednog koji bi udovoljio tim zahtjevima, zaključuje se jednostavno da tu više nema mjesta za kršćansku literaturu.

Možda ipak taj problem zaslužuje da bude dublje zahvaćen i temeljitije objašnjen, također i s povijesnog stanovišta, prije nego pokušamo dati definitivan odgovor.

II

Dobro je prije svega odrediti što **nije** kršćanska književnost. **Tako ćemo već na početku moći ukloniti neke nesporazume i donekle ukorijenjene predrasude.**

Kršćanska književnost nije, kako se to često misli, isto što i teologija. Ako i neki pisac u svojim djelima iznosi teološke sudove, ne smijemo upasti u napast da ih ispitujemo metodama svojstvenim teologiji i vjeri. U tom slučaju intelektualistička literarna kritika gledat će kršćanski elemenat prvenstveno u sižeu knjige. Ako ovaj bude uzet iz života svetaca ili iz Biblije, bit će uklonjena svaka sumnja u tom pogledu. Racineova »Atalija« dugo se vremena smatrala kršćanskim djelom »par excellence« samo zato što joj je sadržaj bio uzet iz Biblije. Činjenica da je bila pisana nakon autorova obraćenja pojačavala je to uvjerenje. »Fedra«, naprotiv, nije pružala nikakva materijala za takve sudove. Neki katolički literarni kritičari smatraju Alessandra Manzonija još i danas jedinim tipično katoličkim piscem prošlog stoljeća. Manzoni je bez ikakve sumnje kršćanski pisac, ali ne po sižeu svojih djela, nego po načinu iznošenja njihove tematike. Uostalom, nitko neće kršćanskom piscu osporavati pravo da obradi siže koji najviše odgovara njegovu stvaralaštvu. On može poput Shakespearea prikazivati na pozornici krvave zločine koji potresaju svijet ili poput Dostojevskoga ulaziti u mračne kutove ubojičine duše, ukoliko želi svojim pogledom obuhvatiti stvarnost ljudskog društva i omogućiti nam da osjetimo njegovu uznemirenost i užas pred silama tame koje tom društvu prijete. Stoga kršćanska literatura nije sinonim za pobudnu i poučnu književnost, kao što su to prikazi života svetaca ili najprikladnijih događaja iz povijesti Crkve.

Uostalom, zar i takve kršćanske sadržaje, zbog želje za efektima, ne zloupotrebljavaju često ne samo pisci koji su vrlo daleko od kršćanstva nego i oni koji su s njime u otvorenom sukobu? Religiozno iskustvo degradira se na taj način na puko literarno sredstvo. Sjetimo se samo tetralogije Thomasa Manna »Josip i njegova braća«. Kultura, povijest jezika, povijest religija, etički i sociološki elementi, sve je to ovdje dato umjetnički genijalno u veličanstvenoj slici, ali ipak, unatoč biblijskom sižeu, bez ikakve kršćanske refleksije.

III

Sasvim je drugačije s piscima koji su u različitim oblicima znali ponovno unijeti kršćanstvo u književnost XX stoljeća, stvorivši s »teološkim romanom grijeha« tako reći novu literarnu vrstu. Sigrid Undset, Graham Greene i Francois Mauriac prikazuju u svojim djelima mračan i dekadentan svijet u koji iznenada prodire milost. U ovih pisaca, koji dubokim psihološkim senzibilitetom istražuju misterij zla, ne nalazimo mnogo »pobudnih« elemenata. Naprotiv, čini se kao da prikazivanje plemenita čovjeka, kršćanskog junaka, što je toliko uspijevalo jednome Claudelu, za njih predstavlja tabu. Tu se ipak postavlja pitanje:

može li se zaista smatrati kršćanskim ono djelo kojemu se u središtu nalazi grijeh? Mauriac nam u svojoj knjizi »Bog i Mamon« daje odgovor, koji se mnogima može činiti smionim. On, naime, kaže da je grešnik često upravo onaj koji zna bolje moliti; uostalom, i grešnici se s pravom ubrajaju u kršćane. Tako kršćanska književnost nije našla svoje najveće predstavnike među autorima koji su teološke koncepcije prenosili u literaturu, nego među onima koji su više cijenili zanos za otkupljeni svijet i koji su tjeskobi suprotstavili radost. Među ovima valja na prvom mjestu spomenuti Paula Claudela, koji je znao ujediniti čitav svijet u svojoj pjesmi hvale i čiji se opus bitno razlikuje od stvaranja njegovih suvremenika. Međutim, u posljednje vrijeme umuknuli su gotovo svi glasovi te vrste zbog smrti velikoga dijela predstavnika književne struje »katoličke obnove«.

Tu je dobro sjetiti se riječi Heinricha Bölla: »Ne postoji neki određeni kršćanski stil ili kršćanski roman, postoje samo kršćani koji pišu, i što se više kršćanin kao umjetnik koncentrira na stil i izraz, to više njegovo djelo postaje kršćansko«. Mauriac, koji je dobio Nobelovu nagradu 1952. iznio je slično mišljenje: »Ja nipošto nisam katolički romanopisac, nego katolik koji piše romane«. Dakle, književno djelo nije kršćansko samo ako izričito govori o nekom religioznom problemu — to bi se prije moglo nazvati religioznom literaturom! — nego ako, želeći služiti istini, traži odgovor na nebrojena pitanja koja susrećemo u svom životu. Po svojoj prirodi kršćansko je sve ono što afirmira kršćanske vrednote. Stoga moramo dopustiti da i nekršćanin može pisati kršćanska književna djela.

U tom smislu »Orestija«, tragedija svjetske literature, napisana u V stoljeću prije Krista, ne pripada kršćanskoj književnosti manje nego Danteova »Božanska komedija«. Isto tako nam se ne čini pretjerano ako u kršćansku književnost uvrstimo djela Dostojevskoga ili Jeana Cayrola, iako se kršćanstvo u njima javlja kao u nekom zamagljenom ogledalu.

IV

Najbolje je bit kršćanske književnosti izrazio John H. Newman koji u njoj gleda susret religije i svijeta. U tome je i njezino opravdanje. Zbog toga Newman pripisuje knjigama Bernanosa, Claudela, Dostojevskoga, Guardinija, Gertrude von Le Fort i Bruce Marshalla više obraćenja nego pastoralnim djelima. Ta se tvrdnja sigurno ne može statistički dokazati, ali takva je literatura, nema sumnje, vrlo djelotvorna. Sjetimo se samo Georgesa Bernanosa koji je kršćanske vrijednosti učinio pristupačnima čovječanstvu koje trpi i koje je daleko od istine.

Na koncu nam se sam od sebe nameće odgovor na pitanje da li je danas moguća kršćanska književnost. Ako ona nema sve karakteristike kršćanstva, iz toga ne smijemo zaključiti da nas suvremeni pisci sablažnjuju; radi se, naime, o tome da im naše društvo i naša civilizacija pružaju za takvo pisanje više materijala.

Kršćanin mora biti otvoren i iskreno priznati autentične ljudske vrednote u sadašnjoj egzistencijalnoj klimi literature. Možemo mirne

duše ustvrditi da na stari način pisana i shvaćena kršćanska literatura ne može u sadašnjoj situaciji predstavljati odgovor na egzistencijalna pitanja. Slika svijeta kakvu ima čovjek današnjice sigurno nije nadahnuta kršćanstvom, čija je vremenita sila oborena već u vrijeme reformacije. No kao »duhovna« snaga kršćanstvo treba da i danas vrši ne samo povijesno-spasonosnu nego i kulturnu misiju. Kulturna misija nije, doduše, jedan od prvih zadataka kršćanstva, ali je ipak od velike važnosti. Kršćanin očekuje odgovor na egzistencijalna pitanja najčešće od svetaca, koji su u život proveli kršćanske principe. Ipak, zašto bi se kršćanski odgovor na ta pitanja mogao naći samo na religioznom području, a ne i na području književnosti i umjetnosti?

Osservatore Romano, 8. XI 1969, br. 258 — preveo R. Grgec

Aleksandar SOLŽENICIN

Uskrsna procesija

Stručnjaci nam kažu da ne bismo smjeli, slikajući uljenim bojama, prikazivati stvari baš onakvima kakve jesu: za to postoji fotografija u boji; morali bismo isprekidanim potezima, kombinacijom četvrtastih i trokutastih ploha izraziti više ideju nego sam predmet. Što se mene tiče, ja ne mogu zamisliti kako bi se fotografijom u boji mogli izdvojiti značajni likovi i ukomponirati u jedinstvenu sliku uskrsne procesije u patrijarhijskoj crkvi u Peredelkinu koja je održana danas, pola stoljeća nakon revolucije. Pa ipak bi nam ova slika, makar naslikana i na najstaromodniji način i bez primjene trokutastih ploha, mnogo toga kazivala.

Pola sata prije početka zvonjave prizor izvan ograde oko patrijarhijske crkve Preobraženja Kristova liči na metež u plesnoj dvorani zabačena i surova radničkog naselja. Djevojke kreštava glasa u šarenim šalovima i radnim hlačama (nekoliko ih je ipak u suknjama) klatare se naokolo u skupinama po tri, po pet, krče si put u crkvu (ali lađa je prepuna, starice su zaposjele svoja mjesta još sinoć; nastaje prostačko guranje i djevojke izlaze); one se okupljaju oko crkvene ograde, obijesno viču, dozivaju se i razgledaju zelene, ružičaste i bijele svjetiljčice zapaljene s vanjske strane prozora i uz grobove episkopâ i patrijarhâ.

A momci — s izrazom kavgadžija i prostaka — svi pobjedonosna držanja (ali kakvu pobjedu su oni mogli izvojevati u svojih petnaest ili dvadeset godina, izuzevši možda koju loptu protjeranu kroz vrata?); gotovo svi imaju kape (a onih nekoliko gologlavih nije ih ovdje skinulo); svaki četvrti je pripit, svaki deseti pijan, svaki drugi puši, i to tako odvratno, s opuškom prilijepljenim za donju usnu! Tako se mnogo prije obreda — umjesto tamjana — s jarko osvijetljenog crkvenog dvorišta dižu sivi stupovi dima od cigareta prema uskrsnom nebu punom tamnih, nepomičnih oblaka.

Momci pljuju po pločniku, guraju jedan drugoga u rebra, neki zaglušno zvižde, drugi besramno kunu, a nekolicina ih je uključila tranzistore na plesnu glazbu; svoje djevojke grle na stazi po kojoj će proći procesija, otimaju ih jedan drugome iz ruku i s visoka ih kočoperno pogledavaju — svaki tren očekuješ da potegnu noževe, najprije jedan na drugoga, a zatim na vjernike. Jer način kako ovi momci promatraju vjernike nije način gledanja mlađih na starije, gostiju na domaćina,

već gospodara kuće na muhe. Ipak nije došlo do noževa: reda radi, tri-četiri milicionera tu i tamo patroliraju. Ni prostačke izraze ne izvikuju preko dvorišta, već ih samo glasnije upotrebljavaju kao da srdačno, na ruski način, razgovaraju. Za miliciju zakonski nema prekršaja javnog reda na koji bi trebalo paziti, stoga ona s prijateljskim osmijehom promatra mladu generaciju. Na kraju krajeva, ne možete od njih očekivati da im trgaju cigarete iz usta ili skidaju kape s glava. Ovo je javno mjesto, a nevjerovanje u Boga ustavno je pravo svakog građanima. Pritješnjeni uz ogradu crkvenog dvorišta i crkvene zidove, vjernici se, i ne pomišljajući na protivljenje, nervozno ogledavaju, bojeći se da ne dobiju nož u leđa ili da im ne otmu satove na kojima odbrojavaju posljednje minute do Kristova uskrsnuća.

Ovdje, izvan crkve, vjernika ima mnogo manje nego podrugljive i razorne gomile, koja ih ugnjetava i zastrašuje više nego što su to ikada Tatari činili. Tatari bi se sigurno povukli na uskrsnu nedjelju. Zakonska granica prema kriminalu nije prekoračena, razbojništvo je bez krvoprolića, vrijeđanje duha sastoji se u lupeškom cerekanju onih podrugljivih usta, bezobraznom razgovoru, izazivanju, struganju nogama, pušenju, pljuvanju — svega dva koraka od Kristovih muka. Uvredu nanosi pobjedonosno preziran izraz s kojim su došla ova nedozrela djeca promatrati svoje djedove kako ponovno oživljavaju obrede svojih praotaca.

Među vjernicima se obavezno vide jedno ili dva krotka židovska lica. Ovi su Židovi možda pokršteni, a možda i nisu. Oni se također nervozno ogledavaju oko sebe dok čekaju procesiju. Svi mi proganjamo Židove, Židovi su nam vječno na putu, no učinili bismo bolje kad bismo pogledali kakvu smo vrst Rusa odgojili? Pogledajte ih i srce će vam zastati.

Pa ipak ovo nisu jurišni čopori tridesetih godina — oni što su, urlajući poput demona, otimali uskrsne kolače iz ruku vjernika — o, ne! Ove pokreće, moglo bi se reći, intelektualna znatiželja. Na televizoru više nema hokeja na ledu, a nogometna sezona još nije počela; oni se dosađuju, zbog toga i grnu prema gomilama svijeća, guraju kršćane u stranu poput bala slame, psuju crkvenog prodavača, a ipak i sami iz nekog razloga kupuju svijeće.

Jedna je stvar karakteristična: nitko nije iz Peredelkina, no svaki svakoga poznaje po imenu. Otkuda to? Jesu li možda svi iz jedne tvornice? Je li moguće da su se prijavili za dežurstvo u ovim satima, kao što čine za d r u ž i n u?*

Zvona iznad glave snažno udaraju, ali ima nešto što podsjeća na nadomjestak: udarci su nekako limeni, nema punoće zvuka i dubine. Zvonjava navješćuje uskrsnu procesiju.

No i opet glavna uloga pripada — ne vjernicima, o, ne!, već toj istoj bučnoj mladeži. Po dvoje, po troje, oni upadaju u dvorište, hitaju, ne znajući kamo gledati, na koju stranu krenuti, odakle će procesija naići. Oni pale grimizne uskrsne svijeće, i njima pripaljuju cigarete — eto čemu im one služe!

Guraju se kao da čekaju da plesni orkestar otpočne svirku. Jedino nedostaje bar, tako da bi ovi vitki mladići kovrčave kose (jer naša je rasa stasita kao i uvijek!) mogli po grobovima prolijevati bijelo pjenušavo pivo.

U međuvremenu se čelo procesije pojavilo iz predvorja i uputilo u dvorište uz melodičnu zvonjavu zvona. Dva žustra čovjeka, što idu sprijeda, mole mlade drugove da naprave malo mjesta. Tri koraka iza njih stari član procesijâ, nešto poput crkvenjaka, nosi palicu, a na njenom vrhu fenjer od brušena stakla s utaknutom svijećom. Brižljivo pogledava u fenjer nastojeći da ga održi uspravnim, ali se isto tako sa strahom ogledava u stranu. Takva — upravo takva bila bi slika koju bih naslikao kad bih znao kako! Čega se crkvenjak boji! Da li toga da će graditelji novog društva nasrnuti na kršćane, da će ih istući? Svi ostali zajedno s njima od toga strahuju.

Djevojke u hlačama, sa svijećama u rukama, momci pod kapama i u raskopčanim kišnim kabanicama, s cigaretama u ustima (na toj slici bi moralo biti mnogo lica, drskih lica, s njihovom samosviješću što vrijedi jedan rubalj i razumijevanjem što vrijedi pet kopejki — mada neka izgledaju pristojnije, prostodušnije, vrve naokolo i promatraju svečanost za koju nitko ne može kupiti ulaznice. Iza fenjera slijede dva barjaktara, ali ne idu razmaknuto: oni se također, kao da su preplašeni, stišću jedan uz drugoga.

A iza njih ide deset žena, u pet redova po dvije, s debelim zapaljenim svijećama u rukama. Sve bi one također morale biti na toj slici! Žene su postarije, energičnih, pobožnih izraza lica, spremne da umru, kad bi tigrovi bili pušteni. Samo dvije mlade — isto tako mlade kao i djevojke što se guraju s momcima — ali kako su nevina njihova lica, i koliko blaženstva na njima! Deset žena pjeva i ide zbijenim redovima. Imaju trijumfalan izraz kao da se oko njih ljudi krste, mole, kaju, klanjaju do zemlje. Ove žene ne smrde po dimu cigareta, njihove su uši gluhe za psovke, njihove noge kroče dvorištem ne osjećajući da se ono pretvorilo u plesni podij.

Tako je počela uskrsna procesija. Nešto je doprlo do mladih nerazboritih osporavatelja i sve se malo stišalo.

Iza njih su došli svećenici i đakoni u misničkom ruhu raskošna sjaja — otprilike osmorica njih. Ali kako su se skupili jedni uz druge, tiskajući se međusobno, preprečavajući jedni drugima put, tako da jedva ostaje mjesta za mahanje kadionicom ili za dizanje štole. A čak i patrijarh svih Rusa, da ga nisu odgovorili, mogao je ovdje služiti liturgiju i ići u procesiji!

Zbijeni međusobno, prolaze žurno, a iza njih — iza njih nikoga nema! Ovo je kraj procesije! Nema hodočasnika, nema vjernika koji idu iza svećenika, jer kad bi napustili crkvu, ne bi mogli ponovno u nju ući.

U procesiji nema hodočasnika, no sada — sada provaljuje rulja. Kao da naviru kroz razbijena vrata u neku prodavaonicu, kao da žure da ugrabe plijen, da pokradu živežne namirnice, jure između dovratni-

ka, nošeni strujom, momci i djevojke guraju se i sudaraju i krče si put — čemu? Sami ne znaju. Da li bi promatrali svećenike kako luduju? Ili tek da se guraju? Ili im je to zadatak?

Procesija u kojoj nitko ne moli! Procesija u kojoj se nitko ne krsti! Procesija sa šeširima, s cigaretama, s tranzistorima obješenim oko vratova! Slika bi morala prikazivati prednje redove gomile kako se provlače kroz ogradu — tada bi bila cjelovita! Neka starica što stoji po strani prekrsti se i kaže: »Ove godine je dobro — nema huliganstva. Pogledaj koliko ima milicionera...« Tako, sada znamo. Prijašnjih godina bilo je još gore.

Što će kasnije biti od većine tih milijuna koje smo rodili i odgojili? Kakav su smisao imala prosvjetiteljska nastojanja i ohrabrujuća predviđanja velikih mislilaca? Kakvo dobro možemo očekivati od naših budućih naraštaja?

Sigurno je: jednog će se dana oni okrenuti protiv nas i sve nas zgaziti.

I one koji ih huškaju na nas također će zgaziti.

Prevela: D. V.

* »družina« — odred mladih ljudi koji dobrovoljno pomažu miliciji.

Tomislav ANTUNOVIĆ

Da ne bi Markana...

Davno je to bilo. E, e! Davno.... Davno. Prije stotinu, a možda i više ljeta. I da ne bi onako s našim davnim Markanom, ne bi bilo danas ni naših Hrvaca, a ni nas patnika. Nikada. Tako mi vjere. Kažu da je istinito. A istina jest. Jest, istina je kao što je dragi Bog — budi hvaljeno njegovo sveto ime. Istinito, posve istinito. Kažu, o tome svemu da potanko piše u davnenim knjigama. A kada u knjigama piše, i to davnenim, onda nema sumnje, istinito je. A mi o tome isto, od usta do usta, sa sijela na sijelo, pa nam i djeca sve o našoj Hrvatskoj i o Markanu znaju naizust. Tako mi vjere, bolje od očenaša.

Naš davni otac i utemeljitelj našeg zaseoka nije zbog bijede krenuo u još bjedniju. Ne! Orlovski se ugnijezdio u ovoj goleti, na tom Božjem i našem kršu, gonjen silom. Mlečići su mu bili za petama. I da je onda znao za ovo njegovo lijego dužd mletački, lakrdijaškim bi ga zadovoljstvom privezao za prvi klin klisure da mu zmije oči ispiju. Tâ naš Markan je skoro Mleca u rat ugurao. Baš tako piše u knjigama davnenim: »Kraljicu mora je skoro u rat ugurao«. Naš Markan i nitko drugi. Nas su Hrvate uvijek drugi vukli u rat za svoje probitke, ali ovaj put eto jedan im se neuki Hrvat, srećom, za sve osvetio. A Markan je bio ljudina. Pravi Hrvaćanin s ove krševite Hrvatske. Um mu je bio oštar, a nu, kao oko sokolovo. Znao je i umio što nitko. Sve to tako podrobno piše u knjigama davnenim.

I ukorijenivši se ovdje, prihvatio se ubitačna posla. Lomio je kamen i zgrćao zemlju. Pedalj po pedalj zemlje, pa vrtača; vrtaču po vrtaču pa vlačica. I kad ih je navukao toliko da ih je mogao već i na prste brojati, pritakao je veselje kao da vino pretače, i ojkao.

A počelo je ovako:

U duždevoj palači, onda moćnih Mletaka, bili su postavljeni živi kipovi, beznačajni taoci, kao ukras na dvoru. Svi kršni, kremeniti Hrvati s ovog našeg hrvatskog krša. Dužd, zvao se Rozzini, primio ih je u nasljedstvo, gledajući i kroz njih mletačku moć, pijetleći se pred odličnicima koji su pristizali u Mletke, pokazujući ih s onom pravom mletačkom oholosti. I na tim živim ukrasima njegova dvora, a nu, kako ne bi, zavidjeli su mu svi ondašnji vladari Evrope, a Fridrih Veliki, ionako napuhan kao žabac, bio se zauzlao zavišću, i u tom se raspoloženju zakleo da mora imati takve žive kipove za svojim gozbenim stolom.

Zapovijest, potanko obrazloženu kraljevom željom, dobio je Fridrihov poslanik u Beču, kojemu se u onom trenu cijeli Beč okrenuo u ledastom preneraženju. Nije li njegov kralj poludio, pomislio je, ili je to podla kušnja?! Sa zebnjom se prisjetio sna koji mu je žena minulu noć klapila: rodila je zmiju. Uzdrman nemirom, trsio se da prodre u kraljev naum pitajući se: zašto i čemu živi kipovi na dvoru? Otkud i kako da smogne stasite, snažne, kršne, izrazito lijepe momke i to baš iz zemlje Hrvata koja se protegla uz more?! Kao da je to lov na zečeve.

Poslanikova ona noć bila je bez sna i bez pokoja. Nagriženi mir razvodnio mu je san, a pokoj mu nudio spasenje u jednom skoku kroz otvoren prozor u bečku proljetnu noć.

Olaknulo mu je kad je obaviješten da se obrati duždu mletačkom za dozvolu kako bi kraljevi predstavnici mogli proputovati Dalmacijom u traganju i izboru nekolicine hrvatskih momaka za kraljev dvor.

Fridrihov poslanik u najponiznijem izvršenju kraljeve zapovijesti uputio je k duždu Ivana Cattanea, glasovitog povjesničara, uvjeren da njegovim pohodom trud neće biti jalov, a time i vjernost i posluh svom kralju oltarski prikazani.

A dužd se oblio zadovoljstvom što može udovoljiti molbi i uslužiti moćnog Prusa zadovoljstvom, kao da su mu sve galije natovarene zlatom sretno stigle s Istoka.

A da bi Fridrih Veliki osjetio izrazitu naklonost, dužd je javno uputio usputne zapovijesti svim zastupnicima vlasti u Dalmaciji da budu u pomoći predstavniku Njegova Veličanstva u traganju za stasitim i kršnim Dalmatincima i da ga na rukama prenesu ako se zatekne na neprohodnu putu.

Tako je Cattaneo bio razdragano dočekan u Zadru od providura koji mu je poklonio osobitu naklonost i dao mu odmah i pratnju od tri časnika.

I baš o Antunovu Cattaneo je krenuo iz Zadra s pratnjom u nepoznato i neizvjesno. Žega je pritiskala kao užarena ploča, zrak zgusnut. Cattaneo je hlepio za daškom povjetarca s brda ili s mora, za vodom da polije zatiljak koji mu je užaren cvrljio kao spuž na vatri.

Tumarao je zaškaljanim prtinama jedva se dokopavajući komšiluka za komšilukom, tegobno klipsao kroz sela sazdana iz krša na toj nepreglednoj goleti zbog koje je i krš jezovitiji. Ukleto jezovit, a dani kao od stakla, i noći satkane od plavičaste omaglice, krša i mjesečine. Čudna zemlja, za Cattanea još čudnija.

U sirotovanju potleuša, u žeđi dana, u težini oporih ruku, u onom seljačkom mukotrplju, Cattaneo je nailazio i motrio mnoge Markane, Matane, Lukane, Ikane, sve jedan prikladniji od drugoga za ukras dvora njegovoga kralja.

— Je l' ja? — priupitivahu u svojoj prostodušnosti Cattanea gledajući ga u sjaju njegovih obećanja koje im ni snovi nisu mogli prispodobiti.

— Divaniš, tvoj kralj bi bija zadovoljan posvema sa mnom? A nu! A 'esi li se zapita bili ja bija s njim tako posvema zadovoljan, i nek je un car?!

— I 'est lipo živit u kraljevu dvoru. Lipo, brate, da ne može bit lipše, ali... ali, ali...«

Cattaneo je na svaki odgovor i svako pitanje gorštaka klimatao glavom kao konj zobnicom i rasipno nizao obećanja. Ali u jalovo. Nije upijao posprdnost koja je iskrila iz svake riječi tih priprostih ljudi čije je korijenje duboko ukorijenjeno u tom gladnom kršu.

Cattaneo je u svojoj lošoj hrvaštini pokušavao naći ključ kojim bi ih utorbio za službu gospodaru, ali kakvim obećanjima da te »divljake« privabi i u kakvu paučinastu smicalicu da ih zaplete?!

Posprdan smijeh cvjetao je oko Cattanea, ali kao da on nije osjećao miris tog cvata.

Jozina Glavaš najpoštenije mu je savjetovao, dok su sjedili za kamenim stolom pod dudom koji ih je štitio od pripeke, rekavši mu po duševnosti: »Moj šjor, ajdete vi lipo doma. Rad ča bi se umitali po ovom našem kršu, k tomu punom zmija, i na ovom Božjem zvizdanu kad od tega brašna neće bit pogače. Virujte mi, neće vam naš čovik nikud odavle. Upamtite! Neće on nikud ni za ča... Znate, šjor, mi smo zaljubljeni u taj krš u koji smo se duboko ukorinili. Krš jest, i nevolja jest, ali je i edno i drugo naše. Ako me razumite, i ako ste me razumili.«

Jozinov savjet kao da je Cattanea opametio pa krene natrag u Zadar, sparušen i povošten, za savjet i sporazum s providurom. Mora da je, jadnik, proklinjao dan i uru kada se rodio, jer sajmeni uspjeh mu je izostao, a za sobom je ostavljao uzhihotano lelujavi smijeh, uzburkavši duhovitost priprostih gorštaka, koji su uvelike tih dana obasipali sprdnjom kraljicu u svom priprosto-prirodnom izražavanju.

To je bilo dosta da je Cattaneo odjednom osjetio tegobnost života, a to je naglasio i u pismu obavještavajući dužda o svom neuspjelom pohodu. Međutim, tom viješću tegobnost života osjetio je i sam dužd. Osjetio kao da je odjednom prepolovljen, popljuvan i pobalegan od »divlje stoke Sciava«, pa je iz njega šiknuo bijes kao vrutak, jer je Fridrih Veliki moćan, a duždu je potrebna naklonost takve moći. Zbog toga je brzo smislio smicalicu: u dalmatinskim vojarnama planduju vojnici, gorostasni Sciavi. Treba im omogućiti bijeg, a zatim ih pohvatati i zaulariti kao vojne bjegunce, i s Cattaneom ih uputiti Fridrihovu dvoru. Tu misao dužd povjeri duždevici. Ona ju je okrstila veleumnom, a to je bilo dosta da se zapovijest najžurnije uputi u Zadar. A Cattaneo pričepljen zlohudnim mislima i ne čekajući uputstva od dužda, pokorno se odlučio na novi pokušaj, nagovoren od zastrašenih predstavnika vlasti u Zadru.

Skrpivši snagu, krenuo je u ponovnu klatnju dalmatinskim prtinama, po dalmatinskom kršu sikirašu koji dere papke i opanke. Klatareći tako od seoca do seoca, od komšiluka do komšiluka, Cattaneo je drsko zveckao dukatima, podao u dobrostivosti. I dugo je još za njim ostao taj zveket kao vonj koji je podjarivao misli gorštaka u čudu, jer takvim zveketom krš se nije od postanka omrsio. Zbog toga su se i misli razbuktale, ljudi se raspričali, stalno podjarivani snovima, jer dukati su i u snu zveckali, do duga.

— Mužu, eto ja noćas usnula dukate...

— I ja, ženo, da su se vrtače zažutjele kuruzom, a svako zrno zlato.

Ali ni zveket dukata ni sjajna Cattaneova obećanja nisu otrgla nijedan korijen tog hrvatskog krša. Zato je iznikao posprdan smijeh puka kojim je Cattaneo ispraćivan i koji je za sobom vukao kao mačka upaljen rep, poliven petrouljem. Taj posprdan smijeh Cattanea je danonoćno opsjedao kao teška mora, kao prokletstvo.

Zloduhom gonjen, Cattaneo se penjao u brda sve do turskog međaša, uvlačio se čak i u bijedne pojate, vukodlački nakostriješen i mrzlok na taj »divlji« narod koji se Hrvatom naziva, a koji ga tako grstivo odbija.

A kad se namjerio, u vrtači, na Lukana Bikića, uzdahnuo je kao da je ugledao spasenje: — Koji krasan momčina! Pa to je div... u stasu, u snazi... Kakve su to majke koje rađaju takve ljepotane bikovskih šija? Kakva je to zemlja s takvim sojem? Ta Hrvatska?!

— Lomim i mrvim kamen za šaku zemlje; za dugih večeri dilam na silu i prelu; u kolu sam, zna se, kolovođa... — naizust izrekne sve o sebi Lukan odgovarajući Cattaneu, a na dukate je gledao kao na ogrizine saslušavši s poštovanjem njegovu ponudu. Opljunuvši ruke da protare dlanove, posmijeh uputi Dinari kao djevojci u kolu i reče:

— A reci de ti meni 'oće li ti tvoj kralj prinit Dinaru u Brlin?

Cattaneo ga prvo čudno pogledao, pa i ne shvaćajući Lukanovih riječi, brzopleto odgovori:

— Jawohl!... Si! Si! ... Da, da!

— E unda... dočim tvoj kralj pribaci Dinaru u Brlin, javi mi, i eto mene nama' tamo — završi Lukan, nasmiješi se i zamahne maškli-nom, ne osvrćući se više na Cattanea.

A kad je Cattaneu preveden Lukanov rječnik, opsuje na talijanskom jeziku. Razglobljen i shrvan što zamorom što neuspjehom, a najvećma strahom pred kraljem, krene natrag, odlučan da od svega odustane i predoči kralju do u tančine kako ga je dužd mletački zavarao da taj narod koji živi kao u jazbinama i brlozima, koji ni za kruh ne zna, da će olako prihvatiti lastan život na kraljevu dvoru.

Bazajući niza strminu prtina, odjednom, kao da je iz zemlje iznikao, pred Cattanea iskrsne Markan noseći veliki krtol, nazivan trogirski, ispunjen do vrha svježim smokvama.

— Kao jablan... — promrsi Cattaneo za sebe ugledavši Markana koji njega i njegovu pratnju ponudi smokvama, spustivši krtol s ramena i pridržavajući ga na koljenu s puno darežljivosti. Cattaneo je za nekoliko smokava Markanu pružio dukat, što je Markan uvredljivo odbio. Nije pomogla ni Cattaneova upornost koja se razvodnjela pri pomisli: taj narod, svaki mu zalogaj u teškom trudu stečen, kao da u zlatnicima i lasnom životu vidi prokletstvo, pa svako dobro koje mu se nudi odbija. Jedino dobro koje prima jest dobro koje mu priroda daje.

Cattaneo sav predan svom zadatku nije zaboravio u pruženoj prilici da još jednom pokuša s obećanjima, pletući mrežu oko Markana. Markan, visok, plećat, umilna lica, snažan, zaokupio je Cattanea koji kao da ga se nije mogao nagledati, pa mu se govor otočio kao rijeka u brzacu. I sve tako dok Markan odjednom nije izlanuo: — Pristajem. — Cattaneo zasut Markanovom grlatošću, kao da je klepetalo o zvono otkucalo zadnji čas, zatetura, ruke mu se opuste, prsti omlohavili i smokve ispuzle iz šaka.

— Pristati ti? — priupita mucavo Cattaneo brišući znoj sa zavratka.

— Da! Pristajem — odlučno ponovi Markan i spusti krtol s koljena na tlo nad kojim je zujilo nekoliko osa primamljenih medom.

Cattaneo se jedva pribrao, skoro djetinjski zapljeskao rukama, kitnjast što njegov pohod dozrijeva u zadnji čas.

— Bravo! Bravo, bravissimo! — cilikao je Cattaneo i tapšao Markana po prsima jer mu ramena nije mogao doseći, mada je pokušao, izdignuvši se na prste. A kad mu je Markan saopćio da u okolici pozna nekolike koji su kao i on i koji bi skupno s njim rado služili kralju, rastanu se dogovoreni da će se sutra sresti na vratima grada u Trogiru.

Cattaneo te večeri uopće nije večerao, tek je popio čašu medovine. Trogirska noć bila mu je besana, krevet načelnikovice tvrd, a soba sparna, puna zadaha što ga je povjetarac donosio kroz širom otvorene prozore s pobalegane i pomokrene Travarice u tom stočno-sajmenom danu. Sparnu noć koja je Cattaneu izgarala sporije od voštanice sjeckalo je bučno otkucavanje dobi s kule na trgu i umaralo ga kao da mu svaki udarac udara po mozgu.

A za Markana i njegovu družbu ta noć je također bila besana i to tegobno besana: pola su je propješačili do Trogira, a pola odrijemali pod odrinom u nekom trogirskom vrtu. A u zoru već su sjedili podno ogradnog mosta koji je spajao grad-otok s kopnom i smireno čekali da se otvore vrata grada. I bez riječi, jer o svemu su se potanko u odugovlačenoj raspri dogovorili, utvrdili uloge, pa bezbrižno zapušili iz zemljanih lula išaranih bojama.

Kad je deset zvona oglasilo jutarnju zdravomariju sa zvonika deset trogirskih crkava, usprednuto su se podigli i prekrižili moleći anđeoski pozdrav i piljili u gradska vrata koja je s teškoćom upravo otvarao šepavi »castaldo«. Do tada zgusnute im se misli odjednom rasplinule i razbježale kao pčelinji roj, a u zavrtku im začeketala čekičala, kao da je sigurnost odlepršala sa zvucima zvona.

Onda se osloniše laktima o koljena, buljeći u more koje na tom mjestu, zbog uskog prokopa, protječe kao rijeka, dok im pozornost nisu zaokupili ribari koji se vraćahu s noćnog ribolova.

A Cattaneo, koji je isto tako poranio, kad ih je ugledao, pohitio je k njima, kao malo dijete za igračkom. Sumnjajući u vjeru koju mu je Markan jučer zadao, a sada uvjeren da su tu, sumnjao je u sebe, nije li to možda samo san. Ta dosta se namučio, a strah pred kraljem obuzlao ga je toliko da je čak razmišljao o bijegu u Tursku preko Klisa.

— Bravo-bravissimo! — razdragano je ponavljao Cattaneo tapšući Markana po rukama zagledajući se u njegove drugove, jablanaste, kršne, umilnih obraza. Da ih je sam birao, ne bi bio pogodnije izabrao. Bit će i te kakav ures kraljeva dvora, a kralj razdragan. Možda će i odlikovanje zasjati na njegovim grudima.

— Pri nami je, gospodaru, rič svetinja, ali kako — komu. Ča sam reka i obeća, tako mora bit.

— Bravo! Bravo!

— Esam li ti zada besidu da ću doć?! I esam li doša?

Cattaneo se smiješio ne dižući pogleda s njih i ne dižući ruke s Markanova lakta, kao da se želi posve uvjeriti je li ipak istina da su tu.

— Unda kada ćemo, gospodaru, na put? — upita Markan kao da jedva čeka da krenu.

— U današnji dan — izlane Cattaneo ne zatomljujući razdraganost.

— U današnji dan, u popodnevne ure, naći ćemo se na trgu u Splitu odakle ćemo parobrodom do Trsta.

Markan kimne glavom, kao da žali. Bio je spreman da se odmah završi što se ima završiti, i nadoda:

— Dobro. U današnji dan svi na trgu u Splitu.

— Si! Popodne. Prespavat ćemo u Splitu, a u jutro rano ćemo se naći na parobrodu. Dobro?

Matan je očepio Markana, ali Markan nije mario za to sporazumijevanje jer je u njemu iskrsla i sazrela nova misao.

Osmi dan na splitskom trgu sve je bilo uglavljeno i Cattaneo više nije sumnjao u svoje tegobno ptičarenje po dalmatinskom kršu, jer, eto, ptice su tu. Obliven razdraganošću, Markan osjeti svoj tren pa će gugutno:

— Gospodaru! Potribno je da se grajanski odjenemo. Kud bi vaki kaki jesmo. Tisuću cekina bilo bi nan zadosta.

— Hm! — promuca Cattaneo i pređe rukom po golom tjemenu, svjestan da ugled kraljevskog dvora ne smije biti potamnjen škrtosti. Zato će im darežljivo:

— Evo dvije i pol tisuće, i večeras ste sa mnom na gozbi. A ujutro krećemo.

Dvije i pol tisuće cekina, za Markana i družbu, čitavo bogatstvo, čitav svijet. Markan ubaci kesu u njedra kao zalogaj u gladna usta.

Ni na gozbu nisu zakasnili, a ni sa gozbe da se mogu tobože ispavati za sutrašnji dalek put.

Cattaneo je poslije tolikih besnenih noći ubrzo mirno zaspao. Ali zlohudni san ga predne, pa se, zahvaćen nemirom, osjetio kao u samici. Sve ure otkucane sa gradskog tornja kao da su noži zabadani u njegovo srce, u vapaju kad će pamik zore. A odabranici su te noći sasvim odbacili san. Kaštelanskim poljem odjekivala je pjesma zričaka zapletena u mjesečinu kroz koju se probijalo osam tamnih prilika, ustopice jedan za drugim, bez riječi i bez odmora.

Sa po dvanaest udaraca sa sedam kaštelanskih tvrđava pozdravila je u ponoć njihov dolazak na vrh Kozjaka, a u rano jutro, dok ih je Cattaneo po dogovoru iščekivao na splitskoj rivi, spreman za put, Markan s družbom hrkao je u nekoj pojati pod Mosećom, svaki sa svojim cekinima u njedrima.

Cattaneo nije poludio, a ni život sebi nije oduzeo, iako je vjerovao da mu je to jedini izlaz, jedini spas od sramote i kraljeva bijesa. Zaprepašten i zaušnut ovakvom prijevarom, osornim riječima obavijesti zadarskog providura i krene pravo u Berlin.

Za oskvrniteljima vlasti providurova potjera bila je uzaludna, jer ni o kojem u toj družbi, pa čak ni o Markanu, nije imao nikakvih podataka, pa ni imena im nije znao.

Fridrih Veliki, obaviješten do u tančine od Cattanea, stekao je uvjerenje da se sam dužd sprda njime. Poslanicu, što ju je uputio duždu, a bila je nadasve oštra, zaključio je ovako: ... **i ne samo što odrubiše glave mojim cekinima nego mi naniješe tešku uvredu izrugivanjem...**

A pošto su potom uslijedili i drugi postupci neprijateljstva od Fridriha Velikoga, dužd je kalio svoj bijes na živim kipovima u svom dvoru, kaznivši ih da osam dana žive o kruhu i vodi, kako bi osjetili pokvarenost morlačke braće.

Mlohavost južine sa smradom gnusa u plimi obavijala je Mleca i lomila duždeve živce. Njegova čežnja da se domogne oskvrnitelja »Kraljice mora« i da ih smjesta raščetvrti nadvisila je čak i neodoljivu čežnju galijota za slobodom i domajom.

I upravo kada se dužd spremao da krene u Zadar i sam riješi zaplet, bude obaviješten od nekolicine evropskih vladara da Fridrih Veliki namjerava navijestiti rat Mlecima. Rozzini, dužd mletački skrepenuo se od tih vijesti, pojavio se povošten pred sazvanim vijećem. Rozzini, pepeljen i skrušen, najponiznije je zamolio sve evropske vladare da udobrovolje Fridriha, uvjeravajući ga pokorno da dužd i njegovi predstavnici u Dalmaciji nisu imali nikakva utjecaja na Hrvate koji su izvrgli ruglu i prevarili Cattanea.

Mletačko je vijeće razmišljalo kako udobrovoljiti tog Prusa?! Jedino je rješenje bilo: smijeniti Rozzinija. To su učinili: na duždevu stolicu posjeli su Luigija Pisanija.

Fridrih Veliki nije oprostio Mlecima nanijetu sramotu, ali postavljanjem novog dužda bio je ublažen njegov gnjev što mu ga je izazvalo osam Hrvata kršne Dalmacije.

— I da ne bi unako s našim davnin Markanom, Rvatce ovo naše, a na ovom bogodanom rvatskom kršu, bogzna, ali sigurno da ne bi postojalo. Sigurno da ne bi. Vala mu i slava!

Juraj JURJEVIĆ

Književnik i život

Često se govori da književnik nema veze sa životom. Njega se naziva zanesenjakom, čudakom i fanatikom koji živi u oblacima i misli o mjesečini i zvijezdama.

Kako je to površno i pogrešno! A zar je itko intimnije, dublje i jače povezan sa životom nego književnik? On je ne samo čvrsto nego u većini slučajeva upravo krvavo i tragično povezan. Ta veza nije trenutna ni računski odabrana, već je krvna veza najbližeg rodbinstva. Velika je zabluda misliti da je veza sa životom samo ono što čini jedan recimo praktičan trgovac, spretan mešetar i promućurni poslovni posrednik. Da, oni spretni, domišljati, iskusni i snalažljivi imaju čvrstu vezu, ali to je spoj samo s određenim malim sektorom života, a osim toga to je veza koja je namjerno uspostavljena i koja se uvijek može po volji prekinuti i zaboraviti kao da nikad nije ni postojala.

Kod književnika je stvar sasvim drukčija. On je prvi rođak života i još više: njegov brat i sin. Upravo je obiteljski, krvno i sudbinski povezan pa se tu ne može ništa prekinuti i promijeniti. Književnik ima živu telefonsku vezu sa srcem života te se može kazati da on jedini ima pravu i čistu »liniju« na kojoj jasno razabire njegov puls u svim njegovim kucajima i očitovanjima.

Onaj blijedi čovjek na klupici perivoja s bilježnicom stihova u ruci kudikamo je jače povezan sa životom nego onaj tamo debeli trgovac na sajmištu sa svojom nabijenom lisnicom u džepu! Oni koji se hvališu da stoje na čvrstim nogama i da imaju jake veze sa životom zapravo se nalaze na vrlo labilnom mjestu, njihove veze dopiru samo do periferije, ali da bi se sa središtem spojili, o tome nema ni govora.

Oni koji su intenzivno zabavljeni mišlju kako će zaraditi što više novaca, kupiti što više stvari i ostvariti među okolinom najkorisniji odnos, izgrađuju i učvršćuju svoju vezu sa životom, ali vezu samo u jednom uskom smislu i pravcu.

A sanjari, melankoličari, osjetljivi, oduševljeni, zaljubljeni, ogorčeni, zagrijani i razočarani imaju vezu sa smislom života i njegovim najdubljim korijenjem! Književnikove veze sa životom nisu tako vidljive kao kod onih »praktičnih« ljudi jer one nisu parobrodi na pučini, već podmornice duboko pod njom, niti su pruge koje vijugaju po ravnici, već su putovi i kablovi u tunelima i pod zemljom.

Književnik je stablo kojemu se mnogobrojno i bogato korijenje nalazi usred života. Zato su reci i stihovi najsigurniji i najtočniji podaci o životu jer oni imaju najživlji spoj s njime.

Nijedna profesija nije tako bogata na iskustvu sa životom kao što je ona književna. Život je kugla a razna zanimanja su uzela na njoj samo po jednu parcelu. Jedino umjetnički posao uzimlje sve i šeta se po usporednicama i meridijanima, od središta do polova. Onaj samotni i povučeni književnik za koga bismo na prvi pogled rekli da je prekinuo sa svim i svakim, drži zapravo najčvršću vezu sa životom i sa svojom okolinom pa je baš zbog takve veze i postao onakav kakav je. Oni ojađeni, povučeni i smućeni, koji su prekinuli sa životom, učinili su to samo zato jer su duboko u nj zašli i najživlje tamo sudjelovali. Zato nam naši praktičari mogu dati samo krivu i nepotpunu adresu o životu, a točne obavijesti o njemu možemo dobiti jedino od književnika koji može poslužiti kao najsigurniji vodič. Književnik je seizmograf, leksikon i adresar života.

Kada gledam more kako buči, pjeni se i udara o hridi, upravo kao da mi ga je žao! Nekako mi se čini da bi htjelo nešto reći, ali nema riječi... Taj isti osjećaj imam kada vjetar huji i trese mojim prozorom, kada kiša rominja i udara o stakla, kada stablo maše svojim granama, kada se cvijet u vrtu njiše na vjetru, kada kamenje puca ili se životinja javlja svojim neartikuliranim glasovima... Svugdje, svugdje kao da bi htjelo nešto reći, ali nema riječi.

Čovjek je čovjek jer ima riječ! Po njoj se razlikuje od svega živoga i neživoga. Riječ mu daje mogućnost da se očituje u dubokoj intimnosti i u svim svojim nijansama. Čovjek se digao iznad prirode jer posjeduje riječ.

A književnik se digao iznad čovjeka i iznad sebe jer je postao majstor majstorije, to jest majstor riječi. On ne samo da se zna izraziti onako uglavnom i u grubim crtama nego u finim pojedinostima. Najsloženiji duševni život, najdublji poriv i najzabačeniji kutak dobio je u književniku mogućnosti da dođe na vidjelo... Riječ je najtočniji podatak o životu, on bi bez nje ostao nepoznat ili u najboljem slučaju vrlo mršavo izražen i veoma blijedo predstavljen. Zato se misija književnika sastoji u tome da baca svjetlo na puninu života, na cjelokupan njegov sadržaj. Književnost nije ni ravna crta ni ploha, već volumen života!

Život stoji i pada s književnošću koja je jedino u stanju preko svojih majstora riječi iznijeti na svjetlo dana njegovo bivstvo u svim tonovima, stupnjevima i napetostima. Književnost na taj način postaje transmisija i vjerna projekcija života u svim njegovim snagama i pojedinostima. Bez čovjeka bi život bio nijem, a bez književnika krivotvoren i nepotpun. Književnost je statistika i povijest života. Rijeka života protekla bi pred nama unepovrat nezapažena, nezabilježena i neiskorištena, ali eno na njezinoj obali marljivog književnika, eno pera i papira koji snimaju valove, bilježe virove i finim mrežama love nanose riba... Književnik se baš svega sjeti! Ono što običnome čovjeku nije

bilo ni na kraj pameti, ono pokraj čega je prolazio zavezanih očiju i začepljenih ušiju, to je pisac i te kako zapazio te od tako sitnih i neznatnih stvari napravio velike događaje. Paučini, staroj škrinji, zakrpi na odijelu, grimasi na licu starice, ptičici na grani, travki, djetetu i vatri u kaminu — svemu tome poklonio je pisac svoju pažnju i ljubav. Istinski pisac je demokrata u punom značenju te riječi.

Da, trebalo bi podignuti dva spomenika: jedan Riječi i jedan, još ljepši i veći, Riječi književnika. To bi se učinilo u ime svih trzaja srca i duše, u ime rijeka, potoka i jezera, vjetrova i uragana, biljaka i životinja, to jest u ime Života.

Stanko TENŠEK

Lirika Đure Sudete

Ja nikad nisam htio život bura,
traženja vječna, sumnje koje bole,
ja sam od onih što su vječno sjetni
i suton kasni tako žarko vole.

(Đ. Sudeta: U sutonu)

U dugoj i otužnoj povorci hrvatskih književnika čiji je vijek bio kratak, pjesnik Đuro Sudeta svakako je među onima koji su živjeli najkraće, ali umjetnički plod njegova srca i duše nipošto nije beznačajan dar hrvatskoj književnosti. Njegov kratak život, koji je zapravo probolovao, ispunjen je intenzivnim stvaralačkim radom. Pjesnik sutona, bolesti i umora, jesenskih boja i pitomih kiša, samoće i religijske smirenosti, ali i pjesnik sunčanih krajolika, oduševljen slikar tajanstvene prirode i nenadmašive ljepote dječjeg oka — eto, to je Đuro Sudeta.

1

Rodio se 10. travnja 1903. u Staroj Ploščici kraj Bjelovara kao dijete siromašne seljačke obitelji. U rodnom je mjestu proveo djetinjstvo i svršio osnovnu školu. Kao dječak živahan je i vedar, sklon humoru i veselom življenju u prirodi. Ali taj je dječji raj bio pomućen krizama u obitelji. Njegov je otac bio nagle ćudi i svojeglav, grub prema ženi i djeci koja su bila na majčinoj strani jer je ona bila nježna i osjećajna. Odatle njegova mujnost i melankoličnost, nježna osjetljivost i čežnja za samoćom.

Mali »Dujo« zavoli školu i uputi se bratovim putem. Dolazi u Zagreb gdje se s mnogo volje, ali gotovo bez ikakvih sredstava, upisuje na donjogradsku gimnaziju. Rat je počeo. Mali Sudeta ide utrtim putem mnoge siromašne djece, ministrira u samostanu i bolnici milosrdnih sestara da bi dobio hranu, a stanuje u vlazi suterenskih stanova bez sunca i topline. Kako je bio krhka zdravlja, posljedice takvog načina života vrlo su se rano javile. U drugom je razredu obolio od skrofula, u četvrtom je prvi put ispljunuo krv, a kao maturant učiteljske škole baca krv i pada u nesvijest.

Već u gimnaziji, a naročito u preparandiji, osjetio je slast i strast prema pisanoj riječi. Javljaju se prve radosti stvaranja i prvi ljubavni zanosi. Te su ga dvije stvari, gorčine i slasti u isti mah, pratile od njegove šesnaeste godine do rane smrti. I kao da nije puki slučaj da prva Sudetina pjesma, objavljena 1919. u »Luči«, nosi naslov »Suton«. On je već tada volio melan-

koliju sumraka i samotne šetnje. Zadivljeno gleda svoje selo u prvom sutonu:

Koralji na njem se trnu,
na drvlju lišće sniva,
zamire pjesma tihana
nagnutih bijelih iva.

Začas nastane tišina, tek što srebrno lišće podrhtava a potočić klokoće i jeca. Prekrasna je, puna melankolične poezije posljednja kitica:

Usnulo moje selo:
nad njim nebo još plače
ko majka nad mrtvim čedom
tiho — pa jače — jače.

Prva ljubav pala je u nj kao djetinja basna, kao nešto tajanstveno, daleko, zbog čega se od dragosti podrhtava:

Danas su bijele daljine pred mene pale
u sjetu dragih boja,
i dok se je plava rodila u me,
uzdrhta duša moja...

(Sanja)

U to uzneseno duševno stanje, u četvrtom razredu preparandije, uvukla se gorka spoznaja o teškoj bolesti — sušici. Maturirao je 1922. Šest mjeseci čeka dok ne dobije posao. U međuvremenu živi u roditeljskoj kući gdje mjesto odmora i mira nalazi pakao. Otac mu predbacuje da pada na njegov teret, da je nesposoban te da zato ne može dobiti namještenja. Razlozi su međutim bili politički. Sudeta se nalazi u bolnom položaju, jedina mu je utjeha bježanje u prirodu. Napokon, u ožujku 1923. dobiva mjesto učitelja u Virju.

Sudeta se zanosno prihvaća posla. Zaboravlja sve protekle jade, vedar je i sretan. Zbog te vedrine i velike ljubavi prema djeci ubrzo postaje ljubimac malih virovskih učenika. Koliko ih je Sudeta volio, pokazuje jedna pjesma u kojoj veseo žagor djece i njihova radost asocira u njemu proljeće:

Ulicom djeca vrište i bježe,
poletno proljeće u grudi nose...
Nožice drage tapkaju bose,
oči im piju vidike svježe.
Daleke plave lome se šume:
jutros se proljeće rodilo u me!

(Proljetno jutro)

Izvan škole razvija zamjernu djelatnost: s jednim knjižarom izdaje »Naš list«, glasilo za prosvjetna i politička pitanja, uređuje spomenicu virovskog pjevačkog društva »Rusan«, prikuplja materijal za roman iz učiteljskog života. U Virju nastaje pripovijetka puna imaginacije i poetske ljepote — »Mor«, a što je najvažnije — sam slaže svoju prvu zbirku pjesama »Osamljenim stazama« 1924. Toliko je zauzet poslom da na sama sebe zaboravlja: »Za sebe nemam ni pol sata, mada sam i te kako bolestan. Kad umrem, onda će biti sve za mene.« Taj ~~ugon~~ za radom kao da je nikao iz spoznaje da će njegovi dani biti veoma kratki i da ih, dok traju, treba do kraja iscrpsti. I doista, bolest je snažno zakucala na vrata koja su se u radnom elanu zatvorila pred sutrašnjicom. Pri kraju 1924. bolest se javlja svom žestinom i prati ga do smrti. Po savjetu liječnika odlazi u srpnju 1925. u slovensko lječilište Topolšicu gdje ostaje do ožujka 1926. Sva nastojanja liječnika da poprave njegovo zdravlje nisu uspjela. Tu je Sudeta pjesnik dozrijevao jednakom brzinom kako je tjelesno slabio. U njegovu je svijest sve jače prodirala misao da se bliži konac. U atmosferi nade i očajanja sačuvao je toliko vedrine da je svojim šaljivim listom »Šaljiva pošta« nasmijavao sve svoje supatnike. S druge strane, Sudeta je u Topolšici našao sebe kao umjetnika i čovjeka. Patnja ga je prekalila i produhovila njegovu poeziju:

Ima dana kad sve potpuno zaboravim
pa ne mogu više biti grub ni zao,
kad se ruka maša grudi mjesto srca
koje sam već dao.

(Misao na smrt)

U tom očekivanju kraja poznanstvo s Katarinom Kristićevom, studenticom agronomije iz Pančeva, inteligentnom i izmučenom patnicom, inspiriralo je pjesnika da napiše niz paučinastih muzikalnih stihova koji su tako proćućeni i dražesni (npr. ona pjesma o djetetu-snijegu koje je simbol nečega, koje su »jedne večeri davne u gradu, ubili opaki ljudi« — iz pjesme »Priča«). Njoj posvećuje antologijsku pjesmu »Ruke«. Tu Katarinu predstavlja jednome prijatelju ovako: »To je jedno vrlo drago dijete u koje sam se zaljubio, ukoliko se kao sušičavac možeš zaljubiti u sušičavo djevojče.« Pokušaj da dobije pneumatoraks nije uspio. Vraća se u Zagreb u Zakladnu bolnicu. Okružen prijateljima i poštovaocima, voljen i kao čovjek i kao pjesnik, očekuje operaciju, ali ni ona nije donijela olakšanje. Vraća se u Virje. Na jesen predaje i polaže završni učiteljski ispit (definitivu). Izdaje svoju drugu knjigu pjesama »Kućice u dolu«. Te godine (1926) zapisuje: »Ima dana kad tako poželim da sam umro. Kad poželim malu, bijelu kuću, mekani krevet i mir.« U taj mekani krevet legao je u siječnju 1927, a to je i godina njegove smrti. Prevezen je u koprivničku bolnicu gdje više ne pomažu ni lijekovi, ni nadzor liječnika, ni njega rodbine. Kad nije u nesvijesti, njegova je stvaralačka snaga živa. Ležeći u krevetu, s tintarnicom u ruci, piše svoje posljednje stihove, grčevito ih otima zaboravu i smrti. Mada je prikovan uz postelju, ipak želi da još malo potraje ova lomna egzistencija. U tim trenucima izvija se iz njega ona tako karakteristična i za poznavanje i razumijevanje Sudete čovjeka i pjesnika tako značajna, potresna pjesma »Mrtvo sunce«:

Prerano gasiš se, sunce,
bijela radosti moja,
drumovi puni su ptica
i trave crvenih boja.

Sve je to došlo odviše rano. Pjesnik je toliko toga planirao, o mnogočemu sanjao i snatrio, a smrt je već tu. Posljednji stihovi ove pjesme nabijeni su nostalgijom:

A ti se već gasiš, toneš,
i crne koprene bacaš.
Kud ti se tako žuri,
kud tako žurno koracaš?

Mrak se spustio, došla je noć, »gavrana jata gaču«, mjesec umire vrh šuma, a tamo

Još negdje usred šumice
mlin je samo čuti...
— Netko je svjetlo zgasio
i sad u mraku šuti...

(Noć)

Sudeta je dobro znao tko je taj Netko što gasi svjetla ljudskih života. Neka dođe, on je spreman; štoviše, on ga usrdno i pobožno moli da dođe:

Ti koji si sklopio cvijeću zlatne vlati,
utišao žubor potoka u vlaću
da ptice sniju i da zvijezde gore,
u miru tihom spava sitna buba:
smiluj se, dobri, i k meni se svrati
i svojom tihom, nevidljivom rukom
zaklopi vječno ove oči moje!

(K meni se svrati!)

Pred samu smrt piše potresnu pjesmu »U crnini« u kojoj prekida sve veze sa svijetom i sluša kako k njemu dolazi Bog:

Bolesnik šuti... Sluša! Tajnu naču:
što cvijećem giba, kiti grane jela
i jutrom budi proplancima vrela
da kao djeca u dolinu skaču.

Zadrhtao je od sreće zbog tog susreta s Bogom u obliku srebrnog propela što ga je pred njegovom bolesničkom posteljom satkala mjesečina. On ostavlja sve, »Vrijeme i Prostor i Sada«, a Bog ga usrećuje svojim smiješkom:

I sve se smiri — gine kao sjenka,
ko tajni uzdah sreće tihe čije,
ko pjesma duše kojoj Bog se smije.

Kako je u ovim, kao i u mnogim drugim stihovima, Sudeta blizak svecu-trubaduru Franji Asiškom! Zadahnut je istom poetskom vizijom prirode kao Božjeg stvora, sličan mu je po nevinom, zanosnom, dječačkom srcu kojim je doživljava, divi se vjetru, suncu, vodi, ptici, jablanovima... kao i pjesnik-svetac u »Pjesmi bratu suncu«, smrt naziva sestricom jednako kao i Franjo:

Čekaš me — znadem: evo
idem
k Tebi,
sestrice
— Smrti!

(Strah)

U Sudete je sva priroda očarana i prožeta tom franjevačkom ljubavlju:

... i kao da čujem kako
ko nešto Jače i Veće
kroz srž im i srca teče:
velika, silna i moćna
ljubav Asiškog Sveca. —

(U veče)

Nije stoga čudno da je Sudeta, koji je već na krstu trebao da dobije ime asiškog sveca, uoči svoje smrti osjetio još jači duhovni afinitet prema velikom Božjem trubaduru i zaželio da se i formalno pridruži velikoj duhovnoj zajednici Farnjinih sljedbenika. Želja mu je ispunjena. A da njegov finale bude što sličniji Kristu i Franji, molio je da mu nakon smrti probiju ruke, noge i bok. Liječnik koprivničke bolnice ispunio mu je tu želju nekoliko sati nakon smrti.

Poslavši prijateljima pred smrt svoj posljednji pozdrav, Sudeta je preminuo 30. travnja 1927. Zakoračio je tada tek u 25. godinu.

Iza smrti izišla je treća Sudetina zbirka »Sutoni« u redakciji Ilije Jakovljevića koji je također napisao topao predgovor, zaokružen i studiozan. 1943. izdao je Mate Ujević sve Sudetine radove (2 knjige poezije i 2 knjige proze) i popratio ih iscrpnim prikazom Sudetina djela. 1963. izdaje Matica hrvatska Sudetine »Izabrane pjesme« (pogovor napisao Dubravko Jelčić). 1966. u kolekciji »Pet stoljeća hrvatske književnosti« izlazi knjiga »Sudeta, Šop, Vlaisavljević« koju je priredio Saša Vereš. Iste godine izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda malu zbirku Sudetinih religiozno-molitvenih pjesama pod naslovom »Molitve«.

Sudeta nije pisao samo poeziju. Bavio se on i pisanjem pripovijedaka, novela i crtica, snovao naširoko zamišljene romane, pisao je feljtone, rasprave i članke. Njegova pisma vrijedan su prilog za razumijevanje njegove pjesničke ličnosti. Ali samo je jedan dio njegovih proznih radova šačuvan, jer je mnogo toga on sam uništio. Najbolja mu je proza fantastična pripovijest »Mor«. To je ekskurzija u predjele idealnog, negacija poslovne i mehaničke civilizacije, glas protiv otuđenosti modernog čovjeka, poziv na izvore pri-

rodne jednostavnosti i čistoće. No, i tu je Sudeta bio više pjesnik nego prozaik. On je sam sumnjao u svoj prozni talenat. Da bi se on razvio, nedostajao mu je osnovni preduvjet: iskustvo i poznavanje života. Odviše je Sudeta bio zaokupljen svojim vlastitim doživljajima i patnjama a da bi mogao sagledati lice i naličje svoga vremena. Za to jednostavno nije imao vremena. Tako su i njegovi prozni radovi zapravo lirske ispovijesti koje isto tako karakterizira duboko lirsko osjećanje kao i njegovu poeziju.

2

Gibak, živ i vedar, spreman na šalu, Đuro Sudeta nije na prvi pogled odavao dubljih i intenzivnih emocija. On je zapravo bio sasvim drugačiji: sentimentalan i mekan, s vrlo dubokim i snažnim osjećajima. Duboko je doživljavao ljude i prirodu i svoje vlastite snove. Imao je vrlo mekano i toplo srce. Samo takav Sudeta sa svojom trajnom tragičnom bolešću mogao nam se u pjesmama predstaviti kao pjesnik dobrote, sačuvana djetinjstva, pjesnik bolesti i smrti, s nagonskom željom za životom i zdravljem, pjesnik ljubavne boli i utjehe, djetinje sraslosti s prirodom, pjesnik patnje i očaja, ali i dubokog religioznog smirenja. »Djetinjski iskren i prema samom sebi i prema drugima, Sudeta je u svoje pjesme pretočio cijeloga sebe. Njegova je lirika intimni dnevnik u koji je pjesnik unosio sve titraje svoje duše, sve kucaje svoga srca i sve afinitete sa svijetom i životom« (M. Ujević). Neposrednost i izravno bilježenje vlastitih osjećaja i snova osnovna je draž njegove poezije. To smo već i u dosad upoznatim stihovima mogli zamijetiti. Osnovni je ton ove poezije sumrak, suton, umiranje i nelagodno osjećanje života (Ja sam od onih što su vječno sjetni /i suton kasni tako žarko vole/. To je ujedno garancija osobnosti i samosvojnosti njegove lirske inspiracije. Time, dakako, ne želim reći da nije bilo nikakvih ugledanja na druge pjesnike. Želim samo naglasiti da je taj Sudetin ton nešto lično, naročito u posljednje dvije godine kad su nastali »Sutoni«, nešto čega nema u ostalih pjesnika. Ti sutonski ugođaji i sive pepeljaste boje osnovna su nota Sudetine lirike. On sam konstatira u jednom pismu iz 1925: »Sviđaju mi se bolesne, meke, zvučne riječi. Poluriječi — kao poluboje i poluživot. One koje su sjenke, sjene, titraji — vibracije tišine. Te mi se riječi sviđaju jer su mi najbliže.« U takvom je raspoloženju nastala poznata pjesma »Utrni« koja svojom dikcijom i melodioznošću prodire do najosjetljivijih kutova duše i na tako jednostavan način kazuje toliko tihe boli:

Utrni, majko, svjetila
stadoše ponoćni hati.
U mrak se ruše i nestaju
beznadni, bolesni sati.

Ista se intonacija ponavlja i u drugim pjesmama:

Spušta se mali tužni sniježak
kraj moga prozora u sutonu.
Spušta se mali tužni sniježak
dok zadnji vrsi u nj ne utonu,
A kad i zadnji vrsi utonu,
proplakat s njim ću ja u sutonu.

(U sutonu)

U takvu rujnu, sumornu i morbidnu sutonsko-jesensku atmosferu samo kadikad zalutaju stihovi veselja i proljetnog zanosa (Proljetno jutro), jutarnje svježine i mirisne zore:

Budi se mala, vlažna šuma,
nabrekli potoci gore —
osu se sitnim biserom trava,
nebo mirisom zore.

(Jutro)

Ali i ta su jutarnja svitanja zastrta koprenom umornih snova:

Svitalo jutro, a na nebu oblaci stali
ko igračke meke. U jutarnjoj rosi
kapljicu zlata različak svaki nosi.
U zagrljaj jutra snovi su umorni pali.

(Jutro)

U ovim dvjema istoimenim pjesmicama, koje svojim jednostavnim a tako svježim i plastičnim slikama dočaravaju draž jutra, ima toliko poetske snage da spadaju među uspjelije Sudetine pjesme.

Sudeta voli prirodu, on je upravo obožava. Voli kupine što zru, raspjevane ptice po gajevima, voli potočiće što do u kasnu noć neobično mekim i radosnim glasom pričaju neke čudnovate priče. On je pred prirodom ushićen, njegove proljetne pjesme pune su dječje radosti, on s prirodom suosjeća:

Zazvonila su zvona:
uvinulo se nebo.
Po livadama plavim bezbroj prsti plete ...
i more plavih konaca
i ljiljanovih zvonaca
zazvonilo,
zazvonilo.

(Proljeće)

U toj prirodi rado gleda one koje je sam tako volio i koji su na njegovu ljubav tako spremno i radosno odgovarali — djecu:

... dječica bježe i prstiće sišu,
lica im zdrava ko jagode zrele.

(Djeca)

Bio je Sudeta učitelj dušom i tijelom. Bio je prijatelj onih koji najljepše vraćaju svaku kaplju znoja za njih prolivenu. Tako mu je u smrtnoj bolesti jedno đače donijelo dinar da si kupi bombona protiv kašlja da više ne kašlje. U jednom pismu iz 1924. piše u vezi s darovima kojih ima pun stol: »To donose neka mala djeca, moji đaci i učenici, koji se, kako kažu ljudi, znadu u školi rasplakati, cijeli razred, i onda kažu da mole Boga... i pitaju hoću li ozdraviti... Ovih su dana /još ne znam tko/ sakupili među ljudima 4.000 d. da mogu otići nekamo na liječenje; a jedno veče, jedno kasno, mračno veče kad je dan umirao i bio žalostan baš kô i ja, došao je k meni On, mali, sitni istarski šegrt, sinja sirotinja, došao je k meni da vidi svoga učitelja i da mu da komadić 'žutog šećera'. On ga je stiskao u svojoj sitnoj ručici i položio ga s radošću na moj noćni ormarić i otišao. — Te sam večeri plakao, plakao sam gorko kao dijete i osjećao da je Bog blizu, sasvim blizu, tu...«

Djetinjstvo je jedno od nepresušivih izvora Sudetine inspiracije. Ostati vjeran djetinjstvu za njega je značilo biti vjeran poeziji. Biti naivno, radoznalo, iskreno dijete koje spontano reagira, divi se, koje se zna začuditi nad nečim što je obično, koje znade zapljeskati suncu, leptiru i jorgovanu. Takav je Sudeta. Sve je u njega prirodno, nekako umanjeno, neki mikro-svijet u kome je sve svedeno na malu mjeru /mala kućica, mala srca, male ptice, mali umorni putnik). Sam Sudeta sličan je onom djetetu koje je htjelo da se s travom, vrbom i potokom potuži Isusu, da mu pripovijeda o bolesnom psu, o kozici s kojom se svakodnevno vere u brda, kako mu drače paraju noge, kako su mu oteli koricu crnog hljeba:

Htjelo je dijete
da se potuži, da se izjada,
a tog je toliko bilo —
da je zaboravilo!

(Dijete)

Patio je, ali nije mnogo govorio, nastojao je da zaboravi sve jade, a drugi su mislili da je radostan:

... za druge tek bijah
dijete što se smiješi!

ε

Ali već se tada javlja bolest i s njom, kao njena pratnja, tuga i samoća. To se osjeća već u prvoj zbirci, potencira se u drugoj, a dostiže kulminaciju u »Sutonima«. Prošle su godine kada je vjerovao da će moći ozdraviti, bol ga prati stalno:

I vjerovah, Bože, da ću pobjeć moći,
a vidio nisam: da ga nosim sobom
i da mi je bio sve dane i noći:
kolijevkom i kućom, radošću i grobom!

Počela se javljati misao na smrt. Pjesnik načas zapada u apatiju, pa i depresiju, ali kao vjernik brzo se vraća svojoj staroj misli: da je lijepo umrijeti. Zato moli da ga svi ostave:

Da odem —
daleko da odem,
da izađem izvan sebe,
svog tijela,
svih granica...
i tiho — posve tiho
da se smirim
ko jeka
u Bogu koji me već davno čeka!

(Ostavite me!)

Smrt je u njemu stalno prisutna, u njegovoj poeziji također. Zato je Sudeta najizrazitiji pjesnik smrti u hrvatskoj poeziji. Njega sve na nju podsjeća, i posječena šuma i sama žetva:

U zenitnom suncu gine dol.
Dugačka ravan zrelim zlatom pokrita.
Ruše se valovi dozrelog žita,
nadaleko miriše rasijana bol.
— — — — — — — — —
Dolazi sumor jednoličan, strt.
Jutros je kroz polje prošla smrt.

(Žetva)

To nije romatičarska, tugaljiva smrt, a niti ona šimićevska — nepristrana, stalno prisutna, ni dobra ni strašna. »Sudetina je smrt tako reći samaritanski blaga, smrt sestrica, osloboditeljica, drug koji se čeka u toplo jedno veče« /S. Vereš/.

Pa ipak je strastvena želja za životom kadikad bila tako snažna da su mu iz srca provreli i ovi stihovi:

Strah me je bilo. Ja sam molio
za jednu toplu ruku nečiju,
za jednu toplu ruku dječiju.
Ja sam te noćas tako volio...

I ja sam molio, žarko molio
za jedno jutro jošte radosti,
za jedan minut prošle mladosti.
Ja sam te noćas ludo volio.

(Noćas)

Osjeća se kao dijete koje se boji da ostane samo u postelji dok je vani mrak i moli majku da čvrsto zatvori vrata i ostane uz njega:

Prebaci zasun posljednji,
nemoj me ostavit sama —
noćas je tako jezivo,
noćas je takova tama!

(Sutoni II)

Sudeta želi smrt, ona za njega znači oslobođenje, ali joj se ipak ne predaje poput nekog sveca-askete. Misao na nju napunja ga nekom tužnom melankolijom, čežnjom za društvom. Zato moli putnika s ceste, milu djevojku, neka dođe k njemu; on je tako osamljen, tužan i bolestan, svake noći sluša kako onaj sudbonosni Netko obilazi oko kuće i pita se tko je taj tajanstveni Netko:

Putniče sa ceste, mila djevojko,
prođi preko prijelaza... ja sam bolestan,
pa pogledaj, molim te, kada sumrak dolazi,
tko to uvijek oko moje kuće prolazi...!

(Čežnje i bolestan mladić)

Među pjesmama koje su nastale u suton Sudetina života nalazi se nekoliko onih najboljih, antologijskih. U njima je tako sugestivno ocrtao atmosferu bolesničkih soba, ispunjenih sutonom i grozničavim priviđenjima, atmosferu unutarnje vatre u kojoj sagorijeva život kao nedorasla biljka. Kad se u tihoj bjelini sobe sjeti svog veselog živovanja u prirodi, sunčanih šetnji po šumama i livadama, bude mu još nesnosnija atmosfera bolesničke sobe, a iz njegova srca proključa iskonska čežnja ljudskog bića za suncem:

Sunce!
Sunce!
Kako te dugo nisam vidio,
već cijelu godinu,
samo četiri bijela hladna zida,
sjever što pod prozorima vječno rida
i težak gvozden strop.

Kada dođe noć, o suncu ostaje samo san i — suza:

A kada dan svoj plašt za gorom svuče,
mračne se sjene u sobu uvuku,
tek san mi ostaje o tebi
i suza koja u vječnome muku.

(Sunce)

Životne se snage gase i pjesnik gleda ostatke svoga nekoć zdravog i svježeg tijela. Gleda svoje suhe i žute ruke koje hlape poput vodenog cvijeća koje je iščupano iz riječne vode. Ta je pjesma /Ruke/ tako proćućena i krvavo bolna i tako nas se sugestivno doima! A opet taj je razgovor tako topao i neposredan da nas prisiljava da zajedno s pjesnikom tugujemo, plačemo i razmišljamo:

Umorne ruke moje,
kako ste suhe i žute —
umorne!

Pa ipak, uboge moje
nikoga do vas nemam —
do boli!
Topim vas dahom svojim,
na mlado sunce vas nosim,
al vi ste jednake uvijek —
uvijek ste tužnije, tanje,
malene, male moje!

Koliko intimnosti, melankolije i suzdržane tuge! Prolaze proljeća i jeseni, a one postaju sve tanje, nestaju, hlape, a pjesnik ih pita:

Za kim ste žalosne tako?
Za kim venete tako,
uboge ruke moje?

Sugovornik šuti. Ta je šutnja tako bolna! Pjesnik se predaje rezignaciji i tamnim slutnjama:

Al vi nećete reći...!
Šutite, uvijek šutite
nujne:
pa i ja onda zašutim
i stisnem se bliže k vama,
a za kućom netko prođe
i lišće padati stane —
i svuda, svuda je tama...

(Ruke)

4

Sudeta nije bio samo pjesnik bolesti i smrti. U njegovoj poeziji nalazimo i ljubavnih motiva. Život mu je bio gorak, bolest teška, a osjećaji jaki. Sve su to preduvjeti da se u njemu razbukta snažna čežnja za ljubavnom srećom. On se često zaljubljivao, no te ljubavi nisu bile tragične. »One su više prijateljski osjećaji sklonosti nego duboki ljubavni zanosi« /M. Ujević/. Njegova je erotika diskretna, kao što jedino može biti kod sanjarski raspoloženog mladića koji boluje od tuberkuloze. U jednom pismu sam kaže:

»Najljepši su mi časovi u kojima sam što napisao — i dani kad sam se prvi put zaljubio i nitko za to nije znao /pače — ni Ona/.« Njegov je ideal, kako kaže Dubravko Jelčić, ljubav u samoći, u tišini, ništa do svijesti o svome postojanju, a stisak ruke u mraku najviše je što može dati. U već poznatoj pjesmi »Utrni« jedan katren glasi:

Podaj mi cjelov. Neka mi
na blijedim usnama snije;
do tebe, majko, nitko ih
jošte poljubio nije...

U jednom drugom pismu izjavljuje: »Ljubio sam idealno, onoliko više od ostalih za koliko imam više srca, tražio sam osobu koja će biti moja i ostah poružen i povrijeđen.« U takvom je stanju pjevao:

Što će meni vaše prstenje i draži
i sva stara, drevna, navorana svila
i sve kuće vaše baroknoga stila,
kad nemate mira što mi duša traži?

Ova indignacija dolazi do kulminacije u trećoj kitici te pjesme:

Što će meni vaše čekanje i tijelo
ili koje čudo što još ima doći?
Sve će, sve će ovo neosjetno proći,
al' nas nikog neće minuti opijelo.

(Što će meni)

Već na rane ljubavne snove pada jesenska magla. Pjesnik ima tek sedamnaest godina, a u pismu gđici C. D. piše iz Zagreba pjesmu »Mrtva ljubav« u kojoj tužno ispovijeda:

Jesen će doći sa kraja daleka
nad ove naše požutjele grane,
a ja ću naše pokopati sanje
i ljubav bolnu kojoj nema lijeka...

kojoj nema lijeka.

Njegovi ljubavni stihovi pokatkad odišu gorčinom, uvijek su puni čežnje za razorenom, nedostižnom, tihom srećom. Erotika nikad ne bukti, ona samo tinja:

Tek noću, kad zadnji čovjek i zadnja duša spava,
ja vas pred sobom gledam i dao, dao sad sve bi,
da ste u sobi sa mnom i da me stištete k sebi,
da vaše umiru kose gdje moja umire glava.

(Prije sna)

Ljubavna čežnja ipak je kadšto jako realna i puna žudnje, kao npr. u pjesmi »Svraćanje«, a strastvena želja za poljupcem postaje neodoljiva:

Kaplju sati ko sok Tvojih usta
u samoći gdje se hladno grče —
Moje tijelo čezne, vene, moli.

I dok ponoć kuka — ginu boli
moja usna prazan uzdah srče,
šuti soba, prazna, glupa, pusta.

(Časkanje)

Zbog svojih ljubavnih zanosa Sudeta je, kako sam priznaje u jednom pismu, mnogo patio i duševno i tjelesno. Ali se u odnosu prema ženama znao disciplinirati. Znao je da od njegove ženidbe neće biti ništa i da će uskoro umrijeti. U takvim časovima velika simpatija prema Katarini Kristićevoj bila mu je utjeha. No ipak, spopada ga nostalgija kad se sjeti da nikada neće sagraditi svoj dom:

I dok hladnom sobom usred noći kasne
zvone prve kiše u crnoj praznini,
ćutim kako nekud (il mi se tek čini)
s njom i u njoj moja čežnja za dom gasne.

(Nostalgija)

U ovim ljubavnim pjesmama nema neke naročite umjetničke vrijednosti. Ali ipak, ima ih nekoliko koje nas ponesu, bilo melankolijom bilo svježinom slika:

Kad dođe, dušo, proljeće,
nitko me neće voljeti,
mene će duša boljeti...

(Proljeće)

Ili ona prostodušna, srdačna i intimna koja sugerira dubok i snažan doživljaj, satkana od nježnih titraja srca, puna muzike:

Moja bi pjesma lijepa bila —
čarobna sva...
Kad bi je slušali zajedno negdje
— ti i ja!

(Moja pjesma)

Snažna i iskrena ljubav pojačala bi njegovu pjesničku snagu /kao kod Prešerna/. Njegova pjesma »Trubadur«, puna životne lirike i fine, proćućene i impresivne erotike, nosi u sebi miris vječno raspjevane, bukoličke Arkadije:

Doći ću vam lijepa, mala drugo,
doći ću vam grub ko vuk iz gore.
Rosan od pjesme ranih svježih šuma,
pijan od neba i sunčane zore!

Po intonaciji slična joj je ona u kojoj zove dragu u vinograd da u ljubavnoj idili zajedno zapjevaju:

Tamo te čekam
sa bijelim grozdom u ruci
i čašom mladoga vina,
stat ćemo skupa
i zapjevat.

(Jesenski ritmi)

Ali kad definitivno analizira svoje ljubavne zanose i iskustva, onda iz njegova pera dolazi jednostavno ali iskreno priznanje:

Moja je ljubav ostala u meni,
magični veo u otajstvu sna,
nit itko sluti, nit je itko zna,
nijednoj nije pripadala ženi.

(Erotika)

5

Vidjeli smo Sudetu kao pjesnika sutonskih ugođaja, prirode, bolesti i smrti, pjesnika diskretne ljubavi. Ali Sudeta je bio i religiozni pjesnik. Oko njegova katolicizma i religiozne lirike ima kod nas dosta nesporazuma i neshvaćanja. Evo što o tom piše Dubravko Jelčić u pogovoru Sudetinim »Izabranim pjesmama«: »Mislim da je u tome još i danas osnovni nesporazum oko Sudete. Njega je godinama pratio glas izrazito katoličkog pjesnika, pa dok mu takva reputacija nikada nije mogla naročito koristiti, danas mu veoma škodi, jer je vjerojatno samo ona, ta fama, uzrok te je Sudeta u posljednje vrijeme gotovo posve pao u zaborav.« A Saša Vereš u svojoj studiji o Sudeti u »Krugovima« /god. VI, br. 2—3, Zagreb 1957/piše upravo ovako: »Vrijeme je da se razbije legenda o religioznom Sudeti. Na marginama Sudetine poezije dugo se provlačila ova zabluda...« Radi li se o zabludi ili o nesporazumu? Ovakva mišljenja autori argumentiraju činjenicom da su pojedinci još za Sudetina života osporavali njegov katolicizam. Neki su mu predbacivali i panteizam. Sudeta se sam branio i napadao svoje kritičare i njihove neosnovane tvrdnje. Evo što o tom piše P. Grgec: »Među novijim hrvatskim katoličkim pjesnicima zaprema Sudeta prvo mjesto. Nije

došao do značaja Izidora Poljaka, nije u sebi razvio dovoljno religijsku notu u užem smislu, mnogo se još povodio za drugim pjesnicima, ali iz njegove produkcije dade se prebrati desetak pjesama kojima se mlada hrvatska katolička književnost može afirmirati pred svakim forumom. Bio je čovjek srca, čovjek nježnog osjećaja i zato je svaka njegova stvar bila izrečena od srca srcu. Patnje su njegove bile to veće što u njega nije bila baš odviše jaka nota asketske smirenosti. No iz toga ne slijedi da mu se može prigovarati s katoličkog stanovišta. Imao je svojih nesavršenosti, neki su akordi u njemu dosta slabo odjekivali, ali on je ipak bio katolik« /N. P., 4. V 1927/. Time je donekle odgovoreno na gornje prigovore. Neki autori, npr. Jelčić, govoreći o tom problemu, polaze od stanovišta da biti kršćanin znači odmah biti idealan kršćanin — svetac, a to je zabluda. Savršenstvo je ideal, a kršćani su ljudi koji k tom idealu teže; a što kadikad posrnu, pa i posumnjaju, dokazuju samo da su ljudi. I Sudeta je bio samo običan čovjek, »čemerni grešnik« — kako se sam nazvao, koji se primicao kršćanskom idealu i u času smrti mu se doista zamjerno približio.

Sudetina dakle religioznost nije niti legenda niti zabluda. To je njegovo uvjerenje, opredjeljenje, životni napor. Istina, on do njega nije došao spekulativnim putem, kroz sumnju. Ne radi se tu o nekom strogo filozofski izgrađenom pogledu na svijet (zar bismo to od Sudete, čovjeka koji je na sve reagirao prvenstveno srcem, a ne čistim intelektom, mogli očekivati?). On je katolicizam usisao s majčinim mlijekom a razvio ga u đačkoj organizaciji. On vjeruje kao običan čovjek iz puka.

U svojim religioznim pjesmama nije, doduše, razvio neku specifičnu religioznu notu, ali iz njegova se opusa u cjelini javlja religiozno orijentiran stvaralac koji je dao nekoliko izvanredno toplih i proživljenih religioznih pjesama. A da li bi Sudetin vedar, duhovit i strastven duh u nekom zdravom i vitalnom organizmu dao podlogu za sasvim drukčiju idejnu i poetsku orijentaciju, pitanje je za sebe.

Nije bilo pravo, kako i Jelčić priznaje, što je Sudeta upravo zbog glasa izrazito katoličkog pjesnika u posljednje vrijeme bio gotovo zaboravljen. Za nas danas mjerodavno je ono što se nalazi u Sudetinoj poeziji, njen duh, misli i osjećanja, a tek onda sam autor, ukoliko nam je to potrebno da dublje shvatimo njegovo djelo. I samo je to bio cilj ove moje digresije.

Sudeta je kršćanin, iskren i produhovljen kršćanin. Krist mu nije afektivna draperija, nego potreba života i umjetničke intuicije. Shvatio je da se Kristu dolazi čistom dušom, onakvom kakvu imaju samo djeca:

Što će meni vaše mirisave kose,
vaze i klaviri i blistave sale,
kad su duše tako nisko pale,
a ulicom tek ih mala djeca nose.

(Što će meni)

On je Kristu došao s djetinjim srcem, iskreno. Njegova je religiozna poezija srasla sa životom, vedra i iskrena. Odnos prema Bogu djetinje je

povjerljiv, iskren i osoban. On mu u svojoj odanosti daje vlastito srce:

I sad samo čekam dan
ljubomorno tištim srce —
šutim
i tražim mjesto gdje ću s Njime biti sam:
da mu ga dam!

(Prikazanje)

Bog za njega nije neka emanacija, duh razliven u prirodi, on je osoba, prijatelj, drug. Ne radi se ni o kakvom panteizmu, nego o pravom kršćanstvu, koje je osobna religija. A Bog nije niti djed s bradom koji je stvorio svijet i sad se povlači da iz prikrajka, nedohvatan i nevidljiv, gleda tu svoju predstavu, kako to slikovito zamišlja Saša Vereš. Ne radi se dakle ni o deizmu. Bog se i te kako zanima za svako svoje stvorenje. U pjesmi »Blagoslov ljeta« u poetskoj viziji gleda Sudeta Krista-Boga Stvoritelja kako prolazi poljima i dijeli blagoslov žitu i travama i crvima, da ublaži jade onima koji ga slave:

A on ih obilazi,
do crva silazi
i njemu blagoslov daje;
pa kada ga nestane
i pohod taj prestane,
svi se dolovi sjaje.

Poletnim ritmom pjesme dočarao je Sudeta veselje prirode kad joj u pohode dolazi Stvoritelj:

Uz polja ide. I vlat se njiše.
Različci jače se plave...
Kud noge mu stupaju,
tud nanovo pupaju
grančice,
dižu se trave.

Sudetino lirsko osjećanje života i prirode dolazi naročito do izražaja onda kad se on s cijelom prirodom pretvori u himnu Stvoritelju, kao u pjesmi »Hosana« koja i samom ritmikom dočarava ushit prirode:

I vjetar i žito i grane,
ševa, klinčaci, vrela,
drumovi, šume, fontane
i pjesme i boli i rane:
Hosana!
Hosana! Hosana!

Prisutan je u tim pjesmama i lični ton, ne pjeva Sudeta samo o prirodi nego i o svom odnosu prema Bogu. U jednoj od prvih pjesama zacrtao je svoj put prema Bogu i odlučnu volju da skrši sve zapreke:

Pa neka
i ako padnem
posrnem, obolim
i reknu mi da mi nema lijeka,
Neka!
Bar ću znati da ta brv —
i rijeka
k Tebi vode.

(Za Tobom)

Religija mu je radost i utjeha u časovima klonuća i tuge, tiho smirenje u Bogu:

Jer nitko ne zna da sve je:
svi sutoni moji i aleje,
sve boli i sve rane,
sve nade moje pokopane,
sve, ah, sve
u Tebi da su sadržane!

(Smirenje)

Sudetina je vjera utjecala na razvoj njegove literarne ličnosti. Ne čini mi se nimalo vjerojatnom Jelčićeva tvrdnja: »Njegova religioznost nije ništa dodala njegovoj poetskoj snazi, ali joj nije ništa ni oduzela.« Da Sudeta nije bio vjernik, ne bismo imali pjesama napisanih u najčistijem vjerskom raspoloženju, pjesama u kojima je religija ne samo diskretno prisutna (takvih ima mnogo) nego je ona glavni motiv, ona je sadržaj i poanta. Bili bismo lišeni stihova visoke poetske imaginacije kao što su to stihovi religiozne pjesme »Ave Maria« koja je po mom mišljenju antologijska. To je zanosna himna večernjeg pozdravljenja i ustreptala pjesma radosne i razdragane prirode. U veličanstvenoj viziji gleda pjesnik kako Gospa silazi da dade blagoslov prirodi, žitu i travama. On sam nemoćan je i bolestan. Kad uspoređuje svoju pjesmu Gospi s raskošnom himnom prirode, osjeća se sićušnim i gotovo postiđenim:

Dadoh li himne sjajnije i veće
od cvrčka u tu večer uznesenu?
Il' slike ljepše nego što je veče
kad zlatna polja Pozdravljenja prenu!?
Dadoh li himne sjajnije i veće?

O, što su zvuci velikog Šopena,
o, što su slike slavnog Rafaela
spram jednog samo, samo jednog trena,
kad pozdrav Gospi šalju žita zrela?!
O, što su zvuci velikog Šopena?

Ali on ipak želi sudjelovati u tom slavlju. Svjestan je kako je neznatno sve ono što mi smatramo lijepim ako nismo s Franjom Asiškim shvatili poeziju prirode:

I što je naše, ovo naše Lijepo?
Ushit rad kojeg pljeskamo ko djeca?
Jecaj u ptica što slušamo slijepo
ne ćuteć kroza nj glas Asiškog sveca.
O, što je naše, ovo naše Lijepo?

Zato pjesnik želi da sam, osobno, postane dio prirode, da se u nju sakrije kako bi i on dobio blagoslov i na taj način svoj glas združio s veličajnom himnom prirode Majci Stvoriteljevoj:

O, primite me, prekrijte me, braćo!
Neka me uz vas Njena Milost pospe,
kad kraj vas prođe sjajna s onog brijega
— žito,
o travo,
djeco naše Gospe!
O, primite me, prekrijte me — svega!

Pjesma je prožeta uzvišenom patetikom, a mogao ju je ispjevati samo čovjek koji je sposoban da kršćanske misaone vrednote transponira u osjećajnost.

Sudetina religiozna poezija nije karakteristična samo za njegovu prvu zbirku (Osamljenim stazama). Takvih pjesama ima mnogo i u »Sutonima«. Vjera se u tim pjesmama doima kao molitva uplašenog dječaka koga su ostavili u mračnoj i hladnoj sobi i koji sad upire svoje mlado uplašeno srce Bogu i Bogorodici, tj. onima kojima se još jedino može uteći. Nije stoga čudno što se pojavila i zbirčica Sudetinih probranih, prvenstveno molitvenih, religioznih pjesama pod naslovom »Molitve«. I doista, mnoge su Sudetine religiozne pjesme prave molitve. Obraća se Mariji i moli za svoju staru majku, za svoje prijatelje iz djetinjstva, napose za jednog veselog dječačića koga su prozvali: sjećanje na djetinjstvo, moli za vesele dane u prirodi...

Podaj
da kroz ove verzove
zirnem natrag na proljetne putove svoje,
na kućice i lađice
koje se mirno njišu
na dlanu moga jezera
sa suncem na dnu...

(Ja molim Ti se)

Njegova molitva obuhvaća sve uboge i siromahe, i sve ljude. Nadasve je nježna, topla i duboko doživljena ona pjesma — molitva u kojoj pjesnik moli za bolesnu tuberkuloznu djecu što uz žuti bolesnički krevet plaču. On moli

Da im ova
tiha noćca bude dobra,
da im sklopi tihe oči
i izljubi u samoći
usta puna snova.

(Jutarnja šetnja)

Ovih nekoliko spomenutih religioznih pjesama, koje pored svoje djetinje bezazlenosti i jednostavnosi kriju u sebi kadikad visoku poetsku imaginaciju i pjesnički žar, opravdavaju misao da je Sudeta ipak i katolički pjesnik. Stoga mislim da je opravdana tvrdnja Dubravka Jelčića kad je riječ o Sudeti kao katoličkom (bolje: kršćanskom, kršćanski orijentiranom) pjesniku: »On jeste i to, ali nije samo to.«

6

Sudeta je počeo pjevati neposredno nakon prvoga svjetskog rata kada je socijalna tematika poput bujice prodrla u poeziju. No ipak, u njega nema gotovo nijedne pjesme u kojoj bi ta socijalna tematika bila jače naglašena, premda je bio vrlo osjetljiv za patnje i stradanja ljudi. A da i ne govorimo o buntu, tako karakterističnom za ljude koji mladi umiru. Njegove rijetke pjesme u kojima se tek nazire socijalna problematika prožete su toplim bratskim suosjećanjem koje se izražava stiskom ruke (Poći ću u dol). Sudetin je život bio pun nevolja koje su dijelom bile socijalne naravi. Očekivali bismo da će planuti gnjevom na ljude koji su uzrok socijalne bijede i nepravde. Ali ne, Sudeta je kršćanin komu je ljubav prema bližnjemu zakon:

Ne, ni tad ih prokleti neću kad mrtve mi panu vjeđe,
jer odviše ljubim ljude a da bi ih prokleti mogo,
a vječnu ljubav traži vječnost golemo i mnogo.

(Epilog)

Nema u Sudetinoj poeziji ni jačih patriotskih akcenata. Žao mu je kad narod ne zna cijeniti one vrednote koje su naši pradjedovi i te kako cijenili i koje su im bile utjeha u krvavim danima borbe za vjeru i dom (Žalosna Gospa). U jednoj od nekoliko pjesmica posvećenih djeci, a napisanih kajkavskim dijalektom, ima jednostavne, naivne ali iskrene domovinske ljubavi:

Rvacka, lepa Rvacka
žalosna naša mati!
Ti ne znaš kako te lubimo
mi, sinovi tvoji, Rvati.

Odakle to pomanjkanje socijalnog i patriotskog akcenta u Sudetinoj poeziji? Glavni će razlog biti u tome što je on shvaćao poeziju kao izraz unutarnjih, svojih vlastitih, snova i doživljaja.

7

Sva buka i revolucija modernih i modernističkih književnih struja i pravaca koji su se prvih decenija našega stoljeća međusobno sukobljavali i smjenjivali, nije mnogo utjecala na Sudetu. On, kako lijepo kaže Jelčić, nije bio škola, nije bio rutina, nije bio teorija. Jedino je, donekle, ekspresionizam ostavio na njemu svojih tragova. Sudeta je pravac svoga života skrenuo unutra, kroz sebe je gledao svijet i život, bit je tražio u čovjeku, a ne izvan njega. Ima u njega ekstaze, mističnog zanosa, pa i patetike, ali nema, bar ne u većoj mjeri, vanjskih znakova ekspresionizma: stil mu nije zadihan, metafora mu nije smiona i izuzetno originalna, a forma njegovih pjesama ponajčešće je tradicionalna, a stihovi vezani.

Kad smo već kod forme, ne valja zaboraviti da je Sudeta znao pronaći formu koja izvanredno odgovara tonu pjesme, kao npr. u pjesmi »Strah«. Evo samo druge kitice:

Šume jablani crni,
šume
u noći
ko dusi
— sami...
I lišće s vrhova pada
i pada
kraj zgrada
u tami.

Ovako istrgano, fragmentarno izražavanje i izlomljeni stihovi snažno sugeriraju umiranje prirode i tužan odlazak bolesnog pjesnika.

Njegove stihove karakterizira muzikalnost i ritmičnost (Sudeta je bio muzikalan, znao je i svirati). Zar nam nije u pjesmi »Oblaci« samim riječima dočarao veselu zvonjavu:

Zvona, zvona,
preko polja, preko šuma,
usponima, preko druma,
zvona, bona:
dina, dona.

U njegovoj lirici ima mnogo slikarskih elemenata (sam se bavio crtanjem). Voli pejzaž (koji je uvijek u funkciji unutarnjih proživljavanja), voli sive sutonske boje, slika svitanje jutra, tihe, tajanstvene noći:

Gasnu boje večernje
i stabla tiho žute.
Do zemlje vise oblaci
ko vlažne krpe žute...

(Sutoni I)

Trepere zvijezde u crnom plaštu,
sablasno šušti pokošena strn...
Vinograd zori i šturak jeca
crrn, crrrn... crn crrrrn...

(Noć)

Dakako da u Sudetinim sabranim pjesmama (ima ih oko tri stotine, a to znači da on spada u red najproduktivnijih hrvatskih pjesnika) zamjećujemo podosta variranja na istu temu i na ista raspoloženja. Ima i ponavljanja istih slika i metafora, ritmova i rima. Nisu rijetke ni reminisencije na druge autore (Kranjčević, Nazor, Domjanić, Krklec, Đ. Jakšić). Kadikad nisu ni jezično dotjerane. Ali onih desetak antologijskih pjesama u kojima je izvanredno sugestivno i adekvatno dočarao svoja raspoloženja, iskupljuju sve ove slabosti. Ima ipak u njega izvanredno uspjelih slika i poredaba: sunce — bijela radost, pozdravljenje — večernja himna, dan za gorom svlači svoj plašt, vrela skaču u dolinu kao djeca, trava je osuta sitnim biserom, a nebo mirisom zore, u jutarnjoj rosi različak nosi kapljicu zlata... A na usporedbi: Jeca u noći od tuge život ko razbojnik propet — mogao mu je pozavidjeti i sam V. Vlaisavljević.

Sudeta je stvorio osebujnu liriku, duboko proživljenu, osjećajnu i potresnu. Dao nam je nekoliko toplih sličica iz djetinjstva, opjevao je svježinu diskretnih ljubavnih zanosa, tugu preranog odlaska i blagost smrti uokvirenu u sutonski ambijent, oslikao radost Božje blizine i ljepotu prirode. Kao takav Sudeta je dovršena pjesnička ličnost, veliki dobitak za hrvatsku književnost.

Onima koji ne mogu osjetiti tugu bolesne mladosti, bol zbog neostvarenih čežnja i ljepotu jesenskog predvečerja, Sudeta će ostati dalek, a stranac će ostati onima koji nisu doživjeli dražest dječjeg ushita nad prirodom i koji ne znaju što je to tiha radost religiozne smirenosti.

(1967)

Serafin MIČIĆ

Svjetlo maslina

Izgubljeno svjetlo

Na starome zidu
ispod prediva siva
njiše se suha grana
puna crnih oliva.

Da je bilo to zrnje
sažeti u vrutak,
mogo se obasjat
bar jedan trenutak.

Plodovi tame

Sad masline od zrenja
bivaju crne ko dubina,
bubre od ulja
što sjaji posred tmina.

Sad bolovi i bdjenja,
što zru u ponornoj tami,
postaju riječi
i plamičci sami.

Kuća u maslinama

Njezino svjetlo rađa se u maslinama
njezin put vodi kroz masline
njezin izlazak i ulazak je u maslinama

Njezino cvijeće cvjeta u maslinama
njezino janje pase među maslinama
njezine ptice pjevaju u maslinama

Njezine kiše plaču u maslinama
njezine ruke lome se pod maslinama
njezino nebo diže se nad maslinama

Stare napuštene masline

Stare napuštene masline
što su rađale svjetlost
sad stoje kraj puta
nagnute
i zgrčene
ko stare osamljene žene
što su rađale život

Pretvorba

Kleknite u cvijeće

Čas je
kad milijuni oliva
čekaju u tami
na ulje
i pozlatu nutrine

Kleknite u cvijeće
Čas je

Maslina u gradu

Maslino
sestro srebrna
što rasteš mlada
u parku grada
daleko od žuta klasja
i kupine prašne
ti si ovdje
ko palma i cedar
tek ures
a nisi lijek
ni svjetlo
ni simbol

Enver ČOLAKOVIĆ

Šuka

— Je l' još daleko, babo?

— Sa' ćemo. Ha prijeđemo preko one ćuprije, već ćeš vidjeti stoku. Samo se ti ufati za me i hodaj. Tamo se, na pazaru, čuvaj da me ne izgubiš.

— Hoćemo l' uzeti kakvu bijelu kravu, babo? Baš bijelu i golemu maldovanku da nam bude ljepša neg i jedna Tifanova.

— Kakvu nađemo. Prema sebi, sinko.

Koračajući uz očuha, Muju Halvadžiju, priženjena muža njegove majke, kojega je volio mnogo više nego svoga pravog oca, Tahira — ta jedva ga i pamti! — mali Alijica nije mogao srediti sve misli i dojmove toga jutra. Bio je njima natisnut kao košnica kad se po njoj rastrče radilice i u svako okce saća uiđuju po kapljicu meda napabirčena na kakvu šarenu cvijetu. Bučilo mu je u glavi, pištalo i vrtjelo se, kao da je zaplesao u vrzinu kolu. Još mu u ušima titra ono ravnomjerno tandrkanje vlaka, pa zvižduci lokomotive, pa cilikanje i škripa tramvaja. U nosnicama mu se još miješaju mirisi onih u vagonu četvrtog razreda natisnutih seljaka i sadržaja njihovih torba, pa mirisi gradske željezničke stanice i ulica. U očima mu se vrti šarenilo dojmova kao vašarski vrtuljak. Gledao je uz put sad lijevo, sad desno, sad preda se, a ipak se svaki čas okretao, samo da mu koji dojam ne izmakne, da ga ne izgubi... Preobilje tih novih slika tako se vraški ispreplelo u njegovu mozgu da ih vjerojatno neće srediti ni za mjesec dana. On je danas prvi put u životu sjedio u vlaku, vidio kuće na dva, pa i na tri kata, vidio izloge dućana veće nego što bi ih mogao zamisliti bilo tko u selu. Sada se žure na pazar da kupe kravu pa da je dotjeraju kući; on će se dakle vratiti na svoje Lokve pješice... Još ga mnogo dojmova čeka, već je sada umoran, prenatrpan, prezasićen, no ipak gladan i znatiželjan i sve drhti od uzbuđenja i straha da nešto ne propusti, ne izgubi iz vida.

Njegov babo je i jutros, kao i uvijek, dobar da ga na živu ranu priviti možeš, ali je nekako šutljiviji nego obično; vrlo mu rijetko i užasno škrto odgovara na tisuće zaupitkivanja, tako da se je nekoliko puta čvrsto odlučivao ne pitati ga više ništa, ali ga je ipak bilo kakvim pitanjem bar po deset puta u svakih četvrt sata trzao iz misli, ili razgovora s drugim seljacima.

Još u vlaku se Muji pridružila čitava povorčica seljaka koji su, kao i on, pošli da ove srijede obogate svoje štale bilo konjem, bilo kravom ili volom. Nije to proljetno doba, to najgladnije i najnezgodnije vrijeme za seljake, pogodno za nabavu nove stoke, ali većina sirotinje upravo tada kupuje tegleću marvu. Treba joj da obradi njive, a preko zime nije imala ni sijena, ni slame, ni zobi da je prehrani i uzgoji. Sada je stoka mršavija i jeftinija. Istresaju seljaci jedan drugome u torbe shvaćanja svoje jade:

— Pozajmio sam pet stotina da konja kupim...

— Prodo sam tri zadnja ženina dukata, valja nam nabaviti kakvu kravu i porad mlijeka i poradi đubreta, a o oranju da i ne zborim...

— Šćedili smo svu zimu, uzeli smo i dug, pa će nam more bit' doteći da svome voki kupimo parnjaka...

Nije Muji do tih jadikovki ni do Alijičinih znatiželjnih priupitkivanja. Ima on svoje brige i misli. Hoće li naći kakvu prikladnu kravicu? Onakvu malu zdepastu bosankušu kakvu ima Ibro Delić, ili onakvu mršavu šarulju kakvu je lani kupio Alija Begić. Da mu ne usfali koja stoja, ili čak pedesetača, pa da zbog te sitnice ne dotjera kući kakvo krepano blašče. Ako uopće ne mogne kupiti kravu, da li da nabavi nekoliko ovaca ili koza? O tom se nije dogovorio sa svojom Aišom. Ni njemu ni njoj nije ni palo na um da možda imaju premalo novaca. Eto, to ga je najviše mučilo uz onaj nesretni maloprijašnji susret na željezničkoj stanici, koji je upravo tim mislima želio potisnuti u pozadinu. Žureći se prema stočnom sajmištu i pazeći da se sin ne odmakne od njega predaleko, da ga još uz put ne izgubi, te da ne uvrijedi seljake koji su mu se svakog trena obraćali kakvim pitanjem ili kakvom dosjetkom o prošloj zimi, o visokoj cijeni kukuruza, ili o šapu i slinavki koji su se pojavili u Sarajevskom Polju odmah pošto je jenjala kuga peradi, Mujo je nestrpljivo grabio za kojim slobodnim trenutkom u kom bi raspreo svoje zamršene misli i jade.

Što god ljudi govore, ja l' je bilo, ja l' će biti. Druge nije. A za me već i djeca brbljaju da sam baksuz i nesreća. Eh, znam ja da nije tako. Insan samu sebi sreću kroji, ili makar valja da je kroji, jer ostavi li to selu, dadne li iz ruku makaze svoje sreće, proda li sebe ko političar, ondar mu život ispane jä pretijesan, jä prešírok. Nejma baksuza od rođenja ko što ima na prilikú šepavaca. Insan tek vremenom obaksuzi, a ja eto još i ošepavio. Eto, da sam poveo Aišu, bio bih mirniji... Nu! E, ne valja ti, Mujo, glava ni pamet u njoj ni kolik kokošija ili pačija! Ko meni treba sjet da daje kako ću providjeti sa svojim parama? A ono o baksuzluku, bilo pa nije... Ja sam dugo bio puka sirotinja, golotinja, brez pomoći i brez one prave volje, koja te goni da ne daš po sebi baljezgati svakoj sorti. To je prošlo... Šta me je to jutros opet spopalo pa se sve bojim da ne uradim nešto što ne valja? Ne, nije u mene glava kokošinja, srce je moje od pekmeza. Srce! Paščadi bi ga trebalo baciti da ga razgrizu, pa ga onako ranjena vrnuti u njedra. Možda bi se ondar stvrdnulo i umjelo samo o sebi brigu voziti. Paščadi ga baciti? Ta grizla su ga i dosad i bucala i drpala ko da je kakva krpetina... Nijesam ja baksuz, nego je ovo Saraj'vo za me baksuzno, pogotovu štacija!... Eto, do jutros samo sam o svojoj kravici brige vezo i sve sam se veselio u sebi kako će mi akobogda biti lijepa... A sad...

— Šta je ono, babo? — prekide ga u razmišljanju Alijica, ugledavši velika kola za namještaj u koja je bilo upregnuto šest jakih štajerskih konja.

— Kola. Nu! I to me još pitaš! — otrese se na dijete i već se htio vratiti svojim razmišljanjima, ali mu to ne dade Osman Mujan iz Pazarića.

— Šta si se ušutio, Mujo? Vidim, još šepaš. Boli li te ta noga, ha?

— More se durati, Osmane. Rekli su mi dokturi da će proći.

— Kad svrneš k nama u Pazarić, otiđi do Čotinice, ona zna svakakijen ilađa.

— Eh, nije to bolest. Gipso je to. Ukočilo mi damare pa dok se rashodaju.

— A ti ne vidje tvoju sestru danas na štaciji?

Bocnulo to pitanje Muju pod rebra kao doktorska igla. Eto, sad više ne mora zaobilazno razmišljati o svom jutrošnjem baksuzluku, može o tome naglas razgovarati.

— Jok... Nijesam.

Uvidio Osman da je njegovo pitanje bilo vrlo neprikladno pa ušutio i brzo pošao dva-tri koraka naprijed i pridružio se skupini Pazarićana.

Htio je Alijica mnogo toga upitati oca, sada kad koračaju ovako sami, ali je uvidio da to ne bi imalo mnogo svrhe, zato je šutio, a Mujo nastavio svoja razmišljanja.

Jutros u mašini, sjeli dijete i ja u ćoše, odmah iza vrata vagonja na pod. Alijica gledao kroz pendžer, a ja zapalio cigar duhana i nastavio sanjati o kravi. Malo podalje od nas neki Korčani, bogami ih ne znam ni po imenu, ni iz viđenja, ko kad me sestra, moja nesretna Mulija, nije sebi zvala ni kad je imala, ni kad je ofukarjela gore neg ja. Taman ja smislio kako ću s Alijicom, ha nabavim goveče, odmah u han, pa časkom trajbanom na čaršiju da nabavim šta u kući treba, kad čuh đe Safeta Alagića, mog pijanog zeta, spominju. I to — kako!... Jah!... Što ljudi govore, il je bilo, il će biti... Nekaki krupni težak opsova mu post ćaćin, propalici, šta uradi od svoje babovine. Ondar još razvezo o tom kako mlati jadnu Muliju ko nikakva vjera, ko cucak... A to mene ujelo za ovo moje srce i sve mi se činilo da po meni mlati... Ondar neko reče da je on još jučer otjero zadnju kravu na pazar, a Mula da je sjela u mašinu, ne bi li ga našla na sajmu i otela mu pare, da ih ne polože... Eto. Kada smo stigli na štaciju, vidio sam Mulu. Izjahala iz drugog vagonja. Sva droljava. Kakva joj samo zarčina niza tijelo visi. Prosjakinja! A ja se sakrio da me ne vidi i pustio je neka prođe mimo nas... Eno je, iđe pred nama na drugoj strani ceste... Uh, kud ne povedoh Aišu!... Kad god ja siđem amo u Saraj'vo, uvijek me prati taj Safet... A za njim Mula... Sestra... Pa da ja nijesam baksuz? Ma jesam... Ne može gori nesretnik od mene ni biti na dunjaluku... Dosad sam je triput spasio. Kad se udavala dao sam joj sve, pa ondar kad babo umrije, pa lani uz Bajram... Vazda me njezin Safet operuša ko kokoš... I ha mi novo perje naraste, eto ti njih... Jok! Ne išću oni da im pomognem... Sam ja dadnem...

— Babo, nuto, šta je opet ono? — prekide ga Alijica pokazujući mu nekakvu ženu koja je pred sobom gurala dijete u kolicima.

— Ne zagledaj se u svašto! Dijete, pa eto ti de... Pohitimo! — otrese se Mujo Halvadžija i zabrinuto priđe skupini seljaka koja se ispred njega valjukala prema sajmištu.

Zastajkivali Mujo Halvadžija i njegov sin pred mnogom kravom na pazaru. Zagledao se Mujo tim tihim životinjama u oči, u zube, udarao ih dlanom po mršavim bedrima, ispitivao za cijenu, ali se nikako nije htio ni s jednim prodavačem pogoditi. Čim bi se približio kojoj mršavijoj i neuglednijoj kravici, prikladnoj za njegov džep, Alijica ga je odvlačio dalje.

— Nije to za nas, babo.

Puštao Mujo djetetu na volju, jer je zapravo tražio muža svoje sestre, Safeta, da od njega otkupi kravu.

Eto, tako im mogu pomoći, pa da bude i vuk sit i ovce na tamanu. Bude li joj cijena prina mojim novcima, kupit ću je, kakva je da je. Još ako bude moja Šarulja, koju sam dao Muliji za miraz... Eh, neće! Preskupa je to krava i prelijepa. Nju je Safetina bezbeli davno zapio...

— Nu, Mujo! Hod'er amo! — viknula mu Mulija, otimajući se od svog muža koji je očito htio spriječiti da dozove brata.

— Merhaba, Safete. Kako si? Kako ti, Mulo?

Između muža i žene pokunjeno je stajala sitna žuta kravica velikih izgladnjelih crnih očiju. Niz otromboljene vlažne gubice cijedila joj se nit sline, jer je oko sebe vidjela čitavo mnoštvo krava i volova kojima se ispod šije njihala puna zobnica. Alijičin se pogled sućutno šetkao po toj jadnoj životinjici. Svakakve »krepašćine i mrše« vidio je odjutros tu na sajmištu, ali ovakvu bijedu još nije! Lijevi rog, kratak i svinut prema sredini čela, kao da tuguje za izgubljenim svojim desnim parnjakom. Sve kosti kralježnice i rebara lako se mogu izbrojati ispod drhtave olinjale kože. Tanane nožice kao da će joj sad-na prepuknuti, a malena peteroprsta vimena jedva da su nešto veća od kozijih. Pa da je taj nesretni Šafet tu svoju jadu makar otimario i očistio kada je već kani prodati! Eno joj se po stražnjem dijelu tijela i po dugačku neurednu repu lijepi balega, tko bi znao, možda čak i lanjska. I šukasta, i krepana, i sigurno sipljiva, a da je jalova i da ni kapi mlijeka ne daje — to je Alijici jasnije nego da je danas srijeda i da je on tu, na pazaru s ocem. Nevoljko se zato pozdravio i s tom tetkom Mulijom i s njezinim neobrijanim mužem, koji već sada, na jutru, bazdi po rakiji. Kakvi su to težaci koji tako muče blago? Ne, to nisu dobri ljudi! Htio je on odvući svog babu od njih što prije, ali zna on šta je red. S rodom, pogotovu s tako »blizom famelijom«, valja stati, popušiti cigar duhana i proeglenisati. Ne sviđa se njemu taj razgovor što ga nekako kriomice, tiho, spoluglasa vode, očito u želji da ih on ne čuje.

— Pa, koliko je cijeniš, Safete?

— Steona je, Ramazana mi... Neki dan sam je vodio pod bika... Dobra krava, da bolja ne može biti!

— Šukasta i haman krepana! Babo, šta će nam to? — uplašeno podviknu Alijica, svjestan da griješi, ali on je morao urazumiti oca. Kupi li tu crkotinu, ni dovesti je ne mogu do sela, a nekmoli iskoristiti. Nju ne bi mogao upregnuti ni u dvokoličicu s kojom se djeca igraju, a ne za plug ili zubaču.

— Ti šuti. Šta ti znaš? — prvi se put otkako Alijica pamti, razvikao na njega Mujo.

— Devet stotina! — šapnuo Safet.

— Koliko? — upita Mujo, gotovo obradovan što nema dovoljno novaca da kupi tu šukastu šugicu, premda mu odmah nekako prirasla za srce ta jadna nenjegovana mršava krava. Nije on uzalud bio godinama čobanin! Zna on da bi ta šuka u njegovoj štali uz Aišinu dagaru za godinu dana postala kravica i po. Pomalo se Mujo i ljuti na tu zetinu. Vidi da ga, lopov, očito kani prevariti, ili ga smatra za najveću budalu na tom pazaru. Ni tri-četiri stotine ne vrijedi, a on — devet!

— Kupi je, Mujo, sevap ti je! — zacviljela njegova sestra.

Alijica, sav očajan, ne prezajući više ni od toga da mu otac tu, pred tolikim svijetom, opali zaušnicu, uhvati Muju za rukav i viknu.

— Hodi, babo. Vidiš da ti hoće hinlu učiniti. Što će nam taka krepaščina? Bolje je i nejmati krave, neg taku...

— Nuto magarca! — viknu Safet. — Sikter!

— Ne ruži dijete. Nije ono krivo što je tvoja krava za me preskupa. Prodaj ti nju drugome. Dabogda dobio i hiljadarku, ali nije prilike. 'Dovale!

— Stani, Mujo! — uhvati ga sad Safet za rukav. — Skupa ti je? Pa, koliko je za te?

Mujo se skamenio. Zar je tako nisko pao taj nekada obijesni Safet? Da mu ipak pomogne?

— Neću joj ja nadijevati cijene. Vidiš i sam kaka je. Nego, reci koliko je najniže.

— Ko tebi, svome zetu, eto, osamstotina i pedeset...

— Fala ti. Za taku mršavu šukastu kravu... A slaba je i na nogama...

— E, to, beli, nije! Mlada steona krava. Mršava jeste, ali će davati makar tri litre na dan. Vidi joj vimena. Čudo! Pet prsta, hej...

— Ma nemoj meni, Safete, živ bio! Znam ja šta je hajvan. Maloprije sam mogao za šest stoja uzeti kravu kolik dvije ove tvoje, pa, eto, ja ne hotijah. Preskupa mi bila...

Alijica raste. Ipak njegov babo nije lud.

— Eto, podaj mu i ti za šest stoja — šapnula Mulija svome mužu.

— Šest i po stoja, ama ko tebi... — brzo nadoveza Safet, svjestan da za nju ne može dobiti ni od koga ni četiri stotine.

— Eto, ako mi je dadneš za pet stoja, povest ću je. Valja nju, bolan ne bio, do jeseni hranit da se povrati. Baš upušćan hajvan!

— Ja svoje rekoh — odbrusi Safet. — Valja mrven i ti da svoju sestru prigledaš, Mujo.

Ovaj prijekor uzljutio Muju Halvadžiju. **Nu! Sad on u te žice udario! Dosta sam ja sestre pomagao! Ako ćemo pravo, i previše! Na**

prosijački štap su me svele! A sada on još traži. Eto sam mu ponudio cijenu kakvu ni od gore pijanice nego što je on ne bi mogao dobiti pa sve da tetura od rakije.

— Kupi je, Mujo, sevap ti je! — ponovila Mulija pogledavši ga zasuzenim očima.

— Da ne duljimo, Safete. Pet stoja — i daj mi pasoš. More — ne more?

— Ne, Ramazana mi. To bi bila pljačka! Mene, sirotinju, ti da oguliš...

— Nu! Lijepo! Dabogda je ti za hiljadarku kakvoj budali uvalio! Haj'mo, Alija. — I Mujo krenuo.

— Stani! — zadrža ga Safet, mislieći: **Promijenio se Mujo, nije više mahnitov, kakav je bio. Stekao je pameti otkako se oženio. Izmust ću iz njega ipak bar tih pet stotina...**

— Što me zadržaješ? Ne bih ja tebe, Safete, ogulio, ne daj Bože! Volim ja kupiti u drugoga. Pogoditi se pošteno i izbrojati pare.

— Da je sreće, dao bi ti meni pet stoja i onako, bez krave.

— Ako nijesi zaboravio, Safete, ja sam ti i davao, dok sam imao...

— I ja bih tebi, ko famelija...

— Nejse... Meni ne treba... Pa, hoćeš li da svidimo pazar?

— Šest stoja, Mujo. Vrijedi toliko...

— Ma ne vrijedi ni četiri, ali pet ti mogu dati, ko tebi.

Alijici sinulo u pameti. Uzrastao u njegovim očima Mujo veći nego ikada prije: **Babo zna da ova šuka ne vrijedi ,ali on bi dao da im pomogne. Jah. Ne da on više nego što je odlučio. Ne bi on od našije' usta otkid'o... Eto, neka kupi tu Šuku. Sramota jest imati takvu kravu, ali kad on veli da se može podgojiti...**

— Daj makar pet i po.

— Da ne cigančimo, Safete. Za kravu ću ti dati pet stoja i ni pare više. A tebi, da popiješ rakiju, dat ću još dvije banke.

— Ne za rakiju, ako Boga znaš, brate! procviljela Mula.

— A ti ga, Mulo, obrlati neka ne pije.

— Dobar si pazar učinio, Ramazana mi.

— Nejse. Moglo je biti i gore. Daj pasoš, pa da vodim kravu.

— Dina ti, babo, da mrven ovdje sjednemo. Do mraka, eto... Poslušaj me, živ bio... Umorio sam se goneć Šuku... A i ona jedva što hoda... Najela se danas u hanu... Eto, da sjednemo na onaj kamen...

Pogledao Mujo na sina i shvatio da nije umoran, već se dijete stidi tako mršavu i šukastu kravu provesti kroza selo upravo sada kad se goveda vraćaju s paše. Čitav dan o toj kupovini nije s mališanom provorio ništa. Nabavio u gradu punu torbu raznih potrepština i još ponio nešto uštedenih novaca. Lako će on svojoj Aiši objasniti da je morao, eto, upravo morao pomoći sestri, ali mu nekako žao što će od te kravice malo koristi imati. Da sada posluša sina? Čuvati obraz i nâm

pošteno je, pa nema smisla ljutiti se na dijete. Ali ne valja u njemu razvijati suvišni lažni stid i ponos. Da progovori s njime o tome? Ta, on je otac... Mališan ga, skoro plačući, vuče za rukav i zadržava, a kravica, premda sita, ipak — čim oni stanu — zabode lice u put i hlapljivo pase s busenčića ugaženu travu.

— Stid te je, beli, što nam krava nije veća, ha? Hoćeš da je po mraku doćeramo ko lopovi?

Alijica zaplakao.

— Babo... A ko će je čuvati, neg ja? Vidjet će me sutra kako je gonim.

— Pa što ondar sad hoćeš da stanemo?

— Eto, eto... nek ne vide još večeras. Uh, što će mi se rugati...

— Zašto? Zar i ova naša Šuka nije — krava? Mršava je, sinko, ne velim. Nijesu je pazili. Mi ćemo njoj svakog dana dagaru, pa je čistiti i čuvati. Sevap je to.

— Ali joj, babo, ipak neće narasti rog... Da sjednemo?

— De. Sveži je anamo za onu trešnju, pa izjedi još ono sira i hljeba iz torbe.

Sjeo Mujo na kamen, izvadio kutiju, zamotao cigaretu i pripalio. Otpuhuje dimove. Alijica se skutrio do njegovih nogu i jede. Šute. Sumrak se polagano spušta na njih s osivjelih oteščalih nebesa.

— A! Kakav je ono ciganski đelep? Vještice ti vimena podojile, šukasta šugo! Čija si, ha? S Lokava bezbeli nijesi! Bogme nam dolaze kotlari cigani u selo. Ne valja...

Alijica protrnuo. Mujo skočio s kamena kao da ga je tko ošinuo bičem po leđima. Poznao je glas svog pripjana suseljanina Sulje Hodžića koji je prije ugledao njegovu novu kravu, nego njega. Vidjevši Muju, lecnuo se malo. Njegov se pijani smijeh u tren sledio na usnama. Očito se ljutio na sebe što naglas misli.

— Merhaba ti, Mujo. Šta si ono kupio, ako Boga znaš?

— Prina sebi, Suljo.

— Eh, da si mi kazao, ja bih ti još pozajmio koju stoju, pa da uzmeš hajvanče kakvo se patri, a ne taku krepašćinu.

— Uščuvamo li je i podgojimo li je kako treba ,na pramaljetje će biti ko vila.

— Pa... Slabo. Đe su ti oči bile, Mujo, kad si je uzimao?

U mojoj kesi s parama, Suljo i... **(da mu kažem, neka ne misli da ja ne znam šta je hajvan...)** Znaš od koga sam je uzo... Od mog Safeta, od one Muline sreće, za pet stoja...

— Za pet stoja? — iskolači Suljo oči.

— Mogo sam je odmah za tri prodati, ali mi bilo žao hajvančeta. Znaš, ko se je patio kao ja...

— Ljudina si, Mujo! — potapšao ga Suljo po ramenu, a onda se iznenada okrenuo Alijici.

— Lijepa krava, Sinko.

— Nije lijepa, ama je naša, Suljaga... — i u očima mališana donedavnašnje suze stida zamijeni neki prkosni sjaj.

— Šta mi ono dovode, da od Boga nađu! — povikala Aiša, vidjevši s praga kako njezin Alijica goni Šuku. U polumraku se mršava izmučena životinjica geguckala poput četveronožne sablasti, a onaj jedini lijevi rog uprla u nebo kao kakav zarđali srp.

— Evo kravice! Pohiti, mati, da je vidiš! — čula je veseli glas svoga sina. — Šuka! Ima ime ko nijedna na Lokvama — smiješkalo se dijete da odobrovolji majku. Ogorčenje, koje je u njemu stalo rasti još na pazaru, popelo se do bijesa i preziranja svega, pa i samoga sebe i svog jednozubog oca, tamo u hanu gdje su svi seljaci na Šuku gledali kao da je vraćaju s klaonice u kojoj veterinar nije dopustio da takvu crkotinu kolju. Ljutio se na oca, na njegovo mekano srce i na sebe i svoju malodušnost što ga nije spriječio da učini tu ludost. Bolje bi bilo da je Safetu poklonio novac. Goneći nesretnu životinjicu po dugu putu do sela stalno je očekivao kada će je pregaziti kakva kola ili automobil, ili tren kada će se skljokati i prsnuti kao trula tikva. Ali Šuka je išla hrabro i pokorno. Uzalud se je čitavog dana trudio da zavoli tu životinju dobrih očiju. Tek kada je čuo one pogrde Sulje Hodžića, uvidio je da on tu svoju Šuku već i voli, upravu takvu kakva jest.

Muju te radosne riječi, kojima je Alijica pozivao majku, tako raznježiše da je zaboravio još uz put smišljene razloge koje je htio nabrojati svojoj ženi.

— Stigoste? — procijedi Aiša, samo da ne oda svoje razočaranje.

— Jah. Eto, i kravu doćerasmo. Nije šta. Mršava, šukasta, ali je mlada... i... rekoše da je steona. Nejse... Položite joj u štali. Sve ću ti, ženo, rijeti dok se mrven odmorim. Haj'mo u kuću.

Sa suzama u očima držala je Aiša svijeću u štali, dok je Alijica svojoj Šuki namještao ležaj.

Tek na dušeku, kada je mališan već davno spavao, Mujo je svojoj ženi ispričao sve.

— I eto, ja sam taki. Ne mogu ne pomoći, pa ubij me!

— Neka si je kupio, Mujo, i neka si mi taki. Baš taki... Selu za inat.

Uzalud je nesretna Aiša, odmah nakon što joj je muž sa sinom otišao na »mašinu« da dotjera s pazara kravicu-hranilicu, marljivo počistila štalu, pa u hudžeri našla muzlicu, čanke, tekneta, stap i ostalo drveno i limeno posuđe potrebno za preradu mlijeka, pa ga otkuhala u lugu i izaprala na Lokanju. Neće joj još dugo zatrebati! Muči to nju dok leži uz svog zaspalog muža. Teško joj je. Upravo na dnu srca osjeća bol što je Mujo nabavio takvo ruglo namjesto krave. Do suza je peče svijest da je ona čitav dan sanjala o novoj kravi uspoređujući tu nedovedenu četveronožnu i dvorožnu Ijepoticu sa svim Šaruljamla i Zekuljama koje je nekada imala u svojoj štali. Kako će ona sutra na sabahu dolje na izvoru, dok bude točila vodu u dvije breme, onim ženama na oči? Pitat će je Tifanovica i Huremovica i Beguša i Jolduša i sve one druge komšinice koje, poput nje, porane na vodu.

— Kako ti je nova krava? Koliko daje?...

A šta da im odgovori? Da bar danas nije onako ponosno i upravo prkosno iznijela ono otkuhano posuđe na Lokanj da vide sve ženetine kako će eto i ona opet imati i kravu i masla i kajmaka. Zna Aiša da će biti nekoliko žena koje će nju žaliti zbog te kravice i pomoći joj da je pothrani, ali će ih biti mnogo više koje će opet jednom brusiti jezike njezinim udesom. Nagonski je izvukla svoje žuljevite crvene ruke ispod jorgana i zapušila njima oba uha ionako zamotana jemenijom, samo da ne čuje slućena ogovaranja. **Asli sam maknita. Ta osjem Mujina hrkanja ništa ne čujem. A one lajavice neće preda mnom ni probijeliti, ali meni iza leđa...** Uzalud. I kroz te začepljene uši Aiša sluša Begušu, koja je dotrčala Jolduši, kod koje je već zatekla Šehušu i Savku Šarenčušu.

— Viđeste li onu prikazu? Stuha! Bezbeli i u te krave jedan zub ko i u Muje! Za koju se šugu Aiša udade, sram je bilo po hiljadu puta...

— Eh, nije joj dosta što je ukopala Tahira, sad bi i Muju pod zemljicu.

— Baš cigani! Gledam onu šukastu krepu što se jedva vuče, a za njom se gega prosjak Mujo, pa još digo glavešinu ko da goni vilena konja...

— Ih! A Aiša za njima povela sina. Pošli ljudi na teferič! Jadno Lokve, šta si dočekalo....

Ne može Aiša da se otme takvim priviđenjima, pa zarida. **Nije trebao pomagati Muliji! I on još nekom da pomaže, a go je i topalast i fukara, da gora ne može biti. Ko mu dade tako srce? Ono je, rijećemo za muhtara, ja li za kakvog agu, a ne za njega!... Ama sad: šta je — tu je. Stisnuti šake i raditi i hraniti tu Šuku, pa — malo — pomalo, ali mi smo već stari, prošli... Ne kući se novo ognjišće sijedih kosa i zgurenih leđa! Što ga makar nijesam izružila? Ama, ne bi pravo bilo. Dobar je on ko hljeb, na ranu da ga priviješ, eto. I drag mi je... Samo što se mnogo patio pa razumi svakoga kome je teško... A sestra je debela krv... Dosta sam muke vidjela s njim otkako mi je u kuću uljegao, ali on je tako mehka srca i dobre narave... Smijali mu se seljaci i šegu s njime tjerali, ali je on svakom halalio. Malo smo se, evo, i pridigli. Sve u nas manje zapodiru i ne rugaju nam se više toliko. Mišljah upet ćemo sve sile pa i mi postati ko i ostali ljudi, a sad, kad tu Šuku ugledah... Uh!...**

Vrti se Aiša na dušeku i znoji se i otire suze jemenijom. Laktom nehotice gurnula Muju, on se zahrkao, pa zakašljao i otvorio oči.

—Ne spavaš?

— Jok. Eto, ne mogu još da se smirim.

— Žao ti što nijesam ljepšu kravu doćerao?

— Ko ne bi volio imati nešto bolje neg što ima, moj Mujo.

— Ne rujaj se. Izaći će ona vanj taka, dok joj ti dagare dadneš. Mlada je. Nejma joj više od tri godine i po...

— Ni u šta je upregnuti nećemo moći. A ni mlijeka...

— Meni je, da ti pravo kažem, teško i poradi djeteta. Rugat će mu se.

— Pa što je onda uze?

— Znao sam ja da tebi neće biti pravo, ali sestra... A ja taki...

Žao Aiši što ga muči, ali ne može odoljeti unutrašnjem bijesu. Do pred zoru su razgovarali. Nije to bila svađa, premda se njoj često omakla i koja teža riječ. Mujo se nije mnogo ni branio. Osjećao je da je kriv. Obećao joj da će on u grad, pa raditi i štedjeti i prikupiti još kakvo konjče.

— Ama da mi ondar nijesi dovodio opet kaku crkotinu!

To pecnulo Muju za srce kao obad. Prvi put i on malo podigao glas.

— Bude li u Mule kakva šepava i sipljiva kljusina, vjera je da će u našoj štali krepati, pa bilo ti pravo, ili ne. Eto.

Aiša u prvi tren nije znala da li da zasikće ili ušuti. Sjetila se svoga Tahira. Ne bi ona njemu smjela takvim glasom ni bijele, a evo ovaj Mujo slušao sve do sad. Sad i u njemu uskipjelo. Ne htijući da mu popusti, ona odgovori.

— E, nećeš, Mujo. Dosta si ti pomagao svoje sestre. Sada sam ja preča. Dijete. Naša kuća, čuješ...

— Pa de, ti mene promijeni, ako moreš! Ne mogu ja mimo sebe, ženo. Grizo sam se, valaha, dosta. Sad me još ti žvači ko da sam mehka jabuka... Ako hoćeš, zaklat ću je sutra na sabahu. Pa ćemo imati mesa.

Odlučnost u njegovu glasu umirila je Aišu. Ipak je on muško i ne da na se. Sve će biti dobro. Pomisao da će njezina pažnja za nekoliko mjeseci preobraziti tu sitnu »krepašćinu« u dobru kravicu, ulijevala joj je pouzdanje. Uskoro je zaspala.

Nije se Alijica uzalud bojao izvesti Šuku na pašu. Otimao se prvo kako je nezgodno da isti čobanin čuva i koze i ovce i kravu, jer jedno od njih mora u zijan. Istom kada je Mujo htio sam potjerati Šuku na čaira, mališan je — istina, teška srca — pristao da se žrtvuje i izvrgne ruglu ostale čobančadi. A ono je bilo oštro kao britka sablja. Ni stotinu seoskih baba ne bi umjelo izmisliti toliko zlobe kao ono desetak čobančadi. Čim su ugledala Alijicu ispred kojeg se između stoke jedva isticala mršava Šuka, djeca udarila u zlobni smijeh. Spremala su se ona narugati Alijici bez obzira na tu kravu. Ta on je prvi put bio u gradu pa će im zasigurno pričati o svojim dojmovima. Eto dovoljno građe za čitav dan zapodirkivanja i peckanja. Šuka im je samo pripomogla.

Prvi mu se prikučio Joldin Vejsil, već momčuljak, dogodine će na vizitu pa u vojsku, na njega se uvrijeđeni neće usuditi udariti kamenom. On neka počne. Stao Vejsil posprdno obilaziti Šuku, zagledati joj se u oči, u jedini rog, u nožice i rep, pa značajno kimnuvši ostaloj djeci, gradeći se ozbiljan i stručan, procijedi:

— Mašalah! Vila! Prva maldovnka. Nejma je take ni u cigana! Hej, Alija, da je zakoljemo žabama za ručak, ha?

— Zguliti je, pa je svu, zaje'no s glavom u lonac, je li pod sač. Uprti je, bolan, na leđa, pa je ponesi do na pojilo! — razvika se Huremov Ibrica.

— Koliko vam mlijeka daje, Alija? Bezbeli, sto litara! Upregni je za kućni prag, nek ti je svuće na ravan. Sila! — cerekao se Adem Hodžić, sav crven u podbuhlu licu obraslu mekim dugačkim dlačicama prve brade.

Stisnuo Alijica zube i šuti. Bijes u njemu kvasa, a suze same vrcaju na oči. Još kad mu mala Haša Delića, ono crmpurasto djevojče u crvenim dimijama, koja mu se od sve djece nekako najviše dopade, tužno zapiska:

— Kako te nije stid taku jadu pred sobom goniti? Baš si cigansko usklišće! — Alijica zagrize u donju usnu, ali je i dalje šutio i tjerao pred sobom svoje jadno stado.

— Kaki aga, taki i đelep. Đe bi u našeg šepavog Muje mogla krava biti drugovačija? Ona šukasta, on baksuz, a sin — bezbeli kilav! Ja kaka mu je jako mati?

U Alijici nešto prepuklo. Ta još skoro nisu ni izmakli iz sela, a već njihovi bezobrazluci prevršili svaku mjeru. Zna on da je nemoćan. Tko bi pomlatio svu tu kopilad? A kao za inat, nijednog od njegovih pravih prijatelja među njima. Htio im je nešto podviknuti, baciti se na njih kamenom, ali nije imao dovoljno snage. Bijes ga je sputao u bespomoćnost.

Redali se čobani u svom iživljavanju na tom nesretnom mališanu. Što je povorka stoke i djece više odmicala od sela prema čairima i ispašištima, rasla je i obijest čobanske zlobe. Samo dvojica su šutjela kao i Alijica diveći se njegovoj strpljivosti i očekujući kada će on planuti pa zviznuti najjačega između napadača, makar ga tren iza toga preklali nožem. Joldin Vejsil, sjetivši se pakosti koja će do najdublje nutrine povrijediti i poniziti maloga čuvara nedužne Šuke, koja je mirno išla vučena nagonom da će naići na mekanu zelenu hranjivu travu, istrča pred Alijicu, tako da je ovaj morao stati. Poput munje ošinuo ga je pogled zasuzenih očiju Aišina jedinca. Sva djeca stadoše. Samo je stoka nastavila put. Stala i Šuka osjetivši valjda da se njezinu čuvaru sprema neko zlo. Vejsil se zacereka mališanu u lice, pa udario nogom Šuku u trbuh. Alijica protrnu. U sebi šapnu: »Dosta!« i već se trznu da nešto uradi, ali ga jaki budući regrut gurnu šakom u prsa, pa ga onda uze među mišice i izdiže u zrak. Alijica još šuti.

— Hani, bolan! Neću ja tebi ništa! Momci! Vidjeste li kad ovaki kravuljak? Vjere mi, insan bi joj mogao Alijine gaće navući kako je tankovijasta. Hajde, svlačite mu gaće dok ga ovako držim, da obučemo kravu i poćeramo Mujagi u selo... Nek se čuje i zna da mi Lokoljani krepašćine ne trebamo!... Auh... Kopile... Pušćaj, majku ti tvoju...

Ali Alijica nije pustio. Kako ga je razulareni mladić podigao objema rukama u zrak, Alijica se grčevito uhvatio za njegove kose i čupao, čupao... više nagonski nego voljno, ali je bio uvjeren da neće ispustiti te čupe iz šaka dok ne ugleda krv i zguljenu lubanju.

Vejsil ga je zbacio na put, tako da je pad njegova tjelešca tupo odjeknuo, ali on nije popuštao. Čobančad stoji i gleda jeziv prizor. Borbu diva sa crvom. Ošamućen bolom, Vejsil skupio šake da njima bubne po mališanu koji mu je pri padu povukao za sobom glavu tako

da stoji nagnut nad njim, samo da ne padne po njemu. U tom trenu Alijicu nisu spasili ni slučaj ni djeca, nego njegova Šuka. Iznenadilo kravicu to komešanje i ona, tako naglo da je nijedan čobanin nije mogao spriječiti, zabode svoj jedini rog u stražnjicu goropadnog Vejsila i tako ga nezgodno zgurnu s Alijice da se taj krupni momak prevrnuo preko glave izdignuv pri tom noge u zrak.

Djeca zaurlaše od smjeha, pogotovu kad ugledaše razdrte Vejsilove čakšire.

— Kopilad, šta se smijete? — zareža poniženi mladić.

— Eto, Šuka hoće da obuče tvoje gaće, Vejsile, a ne Alijičine! — podviknu mali Risto Šarenac držeći u ruci pripremljeni kamen. Zna Vejsil Joldo da nije dobro s gazda Ostojom, ocem toga školca Riste, imati posla, ali mu ipak odbrusi:

— Što to ti, gazdinski sin, braniš tu šugu?

— Šuga su ti i otac i mati! — kroz plač mu odgovori Alijica.

Sigurno bi se čobani već tu, na putu, potukli do krvavih glava da nisu čuli strogi glas Tifana, jednog od najuglednijih Lokljana, koji im je prilazio, goneći pred sobom dva konja s kojima je pošao u šumu po drva.

— Nuto! Koljete se ko paščad! Marš! Za poslom!

Ugledavši nejednake sile dvojice boraca, Tifan se nasmijao.

— Vidi momka što na dijete udara! Vejsile, kam'ti obraz? Ti da si Lokljanin? Poganac si ti...

— Ne daju mi s mijerom ovo kravice na pašu oćerati — jedva procijedi Alijica, uzalud nastojeći da spriječi navalu suza i priguši ridaj.

— I tu on krepaćinu kravom zove! — nasmija se jedan od čobana.

— A šta joj fali? — zavapi Alijica.

— Šta joj, bolan ne bio, ne fali? Ni roga, ni glave, ni repa, nit je tele, nit je june, nit je na ikaki hajvan nalik.

— Ipak je Vejsila haman poda se smotala! — nasmija se Risto.

Zagledavši se u Šuku, Tifan se jedva svladao da se i sam ne smije, ali je osjetio da mora smiriti čobančad.

— Šta je vas briga kaka je u koga krava! Čuvaj svoje, a u tuđe ne diraj! Ako vam se ova šukasta junica ne sviđa, a vi kupite Aliji drugu. Marš! Za hajvanom!... Jah, Alija, ti, sine, hodi sa mnom...

— Nije mene strah, Tifanaga.

— Neću belaja, sinko.

— Ja ću š njimena — javi se Risto.

— I ja — priskoči u njegov tabor Huremov Ibrica, više radi toga da istakne kako je on kadar biti nečiji zaštitnik.

Taj nemili doživljaj, koji je Alijicu još godinama mučio u snovima i iz kojega se izrodilo kasnije neprijateljstvo između porodice Halvadžija i Jolda, smireno istom vjenčanjem Alijine kćerke za Vejsilova sina, približio je još više Alijicu i Ristu. Čitav dan su njih dvojica razgovarali o gradu, o kravi, o selu, o školi.

— Naučit ću te slova kad baš tako jako želiš.

— De, živ bio! ... A ja ću tebe naučiti taku ograđu oplesti, da je ni najjači seljak rastrgnuti ne može.

Šuka je pasla, odmarala se i oporavljala. Na povratku joj je Alijica čak protepao:

— E, baš me spasi, sirotice moja.

—Pođe li nekom berićet, ne može ga zaustaviti ni pet volova maconja. Eto, naš Mujo. Pramaljetos još pravi goljo bio, a sad? ... Eno mu na Vonjavkama kukuruzi bolji neg i u koga. A žito mu, mašala, vanj tako! Pa i noga mu se već izliječila. Valja upeti svu pamet, ako hoćeš primijetiti da šepa.

— A valjan. Ko bi reko da se u njemu taki kućenik krije.

— Jah, šta češ, Aiša kako treba, pa i on ...

— Ama vi govorite šta hoćete. Ono s njihovom Šukom nijesu čista posla. Šta izađe iz onake krepašćine kaka je pramaljetos bila. Jučer sam je vidjela na pojilu. Ko i narasla. Golema. Debela. Sve mi se čini da će im se uskoro oteliti.

— I lijepa kravica. Oni je mali Alija goji ko da je srnče. Sve joj tepa.

— Eh, kad Bog daje ... A što je pravo, pravo je. Baš smo mi s tijem Mujom šegu tjerali. Nije nam to valjalo. Kažu, hoće još jednu njivu da kupi.

— Ma jok! Ublehe!

Pričaju tako Lokavke po sijelima i na njivama, kad se mobari malko odmaraju, o tom čudu lokavskom. Svi nekako zavoljeli tu jednorogu kravicu, diku i ponos Muje Halvadžije. Da je Alijica sin kakvog uglednijeg Lokljanina i da ta novoosnovana kuća Halvadžija na Tahirovu ugašenu ognjištu nije i pored naglog procvata još uvijek sirotinjska, seljaci bi o Šuki govorili mnogo manje. Krava kao krava. Dobra dagara, dobra paša, čista šala i upravo nevjerojatna ljubav učiniše od nje čudo. Aiša se već ponosi njome i nekako je upravo veseli što je obilježena, šukasta, jer je seljanke odmah prepoznaju na pojilu i dive joj se. A Mujo raste li, raste. On već mjesecima sanja o tome kako će nabaviti konja tovarnjaka i zimus dva ili tri puta u »hefti« stjerati na njemu u Sarajevo drva. **Pa, akobogda, kad još prišćedim, kupit ću kola i praviti snopiće drva. Jok! Neću ja stati na ovom što imamo. Valja i Mujo Halvadžija da postane težak i po! Još tri četiri njive, još kravica i voko, par konja, pa ondar ... Nije Aiši sto godina, ni meni ... Eh, dok Alijica poodraste, trebat će koje vižlešce da nam sitnu stoku čuva ... Ove će jeseni svakako makar jare ili ovca pod nož, a more bit i ona jedita dvizga ... Da i mi uz Ramazan omastimo brke, da ne budem do smrti prišipetlja i čankoliz ...**

— Šuko, amo hodi, materi ... Maj! Evo ti ja skuhala dagaricu, lijepa moja — tepa Aiša svojoj jedroj kravici, ali ona nekako tužna. Koluta očima i napinje se, a niz labrde joj se cijede niti sline.

— Mujooo ... Pohiti amo, pred kuću ... Šuku nešto steglo ... Da je nisi, nesretni sine, napojio nakon što se djeteline najela?

— Ma jok, mati! — brani se zabrinuti Alijica.

— Valjalo bi joj možda pušćati krv, uh, a sad, ev'akoj ... Da se nije na čairima zaobadala pa pala ... Krava je, bolan ne bio, ko i žena... — nastavila bi Ašia, ali se istom toga trena sjetila da to govori svom sinčiću, a Mujo još uvijek ne izlazi iz kuće. Danas je on već digao na štalu čitav plast sijena. Pozajmio kola i volove od Tifana. Spremio Šuki hranu za zimu. Sada ispija kahvu i sigurno je ne čuje.

— Mujooo ... Pohiti!

— Eto me. Šta je? — priupita domaćin s praga, ali je, čim je ugledao Šuku, zaboravio nazuti opanke, pa onako bosonog dotrčao do krave, uhvatio je za rog i poveo u štalu, viknuvši Aliji.

— Pohiti! Zovnider mi Tifana i Sulju Hodžića ... Ženo, bit će pite od sjere ... Još noćas ćeš imati malog voku.

Šta ćeš mu de. Sirotinja uvijek na sve odocni, a ja pogotovu. Nije to više ni baksuzluk, belaj je to ... Eto, u nevakat mi se krava otelila. Ko ni u koga. Onaj je pogani pijanac odveo pod bika ko nikaka vjera onaku slabu i krepnu, pa još u nevakat. Alah selamet! ... Ama sve dobro bi. I moj voko baš je lijep. I opet će mi se smijati u selu. Bezbeli će babe baljezgati i gatati i gonetati kako sam ja baksuz pa mi se ni krava ne može halasiti teleta u pravo vrijeme. Ama neka. Ko nije trpio i saburio i kuburio i svašta preko glave preturio, ko ja, taj bi se ljutio na bresposlen svijet što u njeg zapodjere, a ja jok! ... Pilim ja njima! Nit me hrane nit me odijevaju. Muhtač im nijesam. Eto, za dvije-tri godine moj će voko biti ko vila ... Uz jedno konjče poorat će mi i pozubiti i ovrijeći i nagnojiti svu zemlju ... A mlijeka će zimus biti izobila. Ni u koga ko u Muje Halvadžije ... A kad kasum prijeđe i zazimi, ja ću na posao, moj sin u školu, a Aiša za stan, pa nam takti bezli košulje ...

Dok je Mujo tako razmišljao, Aiša je priređivala pitu od grušaline, a Alijica u štali grlio i mazio sad malog voku, sad umornu majku — Šuku.

Topli plodojedri južnjak zapuhao s polja, kokošima podiže i kostriješi perje, golokrakoj djeci landara tvrdim lanenim košuljicama, a ženama nanosi trunje u čanke s hranom, koje pripremaju da ponesu na njive, gdje ljudi dižu žita, kose otavu ili vade krumpire. Drsko tresući grane po šljivicima, razređuje modre kike još nedozrelih plodova, pa djeca preskakuju ograđe i pune njedra šljivama, jedući ih često zajedno s košticama i crvima.

Nad Lokvama je već nekoliko dana carovala sparina, Lujdi su se preznojavali u radu, vlati sijena ili slame lijepili im se za kožu pa su se znali češati do krvi. Najradije bi poskidali košulje pa kosili ili želi do pasa goli, ali je to nazapamćena sramota, to ni cigani ne rade, pa gdje bi se na takvo svetogrđe odlučio koji Lokljanin! Zato su taj topli vjetar danas dočekali kao olakšanje. Istina, on nimalo ne rashlađuje oznojena tijela, ali se na njivi ne osjećaš kao da si zatvoren u ražarenu peć, jer ta lepeza vjetra ipak malo golica po oznojenu čelu ili vratu, a kad zahukne jače, odlijepi ti košulju od leđa pa se napne kao kakvo vlažno jedro na tom moru požutjela žita.

Malo je ljudi kod kuće na Lokvama u to rano popodnevno doba. Svi su po njivama. Znaju to i Marko, žandar, i Pero, »sekutor«, koji po »zvaničnoj dužnosti« upravo danas polaze na Lokve. Sjeli zato dolje u Zoviku u hlad vrta kahvedžije i dućandžije Todora, naručili rakije i odlučili da će tek na sat pred akšam krenuti u selo. Po jednom su seljaku, koji se je vraćao s »mašine« iz grada, gdje je vjerojatno sviđao neke neugodne poslove, jer je bio zabrinut i ljut što je izgubio tako lijep dan za rad u polju, poručili muhtaru Rizvi da ih dočeka kod prijelaza iznad njiva »na po shata pred akšam«, kad se većina seljaka, a i sva stoka, vraćaju u selo.

Žandarmerijski kaplar Marko Zvizdić, i sam seosko dijete, bezemljaš, koji je odmah, još 1918, prešao iz jedne, seljacima tako mrske, odore u drugu još mržu, vremenom se navikao na svoju tešku službu. Ovi gorštaci oko Pazarića miran su svijet. Rijetko se pomlate, obično zbog zemlje ili politike, inače strpljivo snose svoju sirotinju i ne grizu se međusobno ni zbog triju vjera, ni zbog teške ekonomske krize, o kojoj Marko zna više iz naslova novinskih članaka nego iz života, jer on nešto boljega od onoga kako mu je sada nije ni upamtio, a ne zavidi imućnijima što žive udobnije od njega. Najmrže su mu te ovrhe za porez. Ove se godine Pero, stari službenik koji već jedva čeka mirovinu — ta on skoro trideset godina plijeni seljake sad za cara, sad za narodno vijeće, sad za kralja oslobodiltelja, sad za kralja ujedinitelja — požurio prije vremena.

— Znaš, Marko, varaju oni mene, pa varam i ja njih. Šta ćeš. Svak svoje zna. Ja moram plijeniti, oni moraju plaćati. Muka, pa eto ti de... Što su se mene za ove moje službe naproklinjali! A ja im, vjeruj mi, nijesam kriv. Psuju me i mrze ko da ih ja za sebe pljačkam. Vidiš, u ovoj istoj mojoj tašnji, u ovoj čanti, kako je oni zovu, ja nosim skoro svakog seljaka iz ovoga kraja već godinama. Davno im je prošao rok da plate porez. Pa šta im ja mogu? Lani sam došao mjesec dana kasnije. Mislim ja, dok pokupe i ovrhu žito, dok ga prodaju, bit će para. Prevarili me. Sakrili. Jedva sam se izvukao da me nisu pod disciplinski sud. Državi se mora dati, mora...

Sluša ga Marko, ispija rakiju i šuti. Neka on samo istresa svoje. Marko je uvjeren da će onaj seljak obavijestiti ljude neka sakriju što imaju. »Ja im po štalama neću tražiti stoke, ni dukate pod vratom. Neka ih samo oni sami ne daju:..«

Vjetar im donosi mirise pokošenih polja i osušene otave, pa ih uljuljuje u ugodno drijemanje, a oni — koje će danas ucviljeti — znoje se i muče, kopaju i kose i snuju u svojoj pokornosti, kako su ih i Pero i Marko zaboravili, kao i oni na njih.

Od njive do njive stao poput vijesti o pošasti, požaru, pohari, pljački, napadaju skakavca ili divljih veprova, kolati glas:

— Dolazi sekutor!

Prekidali seljaci posao. Kose zastajale u zraku, motike ostajale u zemlji ili padale onako nasumice pred noge, srpovi prestali u tren šišati bujne zlatne kose zemlje, brdeljci snopova prestali rasti, grablje se umirile i ostavile otkose. Naviljci nošeni na podvorima zastajali tre-

sući se na mišicama oznojenih nosilaca kao leđa kakva zelena međeda. Uskomešale se šutnja i zabrinutost po Lokavskom Polju stvarajući veću zabunu nego najglasnije svađe.

— Zlo i naopako! Ku'će ranije! Ni u kog para, a svi smo dužni. Sve.

— Valja dohaberiti čobančadi da ne stjeraju stoku za vide. Sve će popisati, a popisano odvesti na pazar... Pas mu trag pogoni!

— Neće danas ničije voditi. Samo su sekutor i jedan žandar. Eno ih, piju rakiju u Todora. Neće oni po ovoj vrućini uz polje.

— Pohitite! — viče Pašan Joldo svojim sinovima i kćerima. — Svi ćemo pobjeći iz kuće: Iđemo u Kasetiće. Meni će prvom na vrata. Dužan sam još od preklani. Nek provali i nosi što ga je volja, ja to gledati ne mogu! Pokupite halat, pa haj'mo...

— Ne vrijedi bježati, Pašo. Stignut će oni tebe i za Kavdakom.

Mujo Halvadžija i njegova Aiša već od jutros rade na Tifanovu Vignjišću. Kupe i plaste pokošeno žito za dobru nadnicu. Velike su to tri njivetine, otegle se ko gladna godina, a poširoke. Premda je čitava kita radnika, neće dovršiti posao sve do pred mrak. Kada se je glasina o sekutoru dovaljukala i do te šarene gomile, rad je na tren prestao.

— Blago tebi, Mujo, kad si tankije leđa. Meni će, valaha, puknuti danas makar hiljadarka. Be, da se na tom razmine! U koji nevkat dođoše, šćenad! Ferfluchte i ferdamte huncuti! Gladnici! Eto, Sejdićko, ne vele ti za teferiča obući nove dimije. Treba ih kralj...

Muju nešto presjeklo oko oznojena pasa. Nisu to asandžije. Strah je to od kojega mu se stao na leđima lediti znoj. Pogledao Aišu, koja je skoro bezbrižno slušala te jadikovke i ljutnje njihovih poslodavaca. Nju te brige ne more. Još prije mjesec dana platili su četvrtinu, sad imaju mira sve do pred zimu.

— Nuto, Aiša, belaja!

— Ih, Mujo. Od nas neće iskati baš ništa.

— Eh, od nas, ja od koga? Znaš da sam dug se svoje kuće prekajtio na tvoju, na našu. Ode voko, ha ga podgojimo. Be, da ne ode i Šuka...

— Aman, Bože! — zavapi Aiša. — A ja i smetnula s uma taj dug. Trči, trči i javi kojemu od djece, da Alijica ostane s hajvanom na Karamustafinijem čairima sve dok ne dođeš po njega. Moja Šuka, moj voko... Ne dam! Ne dam, čuješ — razvikala se već uplakana žena na svog muža, kao da je on porezni ovrhovoditelj — prije ću mrtva ostati na svom pragu.

— De, umiri se, Aiša. Ne vode danas. Samo će ukajatiti i popisati što zaplijene — stao Tifan umirivati uzbuđenu ženu, misleći pri tom: »Lahko je vama, dvije-tri koze i vi ste svoje platili, ali ja...«

Zatim su nastavili rad. Mlitavo. Bezvoljko. Sa strahom u srcu i drhtavanicom u umornim mišicama.

— U sirotinje je mnogo toga udrobljeno u onaj jedini čanak što ga ima — tumačila je debela Beguša svojim konama koje su se, onako besposlene jer im je čeljad u polju, a djeca pospala, okupile kod nje da is-

piju tanku telvušu — zapravo prokuhanu zaslađenu vodu malko zasmeđenu ostacima kavenog taloga.

— Eto, što u nas mrven potkoženijih, na priliku, zgodnijih, nikako ne može izići, fukara riješi lahko. Brez imalo muke. Ne vele ljudi džaba: gola leđa tvrđa od Budima! Uzmite, na priliku, Aišu. Dok se mi mučimo kako ćemo po kući poraditi, ona ključ u njedra, pa na njivu i još zaradi na 'nicu. Nit joj dijete plače, nit joj hajvan muke zadaje, da ga muze, pa kajmak kupi, sir siri, maslo mete... Mi, jadne, živu muku mučimo koje će dijete za ovcama, koje za janjcima, koje za govedim' a o konjima da i ne zborim... Ona sve što ima, i koze i jarad i ovce i ono jedito janje i Šuku, pa sad i tele — sve teslimi svom Alijici. Lahko je njoj.

— Ne bilo meni dabogda tako lahko nikad! — nadoveza jedna od Šehuša tresući u smijehu svoj najedrali trbuh u kojemu se već kobaca osmi Šehić.

Žene sjele pred kućom na cjepala, tronošce i kamenje, ispijaju mrkušu i čekaju da malo zahladi. Poneka plete čarapu ili krpi svom djetetu košuljicu, jedna čak donijela bešiku pa je ljuljuška nogom, premda joj kćerkica spava usprkos čitavom roju muha koje se naslađuju sokovima hrane na prljavoj košuljici i ljepljivu rumenu lišcu.

— Moj čo'ek veli — javi se krezuba Alinica, češkajući pri tom svoj omršavljeli smježurani vrat, niz koji se cijede potočići crnosmeđeg znoja — jah, moj čo'ek veli da će Mujo svog Aliju jesenas u školu. Mahnitov! Šta će mu to!

— Eh, kad se fukara uzjoguni, šćela bi prestići najzgodnije u selu. Naš se Mujo pohasi otk'o je steko ženu i sina i — Šuku.

— Lijepa krava. A tele, vidjela sam ga jučer, ko da je iz najbolje maldovanke ispalo, eto.

— Danas ga je Alijica prvi put išćero sa Šukom čak na Karamustafina čaira.

— Ih, bona, da vidiš tu udrobljenicu! Jedan čoban čitavo čudo razne stoke čuva. A vješt. Dok trči za kozama da mu ona bradata šejtančad ne ode u zijan, razlete mu se ovce. Kad njih stjera u kakvu dolinu da ih vidi, odmah poteci za Šukom koja je provalila, rije'ćemo Rizvinu ogradu i pase li otavu, pase.

— Jah, nije dijetu lahko.

— A bogme ni njima, vazda rade ko mahniti.

— Vidjela žaba đe se konji kuju... Nalijder mi još jednu.

Misleći u sebi »kud joj — šejtan joj kosti polomio u vrzinu kolu, staje tolika kahva u taj sitni drob, eno je, već četvrtu popi«, domaćica nali u findžan Alinice još malo svoje obojene vodice, pazeći da dotekne i drugima.

To ugodno popodnevno brbljusanje reduša i »teških« žena koje nisu sposobne da idu na njive, prekide vika Haše, djevojke jedrih grudi i snažnih crvenih bosih nogu.

— Uh, đe ste se stanile, a ja vas od kuće do kuće tražim.

— Što seko? Šta ti treba?

— Dolazi sekutor. Spremili me s Vignjišća. Brzom pošaljite koje dijete na čarira neka čobanima dohaberi da ne zgone stoku na pojila dok im mi ne javimo.

— Ku'će ranije, grom ga posred glave strefio dabogda!

Djevojka pozva Begušu na stranu pa joj šapnu.

— Moli te Aiša da dohaberiš Alijici neka ne zgoni Šuku. A ako je doćera, nek je goni u našu štalu. Mi nijesmo poreza dužni.

— Baš su mahnita djeca ti naši Lokljani. Ko da sekutor ne zna za pasoše svakoga grla. Od šejtana se, sinko, ništa sakriti ne može.

Ta nemila vijest raspršila žene, pa findžani ostali neispijeni. Muhe su veselo nastavile uživanje razbjeglih reduša i budućih majki, samo što one neće u svom roju ogovarati Begušu zarad škrtosti, kao njezine najmilije kone.

Da Mujo nije jednog jutra zatražio od Aiše kalem, jer mu je zatrebao da na nekoj daski obilježi dokle će je otpiliti, ne bi kuća Halvadžija ni znala da je Alijica, Bog zna kada, ukrao još Tahirovu veliku majstorsku olovku, koja je godinama stajala zadjevena za gredu na šišetu.

— Bezbeli ga odnio sa sobom, ja li izgubio. Izmlatit ću ga kad se vrati.

— Nemoj. Nek piše i crta kad mu se hoće.

— A hajvan u zijan, je l'? Šuku i voku neka pazi, a nije hodža da zapise pravi, nit je dundžer da mu kalem treba.

Tu bi zgodicu i zaboravili da odmah za njom nije iskrsla druga, opasnija, radi koje je mali čobanin dobio prvi šamar od svog babe, a mati se bacila za njim zapaljenom glavnjom s ognjišta, pogodivši ga preko leđa, tako da mu se mjesecima iza te nesreće vidjela niz hrptenicu crvena pruga. Ali nije Alijica bio lud da nju ma kome pokazuje. Veselje što imaju voku i što ga mališan čuva s toliko ljubavi — a kako ne bi sina svoje Šuke! — smirilo je roditelje, pa su na taj njegov grijeh zaboravili prije nego on.

Tahirova mati, prva Aišina svekrva, bila je veoma pametna i »učevna« žena. Kći nekog seoskog hodže, ona je bila jedina pismena žena na Lokvama. Istina, ona nije znala latinicu, niti se pod alafranku potpisati, ali je umjela vezivati arapska slova i »učiti u Kur'anu« Ne, ne baš čitav Kur'an, da joj ga otvoriš gdje bilo, nego samo Jasin i još neka sureta i ajata. Ali ona je znala koje je »ajn«, koje »kaf«, koje »kef« i vrlo je dobro razlikovala »tutar« od »tešteta«. A to je za seosku ženu mnogo! Imao zato Tahir u kući krasan musaf i još nekoliko sufara, pa i bergiviju. Iz njih je starica, dok je bila u životu i dok nije obnevidjela, često učila. Kasnije su te knjige čuvali poput svetinja na rafi nad banjicom. Aiša nije od posla i briga dospijevala da te knjige uzme u ruke, osim uz Bajram, kada ih je skidala s rafe, oprašila i buljila u njih pobožno i pokorno, uvjerena da je za nju, neuku i priprostu ženu, već i toliko poštivanje svetinja dovoljno. Prije nego što bi ih vratila nad banjicu, poljubila bi svaku redom, prvo Kur'an, pa sufare, pa bergiviju.

Ispod ruševine Mujine momačke kuće izvukli seljaci još zimus, kada su ga prenijeli Aiši, uz ostale dronjke i lonce, još i neku knjižurinu. Davno je nju Mušan Halvadžija dobio od nekog Švabe da u listove njezina papira savija cigarete. Vjerojatno ni Tifan ne bi umio pročitati goticom ispisani naslov »Praktische Bienenzucht«. Slažući dronjke svoga muža, Aiša nije znala šta bi »s tijem ćitabom«, pa ga je — za svaku sigurnost, »ako je na priliku isto kakva Berđivija ili Sufara« — poljubila i stavila na rafu. Malko se zbunila pritom poslu. Da li da tu novu knjigu metne pod Musaf, na njega, ili zdesna, ili slijeva? »Eh, ko kad insan ne zna! Mogu i grijeh učiniti, ali Bog je dobar, On će oprostiti« — tako je priručnik za uzgoj pčela dospio s desne strane Kur'ana pod dvije sufare i bergiviju.

Aiša sigurno do Bajrama ne bi saznala za Alijičino svetogrđe i mališan možda ni ne bi bio tako izmlaćen pred ljudima da se Šuka nije naglo otelila i to mnogo kasnije nego druge krave. Tako je Alijičina najmilija i najvjernija prijateljica, Šuka, posve bez svoje krivice, prouzrokovala njegovu sramotu i onu crvenu prugu na leđima.

Kada je strah da se Šuka »sretno halasi« minuo, i voko već ležao uz majku koja ga je lizala svojim oštrim jezikom, Aiša skuhala kahvu i umutila u šerbe šećera i limun. (Tu je rijetku voćku dobila nedavno na dar od Tifanove Sejde što joj je okerala tanku jemeniju pirinčićima, da bude na teferiču nagizdana kao gradske cure.)

— Eh, da imaš rakije! — uzdahnuo Suljo Hodžić.

— Sram te bilo, Suljo. U ovakijem zgodama se ne loče, nego musaf u ruke i dovu! — reče Tifan, kao u polušali.

— De nam, živ bio, Tifanaga, prouči tu dovu — zamolila Aiša.

— Peke. Daj nam donesi musaf i bardačić vode, avdes da uzmemo. I ti, Suljo saperi sa sebe grijehe. Pa ćemo, akobogda, džematile i akšam klanjati.

Uletjevši u halvat, nakon što je natjerala sina da dobro uši opere, a pogotovu noge, i to ne samo onako kao za avdesta, Aiša na brzinu mjesto musafa zgrabila onu tajanstvenu Mujinu knjižurinu.

— Bismilah! — poče Tifan ozbiljno, dok su sva ostala čeljad već sjedila na koljenima pred kućom, na prostrtoj drolji, koju je Aiša iznijela iz sobe. Ali Tifan zašutje čim je otvorio knjigu. Kasnije razvukao brkove u smijeh.

— Iz ovog ćitaba ne bi ni Muharem hodža znao ništa proučiti! A ti, magarac! — okrenuo se Alijici ne šaraj po ćitabima!

Aišu nešto pogodilo na dno srca poput puščana zrna ili munjine strelice.

— Uh, šta kažeš?

— Evo. Preko čitavije listova krupno ispisano »A«, pa opet »A«, pa »bu«, pa »cu«, pa »ku« ... Ovaj ti »fu«, sinko, ne valja! Nu! Zar ti je to »tu«? To su, jadan ne bio, vješala, a ne slovo »tu«! ...

Mujo zazinuo da nešto kaže. Najradije bi zviznuo Alijicu preko zuba, ali kako će sada dok se sprema na molitvu? Mališan, koji je sjedio do babe, pocrvenio u licu kao kuhani rak i htio skočiti iz ćusteka pa uhvatiti maglu, ali ga željezna Mujina mišica prikova za mjesto na kojemu je sjedio kao na iglama.

— Nije to Kur'an, Aiša. Nejse. Ne ruži sina što je po tom ćitabu piso. Samo po Kur'anu ne smiješ, čuješ li, jer ću ti ja uši iščupati! Ja! — smješkao se Tifan, a Aiša požurila u sobu po pravi musaf.

»Nuto nesreće iznenada!« — zavriskala ona, osjetivši pod dlanom, da na rafi nema ni bergivije, ni sufara, a kad joj ispod Kur'ana poispadaše listovi istrgnuti iz tih knjiga, malo da nije izgubila svijest.

»Mogo nam je grom u kuću zaprašiti iz vedra neba! Alija, majčin sine, upamtit ćeš ti mene!«

— Evo musaf, Tifanaga, počni dovu.

Opet Tifan ne stiže dalje od početnog Bismileta, jer je na rubu stranice uz Jasin naišao na čudne marginalije. Mješavinom velikih i malih slova ispisano nekoliko puta: AliA H, AliLja Hla, ALIJa AH Halvah ...

— E, to ti ne valja! Zar po Božijem ćitabu?

Još kada Tifan na drugoj strani nađe ispisano RISTO i kad to naglas pročita, u Muji planu ... Onda je zaprašio šamar, a Alijica skočio i pobjegao u kuću. Aiša za njim. Uskoro je istrčao, ali ga je dostigla glavnja i obilježila mu leđa.

Te se noći Alijica potužio Šuki i voki s kojima je prospavao u štali, ne popevši se ni na pojatu. Ujutro ga mati našla kako spava u jaslama i smililo joj se dijete, pa mu dala veći grumen sira kada je pošao za stokom. Mujo toga dana bio dolje na »testi«, u Zoviku, da kod trgovca Todora »natoči gasa, kupi šećera, za banku kahve i tri paklića duhana«.

— Dajder mi i to jedno pismo, Todore.

— A! Što će ti to?

— Ih! Misliš ti da Mujo Halvadžija ne umije skititi pismo? Daj amo da turim u njedra.

— Hoćeš li i marku?

— Jok! U selu će moje pismo ostati.

Lako je Alijica prebolio šamar kada ga je, upravo u jutro dana što će ga zaviti u crno prokleti Pero, sekutor, Mujo pozvao malo za kuću da ih mati ne vidi. Smislio otac da je mališan dovoljno bio kažnjen i da mu već može dati pismo. Još u strahu da ga opet za nešto ne uzruži, jer je bio svjestan svoje krivice, Alijica je preko volje pošao s ocem.

— I naučio te Risto pisati, ha?

— Još me uči, babo. Neću da budem zadnji od zadnjijen. Dosta se nama rugaju.

— Neka. Samo ti uči. Ama krij od matere. Ne zna ona koliko to valja. Nije to za žene.

— Za nas muškarce, je li babo?

Mujo se nasmija.

— Da mi nijesi više diro musaf. Zimus ćeš pred hodžu, pa nek te uči.

— Već tri zime u mekteb hodim, ama mi sve učimo bezbejle. Hodža me je lani, kad sam ga pito za jednu maniju, zviznuo prutom po golijem tabanima.

— Ne patri se tebi hodžu pitati. Slušaj, i uči kako on veli.

— Ja bih hotio da znam šta učim, babo, a ne samo riječi.

— Nu! Bogami ću te opet opatrljiti po tom obrazu; magarac! U školi se uči šta se hoće. U mektebu uči ono što moraš da ne umreš ko nikaka vjera.

— A hoćeš li me dati u školu?

— Šuti da te mati ne čuje. Ja ću tebe svesti kad bude vakat i kupit ću ti čitanjku i tablju pa piši. A zasad, čuvaj naš hajvan i... i maj ti ovo — pa iz njedara izvadi zgužvani papir i žutu kovertu.

Kako je Alijici u trenu dan postao lijep! I sunce mu nekako veselije sja. Danas će prvi put s vokom na pravu pašu, daleko od sela i ljudi. Bit će zajedno s Ristom. Istina, njegov kalem, svezan špagom oko vrata da ga ne izgubi, već je tako kratak kao mali prst, ali će još čitav dan moći njime pisati. Naučit će još tri slova. Moći će se prvi put u životu potpisati! »Eh, hodi Vejsile Joldo na mejdan! Pameti imam i ja, makar mi je krava šukasta i tur zakrpljen!«

Ni on ni Risto nisu primijetili da je podne prošlo, toliko ih je zanijela njihova škola. Ponosio se Risto uspjehom svog poniznog i poslušnog učenika, koji mu iz puke zahvalnosti uvijek otrči za zagubljenom ovcom, makar ga trnje izbocalo po čitavu licu i tijelu. Osim toga ga je veselilo što on umije pokazati kao i učitelj, pa i bolje od njega. Zar bi se gospodin učo sjetio da je veliko A nalik na dvoje podvore koji vise niz plast, ili da je S upravo kao ona vijuga na carskoj cesti koja se vidi s vrha njihova polja? Danas su, osim pisanja, učili i račun. Alijica već zna napisati brojeve do 17, a naučio je da je tri puta osam dvadeset i četiri i da tri u dvanaest ide četiri puta.

S mukom su kasnije prikupili stoku. Sve su ovce i koze prebrojali, a malog Alijičinog jedinca nema.

— Kud se djede to hašarijasto janje? — zabrinuo se Alijica. — Bogati, Risto, pričuvaj mi Šuku i ovo stoke dok ga nađem.

— Pohiti, jer ćemo skoro natrag u selo.

— Imamo vremena. Da mi još pokažeš kako se osamnes' piše. Jedan i osam, ha? Ama, to je devet... Zamotano, pa eto ti de... Nije lahko učevan biti!

— Dosta za danas. Svo smo već ćage ispisali.

— A ona žuta kesica? Još ima jedno prazno ćoše.

— Dobro. Samo se ti požuri. Pogledaj da nije kod Huremovijen plastova.

Dva je sata Alijica lutao dok je našao svoje janje. Zapalo nesretno blašće u jednu vrtaču i nije umjelo izaći. Blejalo, blejalo, pa ušutjelo. Alijica ga našao, podigao na ruke i ponio.

— Ne vraćaj se kući, Alija. Poćeraj Šuku niže Karamustafina grebljа. Tamo su i ostali čobani. Ja moram kući.

— Pa i ja ću. Vakat je.

— Jok! Javila mi malo prije Tifanova Sejda da je u selu sekutor. Hoće da vam očera Šuku i voku.

Alijica zaboravio i na pisanje i na broj osamnaest i na pretrpljeni strah zbog izgubljena janjeta. Šuku da im odvede sekutor? Ma neće, makar on nju potjerao zajedno s malim vokom u planinu i ostao s njome tamo do zime.

— Baš po nju, Risto?

— Eh, nije samo rad vaše krave došo. Ima niže greblja čitava šuma hajvana.

— Bi li ti ove moje ovce i koze saćero u vaš tor do noćas, ha? Ako se ja ne uvratim po njih, oćeraj ih ti mojoj materi, da ih pomuze. Ja se odavlen ne mičem dok ne dođe po mene babo.

— Hoću, ne boj se. Oćerat ću ih vašoj kući ha mrak pane.

— Jok! Nego, ha oni sekutor zakrene niz polja.

— Dobro. Ali ti ne ostaj ovđen sam. Hajde greblju.

— Ni mrtav ne bih među one čobane. Zar da meni Joldin Vejsil komandijera? Meni — pismenu čeljadetu! Ovđen, kod ovog hrasta čekat ću makar i do iza ponoća. Tako ti javi mojemu babi.

— Tvrde si glave, Alija. Ama neka bude kako ti hoćeš. Mene nije briga.

Vjetar koji je cijelog dana šuškao lišćem šljiva i krušaka po seoskim voćnjacima nekako se pred zalazak sunca uzjogunio i zazviždao, prijeteći da će s planina svući pljusak ili tihu dugotrajnu kišu. Uz strah od sekutora uznemirio seljake još i taj strah od kiše, a žito nepokupljeno, zato su se povorke poljskih radnika s alatom prebačenim preko ramena vraćale kući spuštenih glava. Čak ni mladina nije pjevala, a stariji domaćini raspredali razgovore o porezu. Većinu minula strava od one prve vijesti o dolasku Pere, čim su čuli da je s njim samo žandar Marko Zvizdić, »havijesno čeljade, koje razumi naše s'oske jade i nevolje«.

— Ovo on dohodi da nas opomene. Misli, bezbeli, mi zaboravili na porez. Malko će viknuti, natući đozluke, izvaditi teftere iz čante i zaprijetiti, pa će potrpati u rusak sirove, kajmake i jaja, a od nekih i šišicu rakije i otići će s Lokava, eto.

— Nije njemu vjerovati, Hureme. Ja ću mu pet stoja izbrojiti.

— Pa, de. Makar ti ne vele u Saraj'vo sihoditi. Vidiš, još nam i putni trošak šćedi.

Muhtar Rizvo nije se slagao s tim mišljenjima svojih suseljana. Zna on da Pero nije čovjek od šale i razgovora. Opatrljit će on svakoga domaćina, i to sad, u nevakat. Požurio on zato pred Peru niz polje. Usput smišljao kako će obraniti one najdužnije. Žurno preispitivao pamćenje da ne zaboravi nijedan razlog koji bi išao u prilog poreznih dužnika. Ovome sin u vojsci, onome žena bolesna, ovaj je morao popraviti kuću, onaj dva sina u školu šalje...

— Ti se nešto zamislio, muhtaru! — prekide ga sekutor Pero u nabrajanju stvarnih i izmišljenih vjerojatnih olakotnih okolnosti Loklјana. — Dobar dan. Kako si?

— Ko sirotinja. A, eto, more se nekako trpjet.

— Svi ste vi sirotinja kad ja dođem u selo. Kad je od države moliti, svi bi vi, muhtaru, i krčevine, i šume, i nekakvih servitutnih prava, i da vam se dozvoli da vaše koze obrste erarnu mladu šumu, jah, ali kad je plaćati onu mrvičkicu poreza...

— De, vjere ti, nemoj makar meni o mrvičkici. Oguliste nas baš ko da smo posječene bukve.

— Eh, pretjera li, muhtaru, pretjera! Da vas i sad begovi gule, šutjeli bi i plaćali. Ne znate vi cijeniti slobodu! Svi ste vi jednaki .

— Jest, svi smo fukare. To je, i ništa drugo. Moje je selo, Pero, ponosito i pošteno. Voljelo bi ono da nije dužno, ama... Štogod kupuješ — skupo, a stjeraš li u grad koje blašće ili harar žita — jeftino.

— Drugačije bi ti govorio da živiš u gradu. Vi i ne znate šta je kriza. Sve imate svoje: I hranu, i kuću, i odjeću.

— Jah! I žuljeve, reci, i dug za porez.

— Prekinite, ljudi, to natezanje, nego da mi ostanemo od konta — umiješa se žandar Marko. — Kome ćemo prvo, a kod koga ćemo završiti?

— Počni od mene, Pero. Jesam li ja šta dužan?

— Samo tri stoje od zadnjeg kvartala.

— Eto, ja plaćam. Mogu ti ovđen na putu izbrojati. Daj potvrdu!

— Lako je za te. Onda moram do gazda Ostoje. Podijelili se ljudi, a ovu godinu još je zadruga dužna. Tko će to platiti? Sinovi ili otac? Šta veliš, muhtaru?

— Šta velim? Neđo Šarenac u bolnici haman po godine, ako imaš duše, nit im ne zaviruj u kuću. Oni su bogati, platit će.

— Onda moram Huremu.

— Sin mu je u vojsci. Jučer mu ja pozajmio pet banki da svom Haski spremi u Niš. Piso mu, lopov, da je sa puške gajku izgubio.

— Njega moram plijeniti. Nalog.

— Ih! A on državi svoje dijete dao. Nemoj, Pero. Pričekaj dok makar žito svo digne i koju ovcu proda.

— Pa kupi ženi i kćerima haljine, a za porez — brus! Ne dam se ja varati.

— Sramota bi bilo da žene, na priliku, hodaju gole. Pusti to, Pero.

— Ne smijem. Zaplijenit ćemo mu kravu.

— Ih! Da je ima! Još lani je prodo svoju Zekulju.

Redajući tako seljake koje moraju obići, završiše na Muji Halvadžiji.

— Dužan je trista i šezdeset dinara. Neka da dvije stoje ili ću mu zaplijeniti kravu.

— A što kravu za taku malenkos'? Dvije koze, brate Pero.

— Ne. Znam ja svoje seljake. Dok mu ne dirneš u kravu, vunu, ili u ženine dukate, ne driješi on šale kese... .

Ovog puta je muhtar bio zadovoljan. Pero nije u svojoj torbi imao toliko naloga, koliko je on mislio. Sve će se razminuti na dvije-tri zapljene i nekoliko potvrda onim seljacima koji se više vole riješiti vraga zaranije nego čekati ponovni posjet sekutora Pere. Upravo je žalio što će Lokljani zadržati velik dio stoke na paši pa ih reduše neće pomusti na vrijeme. Osobito ga je veselilo što su prve posjete imućnijim seljacima išle brzo i glatko. Čak je i Hurem dao na račun dvije stoje i tako otkrio Peri da mu muhtar, usprkos svoje sijede kose, nije govorio istinu, što je on, uostalom, znao.

Mujo i Aiša nestrpljivo čekali sekutora. Risto im dotjerao sitnu stoku i javio gdje Alijica čeka na oca. Gazda Ostoja poručio po sinu Muji da će sekutor sigurno doći i k njemu, ali neka ga se ne boji, jer on danas ne plijeni, zato mu i šalje njegov mal. Zabrinuta majka uporno gleda u nebo, na kojemu se sve više komešaju oblaci, kao da ih taj prokleti vjetar mijesi u crno-sivu sutonsku pogaču nevremena. Kada je negdje u daljini odjeknuo prvi grom, Mujo se razbjesnio.

— Još će mi tele, onako ludo, okisnuti i ozepsti! Đe nam je glava bila kad smo sinu haber spremili da ne sihodi. Dat ću stoju sekutoru, pa neka ga sedam šejtana nosi za Kavdak.

— Dosta mu je pet banki. Mi smo fukare. Mora i kralj znati da se jako kućimo i da nam je teško.

— Nuto moje Aiše! — nasmija se Mujo preko volje. — Bogme besjediš ko dvokat. Evo hin. Iđu uza testu... Uniđi u kuću i ne ishodi pred njih.

— Stigoše l'?

— Jok. Unišli Ademu u kuću. Eno Diša plače avazile. Dovle se čuje.

— Šejtani i gulikože!

— Nemoj tako. Svak svoje zna. More bit je i tom sekutoru teško. Nu, opet grmi. Čuješ li?

— Sve kućom trese. Jadni moj Alijica! Makar da je ponio zobnicu il harar da se po glavi pokrije.

— Samo da ne stane pod kakvu homaru.

Čekali Mujo i Aiša sve dok nije pao mrak. Žandari i egzekutor dugo su vršili svoju dužnost u kući njihova susjeda. Čak su isprevrtali neke ćilime i zaplijenili komšinici Diši njezina dva zadnja dukata iz ogre.

— Ja više čekat ne mogu. Eno, sva se stoka vraća. Čujem klepet zvona. Makar da mi Šuku dijete svede, pa ondar nek Pero plijeni koliko ga je volja.

Zna stari sekutor da su seljaci u svojoj priprostoj lukavosti zadržali stoku na paši i da je ne bi sveli sve dok je on u selu, zato je nagovorio jednog korteša da pošalje svoje dijete po stoku. Ovaj puta njegova izdaja nije bila, kao obično, smišljena protiv Lokljana, već naprotiv iz samilosti prema njima i stoci. Kad čovjek ne mora zaplijeniti ničije goveče, smije onda učiniti i kakvo čovječno djelo, makar bio i poreski ovrhovoditelj. Veselilo ga je kad je čuo dolazak goveda, a kad ih ugleda u crnoj gomili, učinilo mu se da će u ovom selu moći naplatiti cio porez, što milom, što silom. Onom će Muji Halvadžiji za svaku sigurnost zaplijeniti jedinu kravu, makar se i žandar i muhtar urotili protiv njega. Kako je onaj činovnik u poreskoj upravi mogao biti toliko neoprezan i dopustiti prijenos duga s jednog siromaška na drugu bijednicu? Tako je to kad ne pitaju službenike s terena. Šuka će platiti Mujin dug! — jer da se njihova kravica upravo tako zove i da se nedavno otelila, to je Pero već doznao. Ima na Lokvama žena i mladića koji se ne mogu pohvaliti ničim, osim duljinom svojih jezika.

— Ne dođu li još čejrek sahata, Mujo, ti ćeš po dijete, a ja ću dočekati sekutora.

— Ih! Ti!...

— Umjela bih ja njega i sjekirom kad bi...

— Vjerujem, ali meni nije do svađe. Još ne dolaze, a kiša istom što nije.

Ta kiša koja je prijetila da će uskoro pretvoriti seoske putove u žuto ljepljivo blato spasila je Dišu još većih muka, jer je i Marku i Peri bilo stalo do njihovih čizama.

S Mujom su završili uredovanje u nekoliko minuta.

— Znaš li koliko si dužan?

— To, gospodin sekutor, ne zna niko u selu. Ne pišemo mi vaše teftere, nit nas ko pita kol'ko možemo platiti. Vi skontate onako, kako bih ti kazo, od oka, po njivama, pa odrežete, ev' ov'liko je.

— Sve su to stope, Mujo, i zakoni.

— Ma hajde, bolan ne bio! Oklen će oni čilovnik u Saraj'vu znati koliko na mojijem Vonjakama rodi, ha? Ne znam to, dina mi, ni ja, eto ni sad! Ti méni reci koliko je, i ja se ne bunim. Znam, džaba bi blio.

— Dužan si još za svoju bivšu kuću trista i šezdeset dinara.

— Pa koliko sada moram dati? — upita Mujo ponosno i nestrpljivo, misleći pri tom na svog sina, na Šuku i voku, koji mogu okisnuti i stradati ne svrši li brzo ovaj posao.

— Sve. Ili ću ti zaplijeniti kravu.

— Oklen meni krava? Plijeni je, ako je nađeš.

— Znamo mi sve. Mi smo — vlast. Odmah ću tvoju kravu za rogove pa na pazar, ako mi ne izbrojiš sad-na čitav dug za kuću.

— Ih! Ne bi li? Ko ti je još sve dao? Ha? More to na rante. Zna čitavo selo da sam ja fukara, a znaš i ti. Pričeka nas, seljake, i Todor trgovac, a da ne bi država. Hajde, ne prijeti! Nije naš kralj gori od s'oskog trgovca.

— Ne vrijeđaj vlasti, Mujo. To je stari dug. Do Nove godine mora biti isplaćen.

— Mora? Ma, ne tjeraj sa mnom šegu, gospodine sekutore, čuješ! Da ti ja danas dadnem pet banki, ha? — i pogledao ga ispod oka.

— Stoju, Mujo! — razveselio se egzekutor, jer je predložio da se taj dug u cijelosti briše i čak mu je njegov pretpostavljeni to odobrio.

— Ja rekoh koliko mogu dati, a ti odmah dvojstruko.

— Danas stoju, a za drugo ću te čekati, eto — do Nove godine.

— Je li riječ?

— Riječ.

— Piši potvrdu!

Ispisao osamljeni čobanin cijelu kuvertu, triput oštrio olovku koja se već smanjila na dužinu nokta. Šuka podojila voku pa legla pod hrast. Mališan pojeo sve što je imao u torbi i zadrijemao. Izvalio se i on na travu. Uperio pogled u nebo. Zatitrali mu pred očima vrhovi stabala. Bogate krošnje hrastova, a nad njima, tamo poviše, na brdu, vitki vrhovi borića buše u nebu zelene rupe. Naoblačilo se naglo, ali kiše neće biti prije noći, tako je bar vjerovao. Skliznuo mu pogled na Šuku. »Baš si lijepa! Volim te neg sto volova! Već ti, bona, znam ime napisati. Lijepo, finčukasto ime, gospocko, ko da si šeherka, a ne

s'oska krava... Ih, kad ovom našem maconji izrastu rogovi, što će vući plug... Milina!... A ja ću ondar već znati ko i Risto koji je u trećem razredu.« Nije Alijica htio zaspati, ali je osjećao da će ga san prevariti. »E, nećeš! Pa da mi Šuka kuda klisne. Lijepo ću ja nju svezati za hrast, a voko će ostati uz nju, ko uz mater.« Ustao i stao razmišljati čime da kravu priveže za rog: »Svitnjak!« Spasonosnu misao brzo je ostvario. Izvukao svitnjake iz svojih šalvarica i gaća, svezao ih međusobno, pa onda Šukin rog za drvo. Rukama prikupio šalvare, da ne ostane golokrak pa legao, ali se u tom poslu razdrijemao. Naišle neugodne misli:

»Hoće li onaj sekutorski paskvić čuti od nekog u selu za Šuku i voku? Pa ako pritisne babu i mater pitati, i ako oni, kakvi su mahniti i pošteni, pa ne umiju lagati, kažu: — Eno je, svezana za hrast... Uh! Mogli biše i sekutor i džendari spodbiti babu pa ga svezati u lance i dovesti 'vamo... A ja ne bih mogao pobjeći s kravom, jer dok opet proturim svitnjake u ušvu, a jest uska... Valjat će mi ih ugurati prutićem... Da ustanem...«

I Alijica ustao, ali u snu. Borio se sa žandarima, a oni ga šamarali. Jedan mu visoki crnobrki žandar pljunuo usred obraza. On otrao lice rukom i tukao se dalje, jer je valjalo zadržati napadače dok mati odvede kravu. Onda sekutor na njega prosuo pun kabao vode, a jedan žandar puko na njega iz puške. Sve mu vatra pred očima.

Alijica se protresao i skočio. Mrak. Nigdje sekutora ni žandara. Kiša se složila po njemu kao da se nebo otvorilo. Uto zagrmje. Vidio je Šuku osvijetljenu munjom. Pritrčao joj, ali vrisnuo. Nigdje voke! Zaboravivši i na kišu i na mrak, i na to da lijevom rukom pridržava šalvarice, pojurio da je potraži.

Aišina kuknjava razlijegala se uskim seoskim puteljkom, a Mujo, prokisao do kože, držeći u ruci fenjer, zaštićen rupcem i njegovim gunjcem da ga kiša ne udune, objašnjavao suznih očiju okupljenim seljacima:

— Izišo ja na čaira, pa okreno onomer hrastu đe mi Risto reče. Našo sam Šuku privezanu dijetovijem svitnjacima za deblo. Prokisla krava, a vime joj nabreklo od mlijeka. Jedva sam je sveo po toj kiši i mraku. Džaba sam lunjao čairima tražeći Alijicu. Dero sam se: — Alija!... Alija!... Niđe ni habera od njega...

— Pogino mi je, srce materino! Uh, uh!... — vriskala je Aiša.

— Stani, ženo. Još ništa ne znamo. Smislio ja, bolje je da sletim u selo. Đe bih ga ja, 'vaki topalast, sam našao po noći! Zato sam doćero kravu i evo sazvo ljude, pa ćemo ga tražiti... Torbu sam mu našo blizu krave. Bezbeli dijete zaspalo, a kad se probudilo i vidjelo da teleta nejma, jer je pobjeglo uplašeno od groma, pošlo da ga traži... Ama je golokrak, jer su mu svitnjaci na Šukinu rogu.

Tifan se brzo snašao čim je čuo za tu užasnu vijest. Pošao s desetak seljaka u potragu za Alijicom. Svi su vjerovali da je mališan stradao, zato su nagovarali Aišu da ostane kod kuće.

— Nije to za žena, po ovakvoj kišurini, Aiša! — blago joj reče Suljo Hodžić.

— Iđem! Da si ti mati, ko bi tebe zadržo?

— Pa, hodi...

Mljaskali opanci po ovlaženoj zemlji, klizali se niz kamenje, fenjeri se ispodunuli, pa su munje postale jedine svjetiljke unezvijerenoj i sablasnoj povorci seljaka koje je nadbrzala uplakana žena, grabeći put kao da je tjera čitava vojska prikaza. Aišu su jedva dostizali mlađi seljaci i Tifan, a Mujo je s još nekoliko starijih ljudi ustanovio da se razmak između njih i onih na čelu povorke sve povećava.

— Pohitimo!

Prvi se na kamenju i blatu čobanske nisputice svaljukao Hurem, za njim pao i Mujo. Drugi ih seljaci podigli i povorka je nastavila prodiranje kroz kišu i munje.

— Tu smo! — reče Tifan. — Dvojica uzbrdo, prema šumi! Dvojica na čaira! Trojica sa mnom amo u dolinu. Jok ti, Aiša! Ti ne znaš puta! Ne dam da se još i dva zla sastave!...

— Alija!... — vikali su tražioci pripaljujući s mukom pokisle fenjere.

Mujo je, premda nesiguran na nogama, pošao s Tifanom i Suljom u dolinu koja se opasno spušta nadesno od čaira.

Ako se je voko strovalio ovamo, sigurno je stradao. Alijica ga vjerojatno htio spasiti i sišao za njim, ali je puznuo i pao, pogotovu jer je jednom rukom morao držati šalvarice — tako su razmišljala sva trojica, a glasno je govorio samo Mujo.

— Paz'te, ljudi. Za mnom! Ja sam ovđen godinama čuvo koze. Znam svaki kamen. Samo ako ga nije grom...

— Alija!... Alija!... — odjekivalo je u noći.

Penjači su se spuštali oprezno, često zastajkujući i čekajući da munja prošara nebo i osvijetli im na tren vratolomni put.

Još se nisu bili spustili ni do pola provalije kad ih odozgor pozva Huremov glas.

— Vraćajte se! Našli smo Alijicu.

— Je li živ? — zavikaše sva trojica u isti glas.

— Ne znamo. Bajlisan je. Pohitite!

Krvavi u licu, izbodeni trnjem i ljeskovinom, skupljali su se seljaci oko hrasta. Niz odjeću im se cijedile kapi kiše. Dvojica su držali na rukama Alijicu. Prokisli voko tužno je blejao svezan pod vratom i pridržavan od jednog seljaka.

— Sreća. Našli smo ih odmah tu, na početku šume.

— Kako mi se mali nije javio — uščudi se Mujo.

— Eh, nije pri havijesti bio.

— Da ga nije ošinuo grom? — pitala Aiša.

— Hajde, ženo, ne budali. Da ga je nebeska strijela pogodila, pocrnio bi ko da je od ćumura. Bezbeli se dijete uplašilo. Visio je obješen na svojim šalvaricama o savijenu homarinu granu.

— Kako je trčo za vokom, bezbeli zaboravio da nejma svitnjake, pa pustio gaće, a one zapele za granu i dijete se istravilo...

— Haj'mo natrag! Utoplite i tele i dijete. More bit će se oboje povratiti.

— Ti, Suljo, spremi odmah sina po staru Hašu da malom stravu salije. Uh, što puče! Bezbeli je grom raskolio kakvu bukvu. Požurimo u selo...

— Svi smo gola voda. Samo da insan ne prozebe. Kako bismo sjutra na njive.

— Fala vam, ljudi!

— Ništa je to, Aiša. Ko ne bi pomogo kod take nesreće.

— O, sekutore, proklet bio! — zaškrinuo zubima jedan od starijih seljaka.

— Polahko, živi bili! Spušćajte ga amo, na dušek... Ne izuvaj se, Mujo. Da prvo dijete smirimo... Nu, golo tijelo... — Još kad je ugledala na leđima svog jedinog živog djeteta crveni trag od zapaljene glavnje, u Aiši nešto puče. Jedva se zadržala na nogama.

Suljo Hodžić unio i tele u sobu zamotavši ga u nekakvo ćebe.

— Da se hajvanče mrven povrati. Spremio sam svog Adema kući da nam donese šišu s rakijom. Valja i ti, Mujo, da potegneš. A i ti, Aiša! — nasmijao se.

— Jok. Nije to za nas. Hajde, ženo, brzom! Zacvrkni masla da njimena zalijemo Alijicu. Diše. Maslo će ga ohavijestiti. Daj i taj drugi jorgan amo. Dok se zgrije, proći će ga. Vas ti je, bona, ukočen.

Kada je u sobu stigla stara Haša Jolduša, koju su na brzinu digli iz dušeka, Alijica je već otvorio oči.

Sav se trzajući u tijelu gledao je unezvijereno oko sebe i zavapio.

— Nikad, nikad više po Kur'anu šarati neću... Neću... Pušćaj me, zmaju ognjeni... Nijesam ja... Nijesam ja... — derao se već u ognjici.

Razgrijala Aiša na ognjištu vatru. Haša rastopila komad olova, triput ga onako vrela obnijela u kašiki oko Alijičine glave pa uz devet nekakvih arapsko-tursko-staroslavenskih molitava i hukanja bacila u lončić s hladnom vodom. Zacvrča olovo, završišta grozničavi Alijica, a Haša prošaputa...

— Amin... Ko što je iz ovog olova iscrpnula svaka kap, nek se i strava s ovoga dijeta izcvrkne... Hu... hu... hu... U ime Alaha Velikog, Alijica se više ne boji... Podajte mu da se triput napije ove vode s bismiletom.

Izvadivši komadiće olova iz vode, stade Haša znalački tumačiti.

— Nu! Viđi! Zmaj! Uplašilo se dijete zmaja i šejtana.

Desetak dana je Alijica lebdio između života i smrti. Svakog se jutra budio oznojen i drhtav iz teška grozničava sna. Čim bi mu oko podne vrućica malko jenjala, pitao je za Šuku i voku.

— Dobro su — šaptala mu mati. — Voko već pase. Hoćeš li mrven mlijeka? Ili da ti mati ljusku jednu svari?... Malko kajmaka?

Ali Alijica nije okusio ništa osim vode i čaja, što mu ga je smiješala vidarica Haša. Savjetovala se ona sa seoskom »dokturicom«, Čotinicom, suprugom željezničara iz Pazarića, koja poznaje sve trave i o njima ima nekakvu debelu knjigu.

Gorak je bio taj ljekoviti Alijičin čaj. »Tri prsta sljeza bijeloga, pet prsta kantarijuna, mrvičuk pelina, tri grančice preslice, dva korjena od bokvice« i još nekakvih trava morala mu je majka kuhati u loncu dotle dok voda »ne spane na polovicu, evo do ove pruge, Aiša« ...

Zanimali se seljaci za bolesnog čobančića, a mali Risto ga obišao. Sjeo do njega na minder i obećao da će mu, čim ozdravi, pokloniti svoju još do kraja neispisanu teku.

— Vidio sam zmaja, Risto, i govorio s njim! — šapnuo mu je bolesnik.

— Kako i kada? — htio ga je upitati uplašeni školac, ali je utom u sobu ušla Aiša da svog sina opet napoji spasonosnim čajem.

— Šuko moja, ko da si mi mrven smršala otkad te ja ne vodim na pašu. Eh, još koji dan pa ćemo opet zajedno ...

— Hajde, sinko, da siđemo u Pazarić u džamiju na džumu. Polahko ćemo, nogu za nogom. Da se Bogu zafalimo što te kutarisa.

— Hoćemo l' i u školu, babo? — upitao je Muju, čim su izmakli majci iz vida.

— Dok ozdraviš. Ja sam te kod učitelja već ukajtio u teftere, u prvi razred. U prvi, hej! Prvi, a jok kaki drugi, jä li treći ... Ti ćeš, sinko, među prvijem biti akobogda ...

— Ne znaš ti to, babo. Kad prvi razred svršim, u drugi ću, pa tako redom.

— Jah, tako redom, jä kako bi drukčije. Je l' ti teško hodati? Da te ponesem?

— Nu! Mogu ja i potrčati. Vidi ...

Šuka pase u Rizvinu pokošenu šljiviku. Do nje se, prkosno klepećući mjedenom »bronzom« pod vratom igrusa jognasti voko. Popodne je. Ljudi se davno vratili iz Pazarića, s molitve. Prostrla Aiša drolju po travi i toči u findžane kahvu. Danas je teferič u Hadžićima, pa sva omladina otišla iz sela. Muhtar pozvao k sebi u vrto Muju Halvadžiju i svu njegovu čeljad.

— Povedite i kravu, nek pase.

Takva čast! Aiša se već posve oporavila od niza nevolja i sada sve raste od zadovoljstva. Alijica im priča što je doživio one kišne noći, koja ga je još više povezala s njihovom Šukom — i kako je ugledao zmaja.

— Kad sam se probudio i vidio da nejma voke, plaho sam se uplašio. Ispustio sam iz šaka šalvare i gaće, nijesam ih mogao ni držati ni vezati. Uzmem li svitljake od Šuke, pobjeći će mi i ona za teletom ... Potrčo sam da potražim voku. Ugledo sam ga kako se vere

uza stranu. Osvijetlila mi ga nebeska svjetlica. Ja poteci za njim, al utom opet puče grom i ja ugledah, Alah selamet!, kako se nebo nada mnom otvorilo i kako iz njega slijeće zmaj. Vatra mu iz usta plaminja, a krila mu pokrila svo naše brdo. Krila od tuča, ja li od bakra. Sve se cakle. Hotijah vrisnuti i pobjeć, al oni me zmaj poklopio i čuo sam kako vrišći, baš ko jejina, ama mu taj avaz zvoni ko da hiljade topova grmi.

— Hoćeš li još šarati po božijem ćitabu?

— Neću, dragi zmaju ognjeni. Neću ... Pošo sam po voku ... Neću ... Nisam ja kriv ... — i ja poletio da pobjegnem, a on me kljunom bocnu u leđa i ne dade mi ni makac ... Ondar sam vrisnuo i ...

— I moja te molitva spasila, sinko ...

— Jah. U gluho bilo! Sad je sve dobro — nadoveza muhtar.

— Jest! — smješkao se Alijica nježno prateći pogledom igru malog voke i dostojanstveni i smireni stav njegove lijepe debeljuškaste krave — hranilice, Šuke.

(Iz knjige LOKLJANI)

Rječnik turcizama i provincijalizama

akšam (tur.) = večer, vrijeme večernje molitve
Alah selamet! (ar.) = Bože, spasi (veli se za čovjeka koji je u nevolji)
asandžije (od tur.) = probadanje (lumbago, Hechsenschuss)
asli (od ar.) = kao da, upravo
avaz (ar.) = glas (pjevača); avazile = naglas
avdes (pravilno abdest, ar.) = pranje prije molitve kod muslimana
bardak (bardačić) = zemljani vrč
belaj = nesreća, nezgoda, udes
beli = zaista, dakako
bergivija (od tur.) = muslimanski vjerski udžbenik
beričet (li) = sreća, blagoslov (en)
bezbeli (prov. od tur.) = naravno, bez sumnje, doista
bismila (ar.) = zazivanje Boga (početak svake muslimanske molitve
brema (prov.) = drvena posuda za nošenje vode s izvora
čairi (tur.) = ispašišta, livade
čejrek (tur.) = četvrtina
damari (tur.) = žile u tijelu
dohaberiti (prov. od ar.) = dojaviti
dovale = pozdrav onoga koji odlazi
dundžer (tur.) = tesar, zidar
dunjaluk, dunja (as.) = svijet
delep (tur.) = stado velike stoke
dozluci (tur.) = očale
džematile (od ar.) = skupno, u društvu
džuma (ar.) = opća muslimanska skupna molitva petkom
haber (ar.) = glas, vijest
hajvan (ar.) = stoka
halal = ono što je dopušteno (oprostiti)
halasiti se (ar.) = osloboditi se
han (tur.) = svratište, prenoćište
harar (tur.) = vreća od kostrijeti
(h) ezbejle (od tur.) = napamet
hinla (ar.) = podvala, prijevara
ilač (ar.) = lijek
insan (ar.) = čovjek
jazuk (tur.) = šteta
jemenija (tur.) = tanka ženska marama za pokrivanje kose
kalem (ar.) = pero (olovka) za pisanje
mal (ar.) = imovina, bogatstvo, dobro
manija (ar.) = značenje, tumačenje (prijevod)
merhaba (ar.) = pozdrav pri dolasku, zdravo!
muhtač (ar.) = ovisan
muhtar = seoski starješina, čuvar seoskog žiga (muhura)
musaf (ar.) = Kur'an (naziv same knjige)
nâm (perz.) = ugled, čast
nejse = uzrečica: neka bude! Može i tako! ...
peke, peki (tur.) = neka bude, drage volje, u redu
salijevati stravu (prov.) = izlijevati rastopljeno olovo u posudu na glavom bolesnika osobito onoga koji se uplašio) uz stanovite molitve
sikter (od tur.) = marš! gubi se!
šiše = tavanica
telvuša (prov.) = kava od prokuhanog taloga
topalast (tur.) = kljast, šepav
ubleha (prov.) = opsjena, smišljena varka
vala (ha)! = (da) bome
zar, zarčina = muslimanska ženska gornja odjeća
zijan = šteta

Anto GARDAŠ

Krik

Mogao sam tada reći da nisam vidio ništa
i da sam posve slučajno prolazio tuda
kada sam čuo vrisak. Dolazio je odnekuda
iz najmračnijeg ugla inače sumnjivog šetališta,
u početku snažan, a onda hrapav i nekako truo.
Mogao sam najposlije reći da nisam ništa čuo.

Učinio sam što bi svaki čovjek učinio: stao
i pošao prema glasu, koji se polako počeo gasiti,
kako bih unesrećenoga (napadnutoga?) pokušao spasiti
i izvršiti svoju ljudsku dužnost. Ali nisam znao
da ću ga zateći već mrtvog, ljepljivog od krvi.
(Bože, zašto sam baš ja do njega stigao prvi?!)

Ležao je savijen pokraj nekog plota
s licem prema zemlji. Opipah mu bilo
i — dok sam mu glavu stavljao u krilo —
čuh zadnji, dubok uzdah, očito željan života.
... Ali smrt bje jača. Glava mu na prsa pade.
Ustadoh. Znao sam: više nema nade

da ga vratim životu. I to mi je saznanje
(rođeno kraj čovjeka i noža što mu strši iz grudi)
došlo nekako naprečac, iako znam da ljudi
moraju, kao ovce koje vode na klanje,
bojati se smrti, a pomalo i života
(koji, evo, može postati hrpa kostiju i mesa kraj nekog plota).

Taj događaj zbio se davno. Ali i danas
— kada mi mračne misli i duh i tijelo sapletu —
slutim u svome tijelu, u svakoj misli i pokretu,
onaj nepojmljiv, stravičan, a ipak ljudski glas:
najprije snažan, a onda hrapav i nekako truo.
O, da sam one noći rekao (srcu) da ništa nisam čuo!

Sjećanje na oca

Dobri moj oče,
evo je prošlo mnogo godina
otkako si se na onaj svijet preselio,
a ja mislim: ti i sada ležiš
zatvorenih očiju i stisnutih vilica
pokriven bijelim pokrivačem,
kakvog te vidjeh posljednji put.

Kada se ono desilo,
susjedi su mi pričali
da su pokušali sve, ali nije bilo
nade. Nije bilo nade.
Ti si, međutim, obilno krvareći,
stisnuvši zube, podigao glavu
da vidiš mene kako krave kraj puta napasam,
da vidiš svog najstarijeg ...

Imao sam dvanaest godina
i svijet sam zamišljao kao šareni balon
jedva dokučiv oku.
Imao sam dvanaest godina i svi su govorili
da sam isti ti,
pa smo se obojica ponosili time.
Imao sam dvanaest godina,
dvanaest bijelih golubova
koji su sa tvoga dlana polijetali.

Dobri moj oče,
kada sam toga dana došao kući
i vidio da tebe nema,
i shvatio da tebe nema,
bio sam spreman dati
svih svojih jadnih dvanaest godina
za tvoj još jedan povratak.

... Ali povratka nije bilo.
Poslije smo, posjedavši oko stola,
dugo zurili u jedinu praznu stolicu —
tvoje omiljeno mjesto.
Majka je plakala, a ja sam je tješio,
iako sam znao da ću i ja poslije ručka
otrčati u sobu i krišom plakati.

Prošle su godine
i mnogo toga se izmijenilo.
Za tvoga unuka
govore da je isti otac
i ja se ponosim time.

Dobri moj oče,
prošle su godine
i mnogo toga se izmijenilo.
Samo si ti ostao uvijek isti:
stisnutih vilica podižeš blijedo čelo
da vidiš mene kako krave kraj puta napasam,
da vidiš svog najstarijeg ...

Osluškujući neke unutarnje zvukove

To je bilo kao kada se ruža smrvi
i latice raspu u vjetru. To je bilo
kao razbijen san, čije krhotine
najljuće bodu u vrijeme nesanice.

To je bilo kao pjesma kojoj smo slučajno
zaboravili riječi, ali čiji tonovi
s vremena na vrijeme odjeknu u nama.

Ležeći u svojoj praznini, odjednom spoznamo:
nismo mi više oni od nekad.
Između nas i nas ispriječio se zid,
membrana možda, opna neprobojna
čije treperenje osluškujemo, uplakani.

Ne boli me

Ne boli ova cesta
što koljena ranjava.

(Lokve, ma kako mutne,
po jedno nebo njišu.)

Ivan Vladimir HORVAT

Nije li Matoš u „Prvoj pjesmi" prvi hrvatski pjesnik slobodnog stiha?

Još uvijek nije sa sigurnošću utvrđeno tko je zapravo u novijoj hrvatskoj književnosti prvi počeo pisati pjesme u slobodnom stihu. Ivo Hergešić veli samo da je »moderna udarila temelje hrvatskom slobodnom stihu: Benešić, Begović, Kamov, Andrić...«[1] Svetozar Petrović je konkretniji: »... u stvaranju hrvatskog slobodnog stiha, uza strane, učestvovali su samo neki bliži domaći uzori: Kranjčević, prozni prijevodi stranih pjesnika u 'Bosanskoj vili' pa — već s jednom nogom u slobodnom stihu — Matoš (M o r a) i Janko Polić Kamov. Teško je utvrditi tko je prvi hrvatski pjesnik slobodnog stiha. Obično se spominje J. Benešić.«[2]

Jure Kaštelan smatra, doduše, da slobodni stih »u hrvatskoj lirici stvara i obrazlaže A. B. Šimić«[3], ali u svojoj poznatoj studiji »Lirika A. G. Matoša«[4] tvrdi: »Ako je oznaka poezije ritam i rima, onda je Matoševa proza S j e n a u potpunosti lirska pjesma, jer je sva harmonizirana u dosljedno provedenom ritmu, u asonancama i sazvučju vokala i konsonanata. Rastavit ću jedan ulomak S j e n e po interpunkciji samog pisca: ...

Razumije se, da navedeni tekst treba ostaviti u Matoševoj ortografiji. Ovdje je rastavljen radi vizuelnog naglašavanja ritma i harmoničnih cjelina, ali da ga je sam pjesnik označio sličnom grafikom, zar ne bi bio smatran tvorcem 'slobodnog stiha'?

Ovaj primjer, koji nije usamljen, pokazuje, da je on, kao Baudelaire, Rimbaud i Laforgue kod Francuza, dao u našoj književnosti elemente spontanog 'slobodnog stiha', koji nije u sukobu s njegovim osnovnim postavkama o versifikaciji, nego upravo njihovo kreativno produženje i produbljenje.«[5]

No, je li Matoš ikada pisao u »slobodnom stihu«? Do sada se sma-

1. Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća, priredio Vlatko Pavletić, Stvarnost, Zagreb, 1965, str. 105.
2. Uvod u književnost, urednici Petrè-Škreb, Znanje, Zagreb, 1961, str. 345; isto u 2. izd., Znanje, Zgb, 1969, str. 339-340.
3. Elementi strukture (Završno u studiji »A. B. Šimić — Stvaranje u riječi«). Umjetnost riječi, XI (1967), br. 2, str. 286.
4. Rad JAZU 310, Zagreb, 1957, str. 5—145.
5. o. c. 60.

tralo da nije. Međutim, u njegovoj pripovijetki »Prva pjesma«[6] nalazimo vrlo zanimljiv tekst koji nam sugerira pozitivan odgovor.

»Prva pjesma« je autobiografska pripovijetka[7] u kojoj Matoš — u liku Petra Marjanovića — prikazuje svoj oproštaj s Beogradom, svoje artističke, simbolističke i parnasovske poglede na umjetnost, svoj nazor na svijet i život, i razloge svoga boemsko-lutalačkog života. Evo kratkog sižea. Petar Marjanović — »novinar«, »Dalmatinac« — zalazio je u Beogradu u kuću pokojnog ministra Andrejevića da svira violinu na »žurfiksima«, na kojima se skupljalo birano beogradsko društvo. Matoš nam prikazuje zadnji Marjanovićev posjet jer da je odlučio otići »u svijet — tražiti sebe«[8], ali je pravi razlog njegova naglog odlaska zaljubljenost u Danicu Andrejević.[9] Kako vidi đa je i ona u nj zaljubljena, a svjestan je neostvarivosti njihove ljubavi (»Zar ne znate, da vi ne možete biti ljuba kukavnog piskarala i da bih ja bio zločinac, kad bih vas na to nagovarao?«[10]), odlučuje otputovati što prije. Za uspomenu zamoli i dobije od Danice njezinu lutku, »veliku kao nevinašce«[11]. Otklonivši Daničin prijedlog da i ona pođe s njime (»Znate li, da mi je od sutra glad pobratim, pregaranje dobra sluga, crna nevolja vjerna ljuba?! ... Najzad, da se uzmemo, ljubav bi nam postala dužnošću. Mi bi se prestali voljeti, kad bi to morali ...«[12]), otputuje. »Trogodišnje čamanje u tuđini posvema bi Marjanovića razočaralo, da se još mogaše razočarati ... bijaše prodavač novina i novinar, kafanski pjevač i cirkuski sluga, konobar i sekretar prebrzo umrlog senatora ... I nije ga više boljelo, da usahnu u njemu klica umjetnika, s kojom se toliko dičio i da je za nj mrtva svaka ljepota i oduševljenje, otkako silom guši svoju ljubav ... I tako mu Daničina lutka postade malo pomalo jedini prijatelj, amajlija, vrsta anđela čuvara, koji mu se vazda smješkaše nad uzglavljem.«[13] Kad je u jednom beogradskom listu pročitao da je gđica Danica N. Andrejevića umrla od neizlječive sušice«[14], to ga duboko potrese i on se osjeti krivim za njezinu smrt. Stane se opijati. Vrativši se u svoj stan, zapali pred lutkom svijeće, no one prouzrokuju požar u kojem izgori i lutka. »Od čemera zaplače kao derište i zatomivši prvo očajanje, uzme ono malo prtljaga, luta usnulim ulicama i umoran sjedne na klupu kraj luxemburškog vrta.«[15]

Možda je toliko citiranje već pomalo dosadno, ali je bilo nužno da mognemo shvatiti završni dio pripovijetske koji moramo, radi detaljne analize, prepisati čitav i pasuse označiti rimskim brojkama.

(I) »Pored njega drijema kočijaš u fijakeru, a bijedno kljuse spustilo glavu među ranjava, naprijed savijena koljena i gleda poznog došljaka krvavim očima.

6. »Nada«, Sarajevo, VII (1901) str. 289—291, 305—306; Binoza, Djela, XI, 31—44.
7. To se jasno vidi iz njegovih Bilježnica. Na primjer: »Danas t. j. 10 marta 97 (po novom kalendaru) bio je za mene sudbonosan dan. Jovanović mi je otkazao sviranje, a Zrak je zaprosio Danicu Petrovićevu, sa kojom sutra putuje.« Matoš spominje Danicu još nekoliko puta.
8. Binozino izdanje Djela A. G. Matoša, knj. XI, Zagreb, s. a., str. 32.
9. Vidi bilješku 7.
10. o. c. 40.
11. o. c. 38.
12. o. c. 41.
13. o. c. 42—43.
14. o. c. 43.
15. l. c.

(II) Zora sviće — blijeda zora pariska sa pepeljastim nebom, oblačićima kao zgrušano mlijeko i lomljavom mljekarskih kola. Odnekle naišao majski povjetarac. Šeboji se u parku stadoše sve vidljivije, sve ružičastije smješkati i sipati tako jak miris, da nasta jedan žagor ptica, jedno gukanje i uzdisanje grlica, jedno udaranje šuškavih krila po lišću i hvojama, buđenje cvijeća od jorgovana i od divljih kestenova, punih cvjetnih grozdova, bijelih i rumenih, bjeljih i rumenijih, što se okrenuše gore i gledaju spram neba ...
(III) — Da, da. Lutčica izgori, a ona, Danica, dođe da ju zamijeni. Kad sam ju ono ostavio iz prejake ljubavi, obezdušila me, a sada mi dade dušu svoju. Ti si tu, osjećam te u prsima, Danice! Znala si da nama ne treba njihovih brakova, njihovog života. Znala si da je ljubav dušâ vječna i došla si. O, blago meni, jer te iza dugog grobovanja osjećam u nestašnoj igri cvijetnog mirisa, jer te gledam u sjaju jutarnjeg sunca, vrelog od ljubavne topline, jer te slušam u šaptanju lista i cvijetka sa ptičjim glasnim milovanjem, jer te upoznah u tome drhtanju vječne ljubavi. Ti si i opet moja, Danice, ti si i opet moja, ljepoto! ...
(IV) Pročitavši Marjanović bujicu riječi, zarumeni od ljepote svojih stihova. Osjeti, da će mu odsele bol biti sluga, a ne mučitelj, — osjeti se pjesnikom, osjeti se iznad boli kao drevni bogovi.
(V) Ono ga kljuse bez prestanka posmatraše, a kad je na klupi usnuo, sklopi krvave oči, a glava klonu još niže među noge, slične nezgrapnim klatnima.«[16]

Ponovnim pažljivim čitanjem tih pet pasusa počinjemo među njima osjećati razlike u stilu, strukturi, ritmu i — osobito — u intonaciji:
I i V pasus doživljavamo kao prozni tekst,
II, a donekle i IV, kao pjesmu u prozi,
a III kao pjesmu u slobodnom stihu.
Kompoziciona gradacija i paralelizam tih pasusa tako je očit da bismo gotovo mogli govoriti o klimaksu (I — II — III) i antiklimaksu (III — II — I). Centralni, III pasus je poenta i to ne samo unutar tih pet završnih pasusa nego je to i poenta cijele pripovijetke, pa ju je zbog nje Matoš i nazvao »Prva p j e s m a«. Na taj III pasus odnose se doslovno i riječi i čitav smisao IV pasusa (»zarumeni od ljepote svojih s t i h o v a« i »osjeti se p j e s n i k o m«), kao što se u »Nekad bilo — sad se spominjalo« rečenica: »Umirih se tek u zoru, napisavši majci suzno pismo i ove — prve i posljednje moje s t i h o v e« — odnosi na »Hrastovački nokturno«[17]

Matoš je, dakle, svjestan da je u III pasusu napisao stihove. A jer ne nalazimo neki stalni ritam, a da se o rimi i jednakom broju slogova i ne govori, preostaje nam kao jedino rješenje s l o b o d n i s t i h. On je krajem 19. st. prevladavao u francuskoj književnosti i s njim se Matoš upoznao bar u Ženevi i Parizu, a tu je i napisao »Prvu pjesmu«.

Zašto je, ipak, u sarajevskoj »Nadi« i taj III pasus tiskan kontinuirano kao i ostali prozni tekst pripovijetke, nije jasno. Matošev bi nam

16. o. c. 43—44.
17. Sabrana djela, 1. svezak, uredio D. Tadijanović, JAZU, Zgb, 1953, str. 210.

rukopis dao najbolje razjašnjenje. Međutim, u arhivu Zemaljskog muzeja u Sarajevu (gdje je bilo uredništvo »Nade«) čuva se samo Auktorenbuch u kom se nalazi popis suradnika i njihovi honorari za pojedine priloge. Ostali fond časopisa »Nada« prenijet je u Arhiv grada Sarajeva, ali je nepotpun, jer je oko 1940. g. nestala kutija s prezimenima koja počinju slovom M. »U toj izgubljenoj kutiji nalazila su se i pisma Gustava Matoša, velikog pjesnika Kroacije.«[18]

Dakle, do Matoševog rukopisa »Prve pjesme« poslanog »Nadi« ne možemo doći (sve dotle dok se, možda, ne uđe u trag izgubljenoj kutiji). No u Matoševoj Bilježnici IV nalazi se slijedeća bilješka: »U Nadi ... 1. okt. 1901. štampao je Hörman unatoč mojoj molbi moju priču Prva Pjesma, nagrađenu (120 fran.) i primljenu od Matice Srp.«

U Rukopisnom odelenju Matice srpske u Novom Sadu našli smo zapisnik sjednice na kojoj je Matoševa pripovijetka »Prva pjesma« primljena za »Letopis« i piscu određena nagrada 75 kruna po tiskanom arku, ali Matošev rukopis »Prve pjesme« ni tu nije sačuvan.

Kad već nemamo originalni rukopis, bilo bi nam zanimljivo doznati kako je Kranjčević, stvarni urednik »Nade«, reagirao na »Prvu pjesmu«. U Muzeju književnosti Bosne i Hercegovine u Sarajevu, u Kranjčevićevoj sobi, čuvaju se i njegova uvezana godišta »Nade« s njegovim bilješkama. No, uz »Prvu pjesmu« nije nista zabilježio.

Ne preostaje nam, dakle, drugo nego da na tekstu, kakav je do nas došao, pokušamo dokazati da je Matoš u III pasusu upotrijebio slobodni stih.

Prvi dokaz, koji je bio i povod ovom istraživanju, jest **tekstualna kritika.** Naslov »Prva p j e s m a « i očaranost »ljepotom svojih s t i h o v a« ne bi inače imali smisla. No o tome smo već govorili. (Spomenarski »Prvi stihovi« iz 1889. dobili su ovaj naslov tek u Savremeniku 1923,pa tu sličnost ne možemo uzeti u obzir.)

Drugi dokaz bit će nam **analiza teksta,** osobito II i III pasusa. Ne želimo sada ulaziti u opširniju teoretsku raspravu o razlici između pjesme u prozi i pjesme u slobodnom stihu.

Prema »Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva« Rikarda Simeona **»pjesnička proza ...** običava se zvati govor koji je razmjernošću i nadahnućem sličniji onome kojim se služe pjesnici nego onome kojim se služe govornici te djeluje kao poezija napisana u nevezanom govoru.«[20] A osnovu **slobodnog stiha** »čini istovrsna sintaksna organizacija koja uvjetuje istovrsnu intonaciju kojom se izgovara svaki stihotvorni redak-fraza s l o b o d n o g a s t i h a. Ta intonacija, koja se ponavlja, izražena sličnom sintaksnom građom fraze, određuje svojevrsni ritam pjesme.«[21]

U II pasusu »Prve pjesme« nalazimo pjesnički nadahnuti opis prirode i razmjernost, a to su oznake pjesme u prozi. Možemo ga raščlaniti ovako:

18. Vjekoslava Hunski, Fond časopisa »Nada« (1895—1903) u Arhivu grada Sarajeva, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, knj. IV-V (1964—1965).
19. Br. 126 (474) / K. O. U. Z. Matošev je rukopis primljen 3 (16) VII, a sjednica je održana 19. VII (1. VIII) 1901.
20. MH, Zagreb, 1969, II svezak, str. 222a. Samo se potkralo »razmjerenošću«.
21. o. c., II svezak, str. 508b.

(II) »Zora sviće — blijeda zora pariska
sa pepeljastim nebom,
oblačićima kao zgrušano mlijeko
i lomljavom mljekarskih kola.
Odnekle naišao majski povjetarac.
Šeboji se u parku stadoše sve vidljivije,
sve ružičastije smješkati i
sipati tako jak miris,
da nasta jedan žagor ptica
jedno gukanje i uzdisanje grlica,
jedno udaranje šuškavih krila po lišću i hvojama,
buđenje cvijeća od jorgovana i od divljih kestenova,
punih cvjetnih grozdova, bijelih i rumenih,
bjeljih i rumenijih,
što se okrenuše gore
i gledaju spram neba ...«

U ovako raščlanjenom tekstu doživljavamo i razmjernost i ritam, pa nam se može činiti da je i ovo pjesma u slobodnom stihu. No, ritmizacija je ovdje postignuta reduplikacijama, ponavljanjima istovrsnih riječi i sličnih sintagmi, a Ivo Frangeš je u svojoj studiji »Stil Matoševe novelistike« ustanovio da »ponavljanja, upravo figure ponavljanja ... susrećemo posvuda u ovoj ritmiziranoj **prozi.«**[22]

Krunoslav Pranjić ide još korak dalje kad konstatira da su baš reduplikacije ono »karakteristično, i tipološko, za kompoziciju Matoševe **prozne rečenice«.**[23]

U III pasusu otkrivamo nešto posve drugo. Ako gledamo samo na završne interpunkcije, u II pasusu Matoš je na 7 i po redaka teksta upotrijebio dvaput točku i jedanput aposiopezu, a u III pasusu na 9 redaka teksta šest puta točku, dvaput uskličnik i jedanput aposiopezu. Unutarnji razlog toj »rascjepkanosti« III pasusa je prijelaz »iz ... proze u poeziju«,[24] iz sugestivnog opisa jutarnjeg buđenja prirode (II) u monolog i dijalog koji su natopljeni čitavom skalom snažnih emocija koje uvjetuju posebnu intonaciju, harmoničnost i ritmičnost.

Već smo spomenuli da je Kaštelan rastavio Matošev prozni ulomak S j e n a po interpunkciji samog pisca. Tako ćemo i mi postupiti u raščlanjivanju III pasusa. No, poslužit ćemo se još jednim Kaštelanovim otkrićem o ulozi intonacije i cezure u Matoševom stihu,[25] samo moramo ići suprotnim smjerom. Dok Kaštelanu intonacija stiha svojom ritmičnošću određuje cezuru, mi moramo u ovom pasusu, koji je do nas došao u proznom obliku, osjetiti strukturalnu potrebu intonacije, a ova će nam diktirati cezuru i odrediti ritam i grafički raspored segmenata, jer »u slobodnom stihu intonacija postaje direktni nosilac ritma«[26].

22. Rad JAZU 333, Zagreb, 1963, str. 259, i Studije i eseji, Naprijed, Zgb, 1967, str. 150.
23. Jezik i književno djelo, Školska knjiga, Zgb, 1968, str. 123.
24. Wellek - Waren (Velek - Voren), Teorija književnosti, Nolit, Beograd, 1965, str. 189.
25. Lirika A. G. Matoša, Rad JAZU 310, str. 89.
26. o. c. 90.

Uzmimo kao primjer početak: »— Da, da. Lutčica izgori, a ona, Danica, dođe da ju zamijeni.« Nakon početnog spondeja (»— Da, da.«) — ritma žrtvenih pjesama, koji bi sâm mogao označavati neku apatičnost, ali u kontekstu znači rezigniranu konstataciju — dolazi točka, a s njom i cezura. Slijedeća dva daktila (»Lutčica izgori«) u drugom bismo kontekstu izgovorili zajedno, ali ovdje, **zbog anticipacije,** koju teoretski obrađuje Richards[27], moramo ih rastaviti cezurom, a to možemo označiti novim retkom. Slijedeći tekst (»a ona, / Danica,«) ističe suprotnost ne samo suprotnim veznikom nego i promjenom ritma (amfibrah). Ne bi trebalo isticati da između zamjenice i apozicije opet dolazi cezura, ali je to još jedna potvrda opravdanosti cezure »Lutčica / izgori«.

U tekstu: »Kad sam ju ono ostavio iz prejake ljubavi« opet osjećamo potrebu cezure, ne toliko zbog anticipacije prema prethodnom stihu »dođe da ju zamijeni«, nego više zbog neočekivanog **zaokreta** (Richardsov »twist« [28]) koji je ovdje najprije misaon (ta, koji mladić ostavlja djevojku »iz prejake ljubavi«?) a zatim intonacijski, a ovaj ispred sebe zahtijeva cezuru koju opet označavamo novim retkom.

Nakon ovih analiza pokušajmo III pasus raščlaniti u slobodne stihove (samo ćemo dosadašnje rečenice sprijeda označiti arapskim brojevima):

(III) (1) — Da, da.
(2) Lutčica
izgori,
a ona,
Danica,
dođe da ju zamijeni.
(3) Kad sam ju ono ostavio
iz prejake ljubavi,
obezdušila me,
a sada mi dade
dušu svoju.
(4) Ti si tu,
osjećam te u prsima,
Danice!
(5) Znala si
da nama ne treba
njihovih brakova,
njihovog života.
(6) Znala si
da je ljubav duša
vječna
i došla si.

27. Richards (Ričards), Načela književne kritike, V. Masleša, Sarajevo, 1964, str. 136. Cfr. Panorama hrv. književ. XX st., str. 568.
28. l. c.

(7) O, blago meni,
jer te iza dugog grobovanja osjećam
u nestašnoj igri
cvjetnog mirisa,
jer te gledam
u sjaju jutarnjeg sunca,
vrelog od ljubavne topline,
jer te slušam
u šaptanju lista i cvijetka
sa ptičjim glasnim milovanjem,
jer te upoznah
u tome drhtanju
vječne ljubavi.
(8) Ti si i opet moja,
Danice,
Ti si i opet moja,
ljepoto!...

Harmoničnost — koju sada doživljavamo i vizuelno — nije postignuta, kao u II pasusu, reduplikacijom, karakterističnom za Matoševu proznu rečenicu, nego paralelizmom sintaksne organizacije (povezane i s anaforom: »Znala si... jer te...«) koja uvjetuje istovrsnu intonaciju i određuje ritam pjesme. A to znači da III pasus odgovara spomenutoj definiciji slobodnog stiha. No, pođimo još dublje.

»Teoriju v e r s l i b r e a postavio je Gustav Kahn u predgovoru P a l a i s n o m a d e s, 1897. On daje osnovne principe slobodnog stiha:

a) dužina stiha i njegov unutarnji ritam određuje ideja,
b) rimu zamjenjuje asonanca,
c) strofa nije unaprijed određena nego raste iz mišljenja i osjećanja a organizira se oko jezgre pjesme kao solarni sistem oko jednog žarišta.[29]

Pokušajmo sada analizu prema tim elementima.

Osnovna je ideja: impresionističko-simbolički doživljaj prirode. Marjanović veli: »Zanosi vas grmljavina ili vijanje vjetra kroz sjetno granje vrbe jadike, a vi protiv svog osjećanja ne priznajete, da vam tako nikada ne bi mogla zboriti bezdušna tvar nekih komičnih kemičara. Bismo li razumjeli suho drvo javorovo ili metal truba, da nijesu — poput nas — puni tajanstvenog života, tajanstvene duše? Jedino umjetnik poznaje jezik tih nijemih i pred okom golog razuma mrtvih stvari, jedino on umije izmamiti svetu iskru, što spava u oblaku i u mozgu, pod rebrom i pod kamenom«.[30] Otkako je počeo silom gušiti svoju ljubav prema Danici, usahnula je u njemu klica umjetnika i svaka je ljepota postala za njega mrtva. Ali kad je doznao da je Danica umrla, i kad mu je zatim izgorjela njezina lutka, on najprije pada u očaj, pri-

29. v. J. Kaštelan, Elementi strukture, Umjetnost riječi, XI (1967) 289.
30. o. c. 33—34.

bire se, postaje svjestan grubosti života, koju simboliziraju krvave oči bijednog kljuseta (I), da bi — u matoševskom kontrastu — doživio ljepotu zore i buđenja svibanjske prirode (II). Ta ljepota budi u njemu umjetničko oduševljenje iz kojega se odjednom (III) impresionističko-simbolistički rađa doživljaj »tajanstvenog života«, tajanstvenog dolaska i tajanstvene prisutnosti njegove Danice, zapravo njegovog ideala — ljepote. To ga diže u parnasovski zanos (IV), ali se brzo vraća u životnu stvarnost (V).

Stihove bismo mogli grupirati u tri strofe. U prvoj (1-3), monološkoj, koju smo već analizirali, dominiraju kontrasti: »Lutčica izgori« — »Danica dođe« i »obezdušila me« — »dade dušu svoju«. U drugoj (4-6), upravljenoj Danici, opet dominira kontrast: »Ti si tu... ljubav dušâ vječna« — »njihovih brakova«. U trećoj strofi (7-8) dominantni su glagoli (»jer te... osjećam... gledam... slušam... upoznah...«) koji vrlo sugestivno iznose olfaktivne, vizuelne i auditivne percepcije u osnovnom i prenesenom, impresionističko-simbolističkom smislu, nošene bujicom emocija koje kulminiraju u završnoj redupliciranoj apostrofi (»Ti si i opet moja...!«)

Asonance su vrlo zanimljive. Uzmimo kao primjer početak: »— Da, da. Lutčica izgori, a ona, Danica, dođe da ju zamijeni«. Tu imamo slijedeću igru vokala:

a a / u i a / i o i / a o a / a i a / o e a u / a i e i.

Treći dokaz da se ovdje radi o pjesmi u slobodnom stihu nalazimo u dubokoj povezanosti III pasusa i Matoševe lirike. Navedimo bar nekoliko mjesta.

Uz (2): *»U lijesi prvo cvijeće — diši, dušo:*
To moja duša tobom izdiše;
. . . . . .
Kroz zvijezde čežnje, slutnje — umri, dušo:
To smrt i ljubav k nama prilazi.« *(U vrtu)*

Uz (4): *»Jer duša moja je daleka,*
. . . . . .
Tud šeta draga žena, duše jeka,
A njenim bićem struje sveti gajevi.« *(Tajanstvena ruža)*

Uz (7): *»Višega života otkud slutnja ta*
Što je kao glazba budi miris cvijeća?
. . . . . .
Iz đurđica diše naša tiha sreća:« *(Srodnost)*

»Ti si mi sunce, te mi život sja
Od svjetla tvoga kao rosica« *(Jednoj i jedinoj)*

Uz (8): *»Ljepoti čistoj himnu zapjevajmo«* *(Mladoj Hrvatskoj)*

Možda ne bi ni trebalo tražiti takve paralele jer je poznato da je poezija za Matoša, kako piše I. Frangeš, »slutnja i traženje višega, dakle artističkog života, života u kojemu će se ostvariti Ljepota.«[31]

A malo za tim: »Matoš je najveći umjetnik upravo kad gazi sheme koje je sam sebi naturio i kad progovara iskrenim i neometanim glasom pravog nadahnuća«.[32] Mislimo da je i ovdje progovorio upravo tako.

Nadamo se da smo nešto malo doprinijeli da bolje upoznamo Matoša i da smo upozorili na činjenicu da je vjerojatno on prvi hrvatski pjesnik slobodnog stiha.

31. o. c., Rad 333, str. 244.
32. o. c. 245.

Mirko VALIDŽIĆ

Tragovima prošlosti koja obvezuje

RUJANSKI ZAPIS G. G. 1969.

Nemoguće je i besmisleno prekidati s prošlošću. Ona ostaje kao stvarnost, mada je vremenski minula i sve više se udaljuje. Ne smije se shvatiti u statičnom smislu hladnog spomenika koji može biti i ne biti. Prošlost je uvijek povezana s nama i naš bijeg od nje samo je štetan napor da se osušimo, postanemo jalovi, besplodni. Egzistencija bez temelja. Besmisao perspektive.

Misaono poniranje u bit povijesnog sili nas na povezivanje, cjelinu, združenost. Povijesno ne postoji bez prošlosti, iako nije prošlost. Ako okrenemo leđa minulim vremenima i njihovu sadržaju, odakle ćemo crpsti pouku za život? Ali prošlost nije jedina učiteljica života!

Sadanja egzistencija čovjeka i naroda upotpunjuje se i dobiva smisao punine povezivanjem s prošlošću. Time se ne pledira da samo gledamo ono što je minulo, jer je opasno ići natraške. Normalan život povezuje obje strane.

Nije lako izažeti besmisao bijega od prošlosti. Možda je netko opijen umišljajem da s njime počinje stvaranje makro i mikrokozmosa. Svi takvi šturi mislioci srozali su se na ljestvici vrednovanja. Punina je u jedinstvu svih elemenata.

Ove mi se misli roje često nakon kratkog zaleta u naš hrvatski Nin, Biskupiju, Visovac i svoj rodni kraj.

NIN

Deveti rujna 1969. obukao se u svečani sunčev pozlaćeni plašt, jer se kralja dočekuje dostojno i s poštovanjem. Nebo se ogledalo u plavilu mora kao da istražuje savršenstvo punine pred smotru najvišeg suverena. Borovi su stajali u stavu mirno. S prozora je izviriivalo cvijeće i držeći se pučkih pregača pozdravljalo prolaznike.

Nas petorica plećatih Hrvata, othranjenih u prisoju Biokova i Promine, umivanih u slanoj vodi našeg vjekovnog mora, ražentavanih na gorskim izvorima bistrog daha neokaljane prirode, začešljanih burom s Velebita i Dinare, ulazimo na obnovljena zapadna vrata Nina. U srcu je odjeknulo samo od sebe:

— Gdje je Krešimir Veliki, hrvatski kralj?
— I mi smo došli da ga pozdravimo!

Promatram Grgura, dvojnika onog iz Varaždina, kako se priprema u laganom grču da bi mogao progovoriti u Splitu hrvatsku riječ slobode...

Malen je ninski muzej, skromna arheološka zbirka, ali bogata izložba u spomen 900-godišnjice povelje Krešimira IV. Ona je rječita, govori jezikom ponosne prošlosti, istine, neizbrisive povijesti! I ne samo odljevom Višeslavove krstionice, dijelom natpisa iz vremena hrvatskoga kneza Branimira, već svime!

Osnažen koračao sam k crkvi sv. Križa. I slušam stručno tumačenje, motrim otkopane zidove zgrada. Sv. Križ je tu već deset stoljeća. Iznad davnih temelja. Proslijedio je hod vremena povijesti. Nije rušio, nego zidao dalje...

Još crkva nije sasvim obnovljena. Pomislih: još kralj ne može doći!? Zašto je onda Grgur došao? Mora se priznati: zauzeo je najbolje mjesto u Ninu. Nikom nije žao! Nek živi vječno sa svojim gradom!...

Povirio sam i na istočna vrata, obradovao se natpisu koji svjedoči da i danas živi duh hrvatske solidarnosti. Obnovila ih je splitska općina!

BISKUPIJA

Iznenađenje sam doživio na putu do Biskupije vozeći se s trojicom mladih hrvatskih intelektualaca. Ni jedan od njih nije znao gdje je crkva Gospe od Biskupije. Možda bismo mladom Hercegovcu mogli nekako i progledati kroz prste taj zaborav, jer je tek dva mjeseca u blizini Biskupije. Ali što reći za ona dva domaća sina? Jedan je od njih učio i gimnaziju u Kninu!

Dan Gospe od Biskupije odabrao sam namjerno, jer tada je ova crkvica otvorena i šačica pravovjernih ovamo dođe svake godine da poljubi sveto hrvatsko tlo, zapjeva skladno Bogu i Mariji sjećajući se svoga kralja Zvonimira, stare slave i ponosa.

Već tridesetak godina živi ova naša sivobijela crkvica, podignuta uz temelje stare kraljevske crkve sv. Marije u Biskupiji. Iz daljine daje sliku pelikana koji se grijezdi, okuplja svoju djecu i hrani ih svojom krvlju.

U ratnom vihoru domaća ruka posegla je za hrvatskom svetinjom. Meštrovićev kameni kip Gospe od Biskupije s Djetićem Isusom razbijen je na komade. Eno ga i sada u lijevom kutu crkve.

Kljakovićeve freske: Kralj Zvonimir s križem i krunom, Hrvati oko njega; Hrvat i Hrvatica iz Kninske krajine s unucima pobožno se mole Gospi s jedne i s druge strane oltara — potpuno su uništene. Jedva se što razaznaje.

I još! Kameni pod bio je dignut. Oštećen je arhitrav pred oltarom. Pokušalo se izvlačiti fasade, ali uzalud. Reljef Krista Kralja oštećen je na nosu, vjerojatno iz puške.

Danas je već drukčiji izgled. Postavljena su nova vrata. Sve je ožbukano i obijeljeno. U freske još nitko nije dirao. Njihov otac, koji je s ljubavlju mjesecima hodočastio iz Knina u Biskupiju da ovjekovječi svoju odanost prema rođenoj grudi, kralju Zvonimiru i našoj prošlosti, nedavno je umro. Slava i priznanje Jozi Kljakoviću! — Hoćemo li dugo čekati vještu umjetničku ruku da opet oživi u istom sjaju na silu umorene Kljakovićeve freske? Hrvatski velikani kista, pruža vam se prilika da okušate stvaralaštvo i rasplamsate rodoljublje! Osim Kljakovićevih fresaka uz oltar i na prednjoj plohi kora, možete okušati vještinu za originalno stvaranje na dva prazna pobočna zida. Majka Hrvatska i njen kralj Zvonimir čekaju vas spremno i rado!

Stigli smo pod konac mise. Sabrani puk pjevao je u iskrenom raspoloženju duše. Stari duhovni čuvari naših hrvatskih ognjišta — oci franjevci — predvodili su pjesmu, pobožnost i zanos. Na crkvici je vijorila hrvatska trobojka.

S ganućem smo promatrali sve, u crkvi i oko nje. Novi kip Gospe od Biskupije, odliven u broncu — staro zlato — za 900-godišnjicu proslave Krešimirova grada Šibenika (1966), potpuno identičan s nekadanjim kamenim, pozdravio nas je u veličanstvenoj šutnji jednostanosti. Govorio nam je tiho jezikom ljepote i vjere.

Prema starom hrvatskom običaju zasjeli smo s franjevcima i ostalim pukom na livadi ispod crkve, okrijepili se janjetinom s ražnja i zalili crvenikom, vinom žeženijem, prismočili kruhom ispod peke i zapjevali stare narodne pjesme.

Gledam temelje prve katedrale kninskog biskupa sv. Marije (1042—1272). Tu je negda bio i biskupski dvor. Ovdje su u 11. st. i hrvatski kraljevi imali jedan svoj dvorac. Koliko se ovdje našlo različitih fragmenata od stare katedrale, nakita, crkvenoga pokućstva, oružja, starohrvatskih grobova itd. Koliko još toga krije zemlja!

Prisjećam se duhom kralja Zvonimira, njegove ljubavi za ovaj naš kraj, njegovih zborovanja i kraljevskih iskovanih odluka. Tu nigdje nema mrlja krvi koje bi svjedočile o lažnom podmetanju ubijstva svoga kralja. Ne! Hrvat je uvijek ljubio svoje kraljeve i nikad nije mačem dijelio pravdu i nepravdu.

Poljubili smo na odlasku ovu svetu grudu i uputili se prema Krčiću i Kninu.

Krčić je bio bez kapi vode. Izgledao je poput starca, ovenčana izgleda, puzljave ulubane kose, dubokih brazda po licu i izvenčanih očiju. Tužna slika minule prošlosti i gorke sadašnjice.

Pod bremenitim dojmovima vozili smo se kroz Knin, nekad središte hrvatske županije, hrvatskog biskupa. U njemu je privremeno bio i dvor hrvatskih kraljeva. Knin je zbog izuzetnog strateškog položaja bio i kraljevski grad, sjedište hercega i banova. U srednjem vijeku središte hrvatskog političkog i kulturnog života. Neposredno ispod njega još od 13. st. bila je i katedrala sv. Bartula na Kapitulu. U kninskom nekadanjem muzeju bogata kolekcija kamenih natpisa iz vremena starih hrvatskih vladara s imenima župana Pristine, kneza Trpimira, Branimira, Mutimira, te kraljevića Držislava, Svetoslava, kralja Zvonimira, zatim Šubića, Hercega Stjepana, Berislavića i drugih. Prvi radovi Ivana Meštrovića.

Zar sve negda, negda...?

Knin nije ostao u ruševinama. On se obnavlja.

Pogled neosjetno klizi tvrđavom što poput aveti ukleta stoji kao miljokaz minulih vremena.

Lagano smo puzli uz brijeg čavrljajući o Kninu, njegovoj prošlosti i sadašnjosti. Kad smo se uspeli na Konj, pogledali smo svoj grad, pogledali i na Biskupiju i zašutjeli...

VISOVAC

Neću tvrditi da je Visovac najljepši na prelazu iz ljeta u jesen, kad posebni veo zlatnog pramenja neosjetno ovija i otočić na sredini mirne Krke i njene nizbrdite strane. Visovac je uvijek lijep i čaroban, jer kad priroda raspe blago u punom cvatu i bogatstvu, nikad ne jenjava beskrajnost ljepote, u kojoj se odrazuje nenadmašivost istinskih divota.

Kad god sam prišao vrhu Miljevačke strane i ugledao predivni otočić, osupnuo sam se ljepotom i uvijek zaželio da ga vješta ruka istinskog nadahnuća opiše u njegovoj prirodnoj nedostižnosti. Do danas to je ostala želja.

Do pred trideset godina k Visovcu su jedva stizali naši teretni seljački karovi, i to samo do vrha kanjona. Dalje je vodio kozji put. Danas je sasvim drukčije. Sve do obale Krke bez poteškoće silaze i najveći automobili. Ali ipak on je još potpuno nepoznat. Ni njegova ljepota, koja se može mjeriti s bilo kakvom prirodnom ljepotom prostranog svijeta, ni njegova

slavna povijest kroz duga, burna i značajna stoljeća, sve to nije gotovo nimalo potaklo nas Hrvate da se odužimo povijesti i vrednoti njegova bivovanja. Uvijek dosljedni u zaboravu!

Tek 1969. dobili smo prvu dokumentiranu povijesnu monografiju Visovca (J. A. Soldo u **Zborniku Kačić**). Sretna je koincidencija objavljivanja monografije s petstogodišnjicom prvog poznatog spomena Visovca u ispravama (11. srpnja 1469, papa Pavao II). Nitko se ne sjeti više u našem tisku komentirati ovu značajnu godišnjicu! Bojimo se prošlosti!

U sumariju zaokružene Soldine monografije sažeto je prikazan i smještaj i povijesni život i sve što se odnosi na Visovac. Smješten na sredini obilnog jezera Krke između Roškog slapa i Skradinskog buka veličanstveno plovi i priča o divotama prirode i bogatstvu povijesnog živovanja. Davno prozvan Bijela Stijena (Lapis Alba), davao je sliku labuda koji se mirno i samodopadno šepiri nad ponosnom rijekom. Augustinijanci su ga prvi zavoljeli i na njemu sagradili skromni samostančić. Još i danas su sačuvani neki njegovi dijelovi. Prvu crkvicu posvetili su sv. Pavlu. Do 17. st. Visovac se i zvao otokom sv. Pavla.

Pred najezdom Turaka bježe augustinijanci, a stižu franjevci iz Bosne (oko 1445). Visovac pada pod Turke 1522. Za kandijskog rata fratri aktivno sudjeluju u ustanku naroda protiv Turaka, pa se opravdano i povlače 1648. u Šibenik. Tek s ediktom Mehmeda IV 1674. vraćaju se na svoj otok. Otada ga nisu više nikad napustili. Mijenjao je tokom stoljeća gospodare: Mlečane, Francuze, Austrijance i tako redom.

Na njemu, osim novicijata, bile su i niža škola i početni razredi klasične gimnazije. Tu su živjeli i stvarali Vinalić, Zlatović, Bačić, Babić, Banović, Knežević, Jukić i drugi.

Obrastao borovima, cimpresima, kostelima, jablanovima, vrbama, zelenikom, lovorikom, oleandrima, palmama, artičokima, šimširom, diči se baroknom crkvom, starim i novim samostanom, vrijednom bibliotekom, umjetninama, zbirkom turskih isprava (620 kom.), sabljom Vuka Mandušića, grobovima uglednih hrvatskih serdana, rodoljuba, pisaca i duhovnih velikana. Nadasve trajno očuvanim amanetom življenja i nastojanja da se posveti davna i uvijek časna deviza: za krst časni i slobodu zlatnu!

Za hrvatski zagorski kraj od Velebita i Zrmanje, Knina i Dinare, do Zadra, Šibenika, Moseća i Cetine — Visovac je bio i ostaje vječno žarište duha, zdrave narodne misli, prosvjete i trajno čilog istinskog života.

Ni podvala Sime Matavulja ni bilo kakve intrige kroz burna i časna stoljeća nisu mogli osjeniti svijetli lik ovoga našeg nacionalnog bisera.

Možda je najljepše pokušao dočarati ljepotu i značenje Visovca Drnišanin liječnik Filip Marušić u svom **Gorocvijetu u dolini** (rapsodije, elegije i meditacije, Split 1926, str. 143 — 148):

Otočić Visovac plovi kao splav na jezeru Krke; to je drevna kuća, staro boravište naših fratara.

Iza hladne visoravni Miljevačke, tog pustog kamen-mora, puče ti pred očima gorostasna provala rijeke Krke, pa se niz strmenitu hrid spuštaš do tihih obala rijeke koja se širi u jezero bajoslovne tišine i neke nujne sumornosti.

U sredini tog jezera, na stancu kamenu, diže se drevni samostan, drevno kamenje molitve. Oko tog bijelog kamena staložio se aluvium i stvorio otočić Visovac, sveti kamen zemlje Dalmacije...

Taj je otok pao kao sveta kap iz velike uljanice Božje; pliva i plivat će dok Sv. Frane bude imao svojih vjernih sljedbenika među ovim tvrdim kamenjem...

Visovac je osamljenik vode, samotnik i tužnik naše drage zemlje, čuvar jezera, biser našeg kraja, suza Dalmacije, zemlje pobožne, koja šalje svoje sinove u tu osamu da se za nju Bogu mole. — To je pravi otok uzdaha, samostan samoće...

Ovdje su slatke sumornosti i bolne radosti. Ovdje je pravi mir i nitko ti ga ne može porušiti, jer gorde planine čuvaju taj zakutak svetog pokoja...

Kad sam tamo prvi put stigao, nešto me pogodilo u srce. — Franina religija je sagradila kuću ovu za one koji čeznu za Božjim gradom...

I druge je ljude od pera nadahnjivao susret s Visovcem. Dosta je pogledati knjigu dojmova.

U lipnju 1875. propjevao je i F. S. Z. u sonetu:

Slavni Otče naših manastira,
Divno mjesto svetih uspomena,
Ti svetištu molitve i mira,
Proslavljeni od davnih vremena.

A Francesco da Salerno u oduljoj pjesmi kliče:

In mezzo ad onde placide,
Da monti coronato,
Tu sorgi, o santuario...
— — — — — —
Salve custode e vindice
Della verace fede!
Pronta a fugare, a spendere
Ogni turchesco ardir.

Pavao Kamenarović na Markovo 1882. završuje svoju pjesmu:

U čarobnom tom predjelu
Kod narodnih Redovnika
Narodnome u odijelu
Nek' i moja stoji slika
Gdje ću duhom i ja često
Pohađat to sveto mjesto!

Godinu dana kasnije, u svibnju 1883, nadobudni mladić Raf. Karlo dao je oduška srcu i opisao opširno ljepote Visovca, koje su probudile jeku pjesničke duše:

Tud i pjesnik tumarajuć
Razdragano oko pase,
I oduška srdcu dajuć
Krvca u njem razigra se.

Zanos duše izrazio je na Visovcu Jaroslav pl. Šughov Veliki, F. A.V., Urban Talija, Miho Jerinić, A. Akrap i brojni drugi.

Fra Ivan Despot, u zori stvaranja preminuli pjesnik, uskliknuo je:

Vjere stare uspomeno slavna,
Pjesnik pade na krioce tvoje,
Da mu ljeta poizbrojiš davna,
Groznih dana poviestnice svoje!

Naprotiv fra Gašpar Bujas, književnik mirnih opisa i solidnih zapažanja, koji nas ostavi u razdoblju najzrelijih ostvarenja, staloženo slika idilu:

Mrak za crkvom mili...
Pobožno novaci po mirisnoj travi
sve dva i dva idu. Rani suton plavi
pod hrastovim granjem tamne sjene krili.

I tako bismo mogli pabirčiti unedogled.

Među brojnim pjesmama koje su nastale i izbrušene u trenutačnom jedrom naponu doživljaja, nadahnuća i zanosa, jedna posebno svraća pozornost. Preslikat ću je vjerno:

»*Ja tebi*«
Kranjčević

VISOVCU

... I jurve duh moj podlegnuti htio
Toj četa sili... s'kojom no se hrvo;
Već tračak sunca posljednji me grio,
Te bijah kano osušeno drvo!
Oh! tmurno, tužno... očajno i vajno,
Života htjedoh dovršiti dane;
Nit znajuć ikad proljeće za bajno —
No i čas zadnji stare ćuteć rane! —

I jurve mišljah grobnicu na hladnu,
Te kaljat htjedoh svoje ruho bijelo,
I plakah: Hljeba, hljeba malo gladnu!...
Zaslad'te barem ogorčeno tielo! —
Ah, bogče to je, u kog nesta žara,
Kojemu snieg je posteljica meka,
A kada prosi: gospodaru dara!
Osorni čuje: nek' čeka, nek' čeka...

Al' srdce ipak čekićalo dalje
Prot' tmine carstvu neka bih se hrvo —
I jurve htjedoh razrušit mu halje,
Poklikom: lož'te osušeno drvo!
Kad k'tebi eto pađoh iznenada,
I ti mi kaza tajna Božjih tajne,
I ti mi reče: mir nek s tobom vlada,
za suzu evo haljine ti sjajne! —

Ja tebi koja čini mi da lieta
Ta duša moja — krune da mota,
Ja tebi pojem, o pustoši sveta,
Svijetlu novom mog mrtvog života! —
Ja tebi koja rastvori mi sjene,
I preli milo sva čuvstva goruća,
Ja tebe slavim — ti uvjeri mene
Suza da ljudska jeste svemoguća!!!

Patnik Patniković

Datum ispred pjesme je 5. VIII 1897, a iza 9.VIII 1897. Pod samom pjesmom nije označen.

Tko je autor ove pjesme?

Još više je proznih izricaja u knjizi dojmova, koja je nedavno doživjela svoju stogodišnjicu (1868—1968). Bogat uvid u povijesno življenje Visovca.

Tako doznajemo da je Visovac posjetio 9. IX 1886. don Frane Bulić, 30. V 1891. Dragutin Gorjanović, koji »zahvalna srca nosi svetu uspomenu na manastir Visovac i njegovu bogoljubnu braću — čelik rodoljube! — Odnijeti ću tu spomen preko Velebita, neka tamo znadu, da hrvatska sviest čista i nepomućena poput alema — živi među zidinama manastirah dalmatinskih!«

U g. 1893. nađoše se na Visovcu Gjuro Šojatović (koji isto ističe što i Gorjanović), biskup Šimun Milinović i Franjo Marković, koji emfatički kliče: »Bio dični Visovac vazda na visini kršćanske prosvjete i hrvatskoga otačbinstva!«

Slično je uskliknuo i Miho Poduje 8. X 1907. A pedeset godina kasnije (25. IX 1956) savio je mornar Mile Brakus krasnu krunu jednostavnije, punije i jezgrovitije, kad je napisao:

»Biseru naše Zagore, ti krasiš korito naše drage Krke. Čuvaj nam naš ponosni dalmatinski kamen. Sablja Mandušića Vuka podsjeća me na tešku, ali slavnu tvoju prošlost.

Nek valovi Krke još dugo vjekova razbijaju se o tvoje obale.«

I, eto, taj i takav Visovac nepoznat je mnogim Hrvatima. Zašto? Jer mnogi ne cijene prirodne ljepote i zaboravljaju svoju časnu prošlost!

Ako nam kad zaluta u ruke Hoićev **Zemljopis Evrope,** onda ćemo sigurno zapaziti da je u desnom uglu naslovne slike-crteža nacrtan Visovac u znak priznanja najljepšem prirodnom fenomenu našeg kontinenta. Od njegova objavljivanja već teče druga polovina stoljeća. U vremenu pojačanog nastojanja da se otkriju i saopće ljepote naše zemlje, da se turistima pruži mamac dolaska, još se nitko nije kod nas sjetio da objavi Visovac i njegove veličine, osim franjevaca, koji su lani tiskali ukusan i iscrpan vodič s lijepim slikama.

Uza sav naš poslovični nehaj Visovac prosljeđuje svoj život i svoj hod utrtim stazama isijavanja istinske krasote, koja se ne susreće često, stazama služenja dobru i istini, duhu i svemu što je čarobno, veliko, vrijedno, uzvišeno. O njemu se gotovo ne piše, njega nema u prospektima naših najljepših predjela, rijetko mu se tko smiluje da ga uvrsti u kakav regionalni albumić, ali bez naročite oznake, ili se netko slučajno iz komercijalnih pobuda umilostivi pridružiti ga kakvoj seriji razglednica, redovito s nuzgrednim napomenama. Ali on ipak živi! Njegova je povijest višestoljetna. On ne može umrijeti. Turski ferman garantirao mu je vlasništvo svega što okom vidi, a kućna pravda svela ga je u našim danima na usku granu najnužnijega. Ipak još živi i živjet će, jer što god nikne na temelju osunčane povijesne stvarnosti, ne može nestati pred naletom prolaznih želja.

Visovac ostaje spomenik iz prošlosti, povijesna vrednota koja unosi svu sebe u sadašnjost i budućnost!

UZ RODNO OGNJIŠTE

Vatra na rodnom ognjištu ima posebni žar. Ona grije neobičnom milinom Ona miluje neopisivom ugodnom toplinom. Ona je naša. Ona je dio nas. Tko nje nema, osjeća se kao sirota u studenoj noći bez nade i života.

Svaki moj posjet rodnom mjestu, rodnom selu, rodnoj kući kroz protekla četiri desetljeća bio je doživljaj osobite ljepote. U njemu je žario zanos sreće i punina miline. Uvijek sam znao da me očekuju raspjevane duše roditelja, mojih najbližih komšija, seljana.

Ovaj put bilo je sve drukčije. Znao sam, otac je davno zaklopio umorne oči i već se pomiješao s prahom rodne grude, tiho sniva u hladovini groblja borbenoga Mihovila. Ali da ću doći kući i da me na dvorištu ili na kućnim vratima neće dočekati ni starica majka niti bilo tko od mojih, to sam doživio prvi put sada.

Išao sam dvorištem zbunjeno i nesigurno. Gluha osama točila je osjećaj mrzline. Zatvorena vrata i prozori isijavali su neprijatnošću. Nigdje nikoga osim dviju mršavih mačaka koje ostadoše kao svjedočanstvo tuge i nestanka.

Ko u svečanoj procesiji obišao sam napuštenu kuću, povirio u opaljeni voćnjak, zaustavio pogled na smokvi koja pruža zrele plodove, nema ih tko brati, na orahu starom pod kojim leže orasi, a nikoga nema tko bi ih pokupio. Ušao sam u kuću, upalio svjetlo, gledam staru sliku što je otac donese iz Amerike, njegovu rakijsku čašicu, sliku umorenog brata i sasvim prazno ognjište. Htio sam kušati vino što osta u starim bačvama, ali bilo je kiselo. Komadić slanine neoštećen visio je u konobi . . .

San mi nije mogao na oči. Neprestano mi je u ušima zujala čudna jeka: ne samo tvoje, već i tolika druga ognjišta diljem Hrvatske utrnula su se zauvijek! . . . Zašto? — Želja za »boljim životom« odvela je mnoge u vode besmisla. Zaraza lošeg primjera opustila je naše lijepe krajeve. Tuđincu smo prodali skupi znoj i krv, a sebi iskopali grob . . .

Kad sam se na Malu Gospu uspeo pod Malu Prominu da se pridružim slavi svoga mjesta i posjetim sveto tlo svojih davnih otaca, prvih stanovnika Promine, kad sam stupio u staru crkvu Gospe Čatrnjske, našu najstariju crkvu, poznatu još iz vremena hrvatskih kraljeva, srce mi je još jače zazeblo. Motrim starce i starice, tek pokoji došljak od iseljenih Prominjaca. Nekoliko crvenih kapa i snježne okruge na glavama starijih žena — jedina su veza s prošlošću.

Bilo je obilno krčama, pečene janjetine na ražnju, žežene crvenike vina, ali još više piva, narančade, coca-cole. Čuo sam pokoju narodnu prominjsku pjesmu, al još više derljavo pjevanje bez suglasja, smisla i sadržaja. Poslije

podne bilo je i mlađih. Ali kola, narodne nošnje, pravog narodnog veselja nije bilo. Nestalo je s prošlošću!

Silazio sam strminom kao u magli i bez jasnog puta. Pred svijest su mi navirale na mahove nedorečene misli. Sjetio sam se Kačićevih stihova:

Promina je visoka planina,
blizu grada bijeloga Knina:
na njoj stoje i liti oblaci,
pod njom, pobre, na glasu junaci.

Ali to je samo pjesma!...

U jednom neprekinutom nizu sjetio sam se Nina i njegova sv. Križa sa sv. Nikolom; Biskupije i njene stare i nove sv. Marije; Visovca i njegove Gospine crkve; svoje rodne Promine i Gospe Čatrnjske. I tada mi zasvijetliše kao moćne luči stihovi Bore Pavlovića iz zbirke N i n:

Već tisuću ljeta mirno
svoje brojanice
broje,
te crkve naše stare
bake i majke moje. —

Njihov se lik
utkao u naš krajolik...

(Starice crkve)

Sjetio sam se Krešimira Velikog, Zvonimira, Grgura Ninskog, turske najezde, nesmiljenih stoljetnih okršaja, beskrajnih patnja i pobjeda, potoka krvi i neuvelih lovora. To nije samo prošlost. To smo mi u vječnom trajanju!

I nitko nas nije uspio izbrisati s našega oporog kamenjara kroz trinaest stoljeća. Ljubili smo ognjište i čuvali na njemu trajnu vatru, poštivali svetinje narodne duše i snažili se na žaru povijesnih ostvarenja. Tu leži tajna naše neslomivosti.

Narod koji prekida vezu sa svojom prošlošću, narod koji se stidi svoje povijesti, narod koji trne baklju života na ognjištu neumrlosti, mora propasti!

Ne dao Bog da postanem prorok u svojoj kući!

Mustafa H. GRABČANOVIĆ

Šuma

Da l' iko zna gdje je ta šuma
u kojoj sunce svaku noć noćiva,
— u kojoj čežnja vatrena počiva
skitnice s bijelog druma?

...Negdje daleko kud oblaci plove:
tamo gdje javu sustižu sanje
šumori nečujno njeno granje
i ljuška plave dječje snove...

I — što li srce napinje jedra
kad sluti njene zvjezdane jelice,
što li nas vuče tamo ko selice
u njena skrivena njedra?

... Da li ta šuma tajnu skriva:
tamo će plinut sunčane maglice...
— Da li će tamo srce da počiva
ko zlatne uvele jaglice?!...

Veseljko VIDOVIĆ

Strpljenja

Čekajte mrtvi
Dok zvona zazvone u jarugama
Još nisu potpuno zamrli Vaši putevi u dračama
Čekajte strpljivo
Molitve kiše nad travama
Vrijeme je otuđeno pelenama strepnje
Tminom i psovkom
Vaša svijeća na grobu treperi blijedo
I cijedi bol u mosurima
Čekajte mrtvi dok zvona zazvone

Čovjeku iz Dalmacije

Isključuj pogaču u litici
I ne slušaj mucanje žuči
U kostima
Ništa nemoj reći iz određenog smjera
Trpi i pamti oporuku historije
Provjeri cilj svoga potomstva
I budi cvat i sigurni hod

Na dnu sebe

Svaka stvar miriše na smrt
Zmije gutaju koprivu u zatišju
Na dnu sebe čujem jecanje crvi u kolonama
Bijah korov
I ostadoh jalova jesen u konobama
Svaka stvar ima svoju smrt

Let

Otopli moje nade
Da srce olista srećom plodom i smislom
U tebi je moj spas
Moj cvat
Moj rod
Ne trpim ishod bitke
Ni kopito krvi
Ni mač o pojasu
Volim neuništivost stvari
I ptičiji let

Nova imena

Zlatko STANČIĆ

Starica

Jutro se naziralo iza zavjese visokog prozora.

Sretna u srcu što ne sanjam, čekala sam svjetlo između grana pred kućom i radovala se. Zadovoljna zbog suza koje su hlapile, sada, daleko u zbilji, hladila me sjeta.

On je trčao u susret, izbezumljen očajem. Raširenim rukama dočekao se na stablu preda mnom i gledao me luđački prodorno. Iza njegovih koraka u veži je sjedila starica licem nadolje. Nijema, iznemogla, navorana starica, a kraj nje zavežljaj u pregači i ruka na koljenu.

Ljudi su prolazili i nitko se nije okrenuo na vežu. U tmini ulaza, samo malo u pravcu svjetla, virila je stisnuta šaka bola i nemoć da je bilo tko otvori.

Sjećam se. On je počeo vikati u zagljaju brijesta, noktima guleći koru:

»Pomozite mi! Probudite me, jer možda je ta starica moja majka!«

Uspavanka

Dva oka.
Tmina.
Iz dubine sjaja
mrtvo lišće tugom
spaja noći.

Malen svijet.
Čudna barka.
Ruka nježne molitve
njiše slike.

Spavaj!
Maleno!
Najmanje svjetlo
najveće u noći.
Spavaj maleno.

Labudovi

Labudovi su kao anđeli-piloti
priviđenja iz nebesko-planetarnih slika
oni su tajanstvene gracije perivoja...
iz vrtova svijeća i srebrnih jezera...
Labudove davno nisam vidio...

Labudovi su kao djeca mala
nevine ptice ovozemaljskog raja
smirene tišine njihovi su odrazi
i oni su čuvstva nemirnih ljudi i sanja
Labudove davno nisam vidio...

Labudovi su svećenice i proroci iz mitova
oni su tihe barke na svim horizontalama
i tko ih ne pozna on žudi za njima
a oni mu duhovnu odjeću traže...
Labudove davno nisam vidio...

Labudovi su legenda i kao mit naroda
oni su danas sjetni smiraji samoće
i svatko bi od nas danas poželio
da u lahoru povjetra i bez uzdaha tiho
i u tišini plovi naprijed i nekuda
za mir zauvijek...
Labudove davno nisam vidio...

Žeđ i žednik

I

Dok ti ruke postaju vlažne
Ustaješ iz kreveta i hodaš
A oči ti kao u mjesečara —
Snivaju otvoreno nebo

Tako traje do svitanja
Kad nestaneš spoznavši —
To bijaše žeđ

II

Zanesen suncem gubiš se u travi
Livadom tražeći cvijet

Ptice ti najave da je suton zacari
Rosa je cvjetala u svitanje —
Vraćaš se prevarenih usana

III

Usnama dodiruješ hladnu vodu
I sretaš svoje oči

Zatvaraš usne

Tvoja je žeđ veća
Od tvoje sjene u vodi

IV

U rukama sanjaš srebrnu golubi
I napajaš se njenim cvrkutom

Leteći na krilima golubice
Zjene daruješ nevidljivoj ženi
Svitanje te opominje buđenjem:
Sam si u nijemosti sobe!

Željko M. SABOL

Prolog

Ne caruju ni led, ni kamen,
ni mrak noći
Postoji dan, postoji cvijet
i sunce što će doći

Od ničeg i nešto je bolje
zna se, no više treba znati
Za nešto treba volje,
treba vjerovati

Tek na tlu dobrote i vjere
sreća zrije
To je pravi izvor ljubavi,
tek tu radost grije

I zato znaj
nije čas da se stoji
I zato vjeruj
naš cilj u nama postoji

Ivan ŠAROLIĆ

Ptice

čim ptice crtam

ni olovkom
ni nožem
ni umjetničkom rukom
ni uljenim bojama
na bijelome papiru

srcem svojim ja crtam
jata puna bijelih ptica
sa zlatnim granama
u kljunu

sve ptice lete
k jednome Cilju

te svete
te bijele ptice

Ivan PROCAJ

Bila je kasna jesen

Bila je kasna jesen,
lišće je žutjelo,
a ti si otišao
ne rekavši ni zbogom.

Tata, da li ti je u sjećanju još taj dan?

Pustio si me da lutam pustinjom budućnosti,
a majka,
željna avantura,
napustila me,
nije mislila na mene i moj život!

Oh, tata,
nije li se u tebi stvorila santa leda umjesto srca?

Kako može biti sretan tko je napustio dom i porodicu?

Tata, ti si kraj mene, ali si u mom srcu daleko.
Ti, koji si bio jedini kome sam vjerovala,
Ti, u koga sam polagala sve svoje nade,
čuj me:
Želim da budeš uvijek veseo, a ne tužan
kao ja sada.
Jesi li ikada sjedio sam u praznoj sobi
punoj dima i znao da nitko, nitko neće doći!
Velika je ta soba, a ulice duge, vrlo duge.
Koliko puta sam pošla tim putem i vratila se
našavši uvijek nemir!

Ne plačem, ali bol bez suza je gorča i veća,
Sedamnaest mi je godina i reći ću ti što me boli,
što je jače od boli.

Život, život boli!

Javi se, tata!

Marijan VOGRINEC

Obnavljanje

Otvori kamen i proteče
voda, rijeke protekoše po suhoj
pustinji.
PSALAM CV, 41

osjetih se vlažnim zrakom praskozorja
silno odjednom
u raspinjanju svoda među krilima ptica
koje dolaze iz nepoznatih zemalja
koje pronose mirise mirte i mora
očutjeh se klijanjem iskonskim
i razlistavanjem
u prostranom uhu Bivanja
valovima moćne pučine raznjihan
između grebenja i neba
silno odjednom
raspucaše spone sjemenki u mojoj krvi
očutjeh Beskraj trajanja
u kolobarima sunca među zjenicama svojim
rijeke moćne spoznah
u plodnom tijeku od korijenja k cvijetu

Kazalište

ŽEĐ I GLAD
(Teatar itD)

Napisao Eugène Ionesco. Redatelj Tom Durbešić. Kostimografija i scenografija Drago Turina. Glume: B. Boban, B. Festini, I. Hajdarhodžić, J. Marotti, Z. Madunić, D. Kolak, Lj. Kapor, Š. Guberina, Z. Marunčić, B. Ipša, Ž. Savić, Z. Zoričić, T. Svetić i D. Rendulić.

Antiteatar, parodijsko ukazivanje na apsurdnost realizma na scenskim daskama, jer je svaki igrani realizam izdaja realnosti, prva je asocijacija današnjeg informiranog intelektualca na ime »Ionesco«. Međutim, gledalac Ćelave pjevačice, Lekcije i Stolica bit će zapanjen, te (ugodno ili neugodno) iznenađen Ionescom, autorom ovoga biblijski intoniranog komada, koji se, s jedne strane, umnogome vraća klasičnom francuskom realističkom kazalištu, a s druge strane, eksplicitno, jasno, školnički i govorljivo iznosi jednu razrađenu filozofiju agnosticizma i pesimizma.

Ta se filozofija razvija na nekoliko planova, ali je uvijek prisutna antiteza između »ljudi koji žive od kruha« i »ljudi koji žive od razmišljanja«. Jednima je žeđ i glad usmjerena prozaično: na juhu, kruh, toplinu. Drugi žeđaju i gladuju za istinom, onakvom kakva se ukazuje u duboku, iskrenu i sveobuhvatnu dijalogu između dva čovjeka. Kad se Tarabas (Izet Hajdarhodžić) obraća svojim utamničenicima i očajnički ih pokušava navesti na pravi razgovor, ucjenjujući ih oduzimanjem hrane, pića i odmora, ne znamo je li bjedniji on ili oni. Bit će prije da je on, koliko god djelovao sigurno i slavodobitno, jer se na kraju mora zadovoljiti izjavom za koju je očevidno da je lažna i izvanjska. Da li ima ili nema Boga, zavisi od juhe i kruha. Da, ali za koga? Za prosječne, za slabe, za one koji su sateliti materijalnih dobara. Za kratkovidne, za klaune. Ali ih tražitelji istine ipak ne puštaju na miru. Žele iz njihovih razmekšanih mozgova iscijediti bar kaplju autentična misaona soka. To ih zabavlja, zanosi, zaluđuje. Spremni su na teror, na nasilje. Što je još gore, spremni su na montiranu, iznuđenu laž, na nadomjestak misli, na nadomjestak odgovora, pa makar ih taj jadni uspjeh stajao vlastita moralnog poniženja. Treća je kategorija ljudi ona koju predstavlja Jean (B. Boban). To su ljudi — leptiri. Poklonici apsolutne spontanosti. Bez traga voljnog angažmana. Iako su dobra apetita i želuca, glavni im je demon znatiželja i traženje. Eto, te nam tri kategorije ljudskih bića servira Ionesco. Stavlja ih u dramatične odnose. Muče jedni druge, ali je mučiteljstvo mudrih (Tarabas) odvratnije jer je svjesno i nepotrebno.

Redatelj Tom Durbešić svoj je dio posla obavio savršeno. Tempo, grupacije, čistoća dikcije, odmjerenost i otmjenost igre, usklađenost raznoimenih učinaka (svjetlo, ton, scena, kostimi, rijeb) — sve me to još jednom uvjerilo da Durbešić trenutačno spada među najbolje redatelje Zagreba. (Na ovom sam mjestu već prikazao njegove realizacije »Sedmorica protiv Tebe« i »Ovaj život«.) U scenografu - kostimografu Dragi Turini imao je izvrsna suradnika. Turina je pomoću ogledala prividno podvostručio skromnu dubinu ove male pozornice. Samostansko - katakompska scena organski se povezuje s kvazi - -redovničkim haljama sudionika i s njihovim sablasnim, stravičnim maskama. Posebna je poanta scenografije vilinska pojava Magdalene i Marte (Ž. Marunčić i B. Ipša).

Glumci su dali pun život svojim likovima. Dakako, pri tom im je dinamičan i slojevit tekst bio moćan

saveznik. Boris Boban kao Jean imao je najviše psiholoških transformacija od plašljive suzdržanosti do nekontrolirana opiranja Tarabasu. Ipak, junak je dana bio Izet Hajdarhodžić (Tarabas), koji je pojavom, glasom, mimikom i gestikulacijom kao stvoren da interpretira fanatika dijalektike i apstrakcije. »Braća« J. Marotti i Z. Madunić, prvi grub i primitivan, drugi uljudan i ulizica, izvukli su sve iz svog teksta. Jednako se mogu ocijeniti Š. Guberina i Lj. Kapor u ulozi klaunova Tripa i Brechtola. Ostali su sudionici manje - više samo statirali, ali su i takvi imali prilike da odmjerenošću i upečatljivom mimikom (naročito Vrhovni brat — Boris Festini) doprinesu uspjehu ove izvrsne predstave.

Svevlad Slamnig

BALADE PETRICE KEREMPUHA

(odabrani odlomci)

(Hrvatsko narodno kazalište)

Napisao Miroslav Krleža. Montaža i režija Mladen Škiljan. Scenograf Aleksandar Augustinčić. Kostimograf Inga Kostinčer. Scenska muzika: Nikica Kalođera. Jezični savjetnik Dr Antun Šojat. Koreograf Milana Broš. Recitatori: Zlatko Crnković, Vanja Drach, Ljudevit Galic, Ivo Serdar, Fabijan Šovagović, Kruno Valentić. Sudjeluju članovi baleta HNK, Ansambla slobodnog plesa Teatra itD, studenti Akademije kazališne umjetnosti i članovi zagrebačkih studentskih kazališta.

U postavljanju na scenu ovoga mamutskog happeninga nije se štedjelo nimalo. Deseci i deseci sudionika, stotinjak kostima, veoma složeni i novatorski svjetlosni efekti (kvazi - betlehemska zvijezda, na stražnji zid pozornice projicirani balet), veoma komplicirana i skupa scenografija. Ipak, publika nije bogzna kako primila predstavu: na četvrtoj izvedbi (19. I) dosta je mjesta zjapilo prazno. U čitavoj je stvari ipak premalo autentične umjetnosti (ne govorim o literarnim kvalitetama Krležina teksta) na račun virtuoznih dostignuća tehničko-zanatskog reda. U mehanizmu izvedbe, koja je tekla tehnički savršeno, ali i nezadrživo brzo, svi su se sadržajniji i idejni elementi (koji se pri čitanju lijepo razaznavaju u svojoj, kadšto i znatnoj izdiferenciranosti) slili u jedan jedini: srednjovjekovni je hrvatski kmet tragična figura, a njegovi su dijabolični dželati Crkva i feudalizam. Tko inače može prihvatiti tu koncepciju, njega je predstava mogla emocionalno ponijeti, ali tko tu koncepciju nije unaprijed donio sa sobom u gledalište (kao što je nisam donio, na primjer, ja), ne vjerujem da ga je Škiljanova montaža sama sobom pridobila za tu tezu.

Ipak, postojala je autohtonost pjesničke riječi kao takve. Zvon stare, guste kajkavštine, poetska, a ako i ne historijska, istinitost Krležine umjetnosti učinila je da nisu ostali nezadovoljni ni oni koje ne može impresionirati šarena, ogromna zvučno - plesna kulisa. Jedino se osjećalo da Fabijanu Šovagoviću kajkavština ne leži onako kao Vanji Drachu, Ljudevitu Galicu ili Ivi Serdaru.

Kompozitor zabavne glazbe Nikica Kalođera veoma se dobro snašao u pravljenju muzičke podloge Škiljanovoj reviji, a lirsko-patetični lajtmotiv (u kojem se čulo i gruvanje arkebuza i gluho marširanje hrvatskog topovskog mesa) doprinio je ideološkom pojednostavnjenju scenske poruke o kojem sam već govorio. Scenograf, kostimografkinja i koreografkinja pokazali su silnu invenciju u rješavanju ovog, za njih golemog zadatka.

Svevlad Slamnig

U AGONIJI

(Hrvatsko narodno kazalište)

Drama u tri čina. Napisao Miroslav Krleža. Redatelj: Vladimir Gerić, k. g. Scenograf i kostimograf: Inga Kostinčer. Na predstavi 18. siječnja 1970. glumili: Mira Župan (umjesto oboljele Neve Rošić, Vanja Drach, Zlatko Crnković, Melanija Dugandžić, Dragan Milivojević i Iva Marjanović.

Prvi moj intelektualni susret s ovom dramom dogodio se negdje 1943. ili 44. na satu hrvatskog jezika u Prvoj klasičnoj gimnaziji zagrebačkoj. Iako je Krleža bio izbačen iz tadašnjeg nastavnog programa, profesor Ljubomir Maraković opširno ga je maturantima predavao, te je interpretaciji same »Agonije« bio posvetio dva sata. Unatoč sugestivnosti i argumentiranosti tumačenja, ja sam završnu konstataciju tog najobjektivnijeg hrvatskog književnog kritičara između dva rata (da je to najbolja evropska drama svog vremena) primio s nevjericom i čuđenjem. Zapravo, ja sam njemu (kao i moji razredni drugovi, mladići od 17 do 19 godina) vjerovao na riječ, ali nisam bio sposoban proniknuti u sve vrednote djela. Pa i prvih godina poslije rata ja sam, gledajući dramu, najviše razumio doktora Križovca (Tito Strozzi) u njegovoj beskrupuloznosti i dandyzmu, ali mi je odnos Laura - Križovec, Laura - Lenbach dobrim dijelom ostao zagonetan. Sada mi je, kao čovjeku u zrelim godinama, jasno u čemu je bio nesporazum: »Agonija« je odviše nabijena psihološkim i socijalnim sadržajem, odviše je polivalentna da bi je mogao do kraja doživjeti mladić bez životnog iskustva, ona je prvenstveno **drama životne zrelosti.** Neiskusan ili površan gledalac primit će je eventualno s (hladnim) poštovanjem, ali za potpuno uranjanje u njezinu genijalnu umjetničku i humanu poruku trebaju svakako dvije stvari: zrelost i životno iskustvo, te sklonost meditaciji i introspekciji.

Koliko god obje one disparatne karakteristike pokojnog Lenbacha što ih doktor Križovec izriče jednu za drugom, prvu Lauri, drugu policijskom činovniku, bile podjednako sumnjive jer su podjednako neiskrene, one ipak sadrže i dosta duboka, inteligentna zapažanja, jer ih domišljati advokat ipak komponira iz inventivno uzetih, dakle **vjerojatnih** odbljesaka života. Kad bi Lenbach odista bio samo »moralni kreten« (verzija za činovnika), Laura bi ga i prije njegove smrti napustila, a kad bi on bio pravi »romantični austrougarski oficir« (verzija za Lauru), onda između »generalske kćeri« (kakvom Laura ipak u biti do smrti ostaje) i džentlmena koji se ne može orijentirati u nedžentlmenskom dobu« ne bi ni bilo došlo do onako duboka raskida. Da je mržnja Laurina prema Lenbachu doista elementarna i definitivna, ne bi ni njegov teror nad njom mogao imati efekta: kad već ionako živi od svojih ruku i znoja svog lica, mogla je svoj Mercure Galant naprosto osnovati, na primjer, u kakvu drugom gradu i narediti posluzi da pijana eksrobijaša ne pušta u kuću.

Ako je u prvoj verziji komada odnos Laura - Lenbach možda bio jasniji, jer je njezina mržnja bila monolitnija, pa i smrt nije ozbiljnije uznemiravala savjest, druga je verzija »Agonije« podigla vrijednost djela jer je do kraja izvela načistac odnos Laura - Križovec. Samoubojstvo joj se javlja kao podlegnuće ne pojedinim razornim događajima, nego njihovoj zlosretnoj množini, njihovoj sudbinskoj akumulaciji u samoj prokletoj noći. Laura je snažan karakter. U prvom je činu samo umorna i iznervirana (život s nemogućim Lenbachom tvrda je škola), ali sve do njegove smrti, pa i nakon nje u policijskoj ispostavi, ona je gorda, staložena i ne bez optimizma u pogledu ljubavi s Križovcem. Ali slijedi: spoznaja Križovčeve ispraznosti i izdaje, spoznaja izdaje njenih ruskih prijateljica, vikanje uličnog ološa na nju kad ide na policiju, brzopleto i provokativno pozivanje pristava da je uhapsi, što po sebi izaziva lančani niz groznih živčanih kušnja, defini-

tivno izdajstvo Ivanovo, o kojem saznaje preko telefona ujutro, jutarnje zvonjenje na vratima tako slično pijanoj Lenbachovoj navici, koje joj oduzima razum i stavlja prst na okidač revolvera, jer je prekid života jedini način da se sačuvati prisustvovanje neizdržljivoj sceni »Lenbachova jutarnjeg povratka iz krčme«.

Obično se misli, govori i piše po kritikama da je Laura najprodubljeniji lik ovog dramskog remek-djela. Ja mislim da su Križovec i Lenbach jednako razrađeni, jednako psihološki kompletni. I za mene je tek Zlatko Crnković dokraja shvatio Križovca, koji je prema ženama zapravo impotentan kvazi-causeur i lažac ne samo zbog amoralnosti nego i zbog bolesne sklonosti za fraziranjem i verbalnim ostankom u pravu. Crnković ga je dao mekano, vidi se da je odvjetnik odgojen u »Kinderstube«, pa je po primarnom porivu temperamenta i prema Lauri i prema Lenbachu pasivan, a rijetki su mu energični momenti manje-više glumljeni i konstruirani. Tvrdim da je ovo moje gledanje ujedno i JEDINO tumačenje kako se Laura, gorda žena jake volje, mogla za nj erotički zainteresirati.

Dok je Crnković iznio svoju ulogu tako da je samo pazio da skroz ostane vjeran jednoj datoj postavci lika, Vanja se Drach kao Lenbach neprestano transformirao razradivši osobito uspješno baš vizuelno-motornu komponentu glumljenja.

Mira Župan, iako je ulogu spremala u Paroovoj režiji i navikla na druge i drugačije suigrače, dala je ulogu koja je istodobno zračila punim životom i punim estetskim nadživotom, to jest bila je istovremeno neshvaćena, emocionalno raspeta žena koja i strastveno želi osobnu sreću i strastveno ne vjeruje u njenu mogućnost — i individualnosti lišen TRAGIČNI TIP (austrougarska Fedra i Elektra) u kojemu nalazi sebe svaki ljudski Sizif, čiju ludu upornost može samo pravo, medicinsko ludilo dokrajčiti, jer razum dok postoji ne može prihvatiti nikakav oblik kapitulacije.

Melanija Dugandžić, Dragan Milivojević i Iva Marjanović iznijeli su svoje epizodne uloge, koje nemaju neke naročite specifične težine u tkivu komada, korektno. »Rusko« izgovaranje hrvatskih riječi (»asječai« umjesto »osjećaj« i tako dalje) neukusno je, krivica je njezina ili redateljeva, a ne stoji u Krležinu originalnu tekstu. Poznato je da ruski emigranti jezično odudaraju od nas time što govore gotove ruske riječi, dok hrvatske riječi, koje tek došavši ovamo naučiše, izgovaraju kako su ih čuli od nas.

Redatelja mogu samo pohvaliti. Bez sumnje je njegov udio u pravljenju jednog »Kinderstube« — Križovca (toliko različita od nadmena Strozzijeva arivista), jednog reljefnog Lenbacha, opće čistoće stila predstave bio presudan. Glumci su izgovarali tekst na »nekazališni« način, brzom, nervoznom, kadšto slabo razumljivom dikcijom kakva je u običnom životu. To je doprinos realizmu i pozitivan poen, pa ako je Gerićeva ideja, pripada mu jedna pohvala više.

Scenografija i kostimografija realistične, decentne, bez greške. Poznato mi je da Krleža ne dopušta da se njegove stvari daju u modernoj, apstraktnoj inscenaciji. Šalice kod njega moraju biti od porculana, ne od kartona, a vitrine od drveta, ne od krpe. Prije mnogo godina, režiser »Gospode Glembajevih« tobože ga je poslušao, ali mu je zapravo podvalio. Lavor u kojem Ignjat Glembaj pere ranjenu bradu bio je doduše pravi lavor, ali plastičan od 500 starih dinara, a ne mramorni s umjetničkim šarama kakav je MORAO biti u glembajevskoj palači. Ovoga puta je zaista bilo sve u redu. Realizam je bio ne samo u materijalu nego i u vjernosti epohi (dvadesete godine ovog stoljeća) i u socijalno-stilskoj lokalizaciji.

Svevlad Slamnig

Umjetnost

LIKOVNO PROSTRANSTVO NAŠE STVARNOSTI

1969. godina bila je plodna izložbama za Antu Starčevića. Treća samostalna izložba u Splitu i četvrta samostalna izložba u Osijeku. Kolektivne izložbe: Medalja u Hrvatskoj — Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb; Zagrebački salon, Zagreb — Beograd; Četvrti lički likovni anale, izložbe u Plitvičkim jezerima, Gospiću, Otočcu i Rijeci. U Splitu je izlagao intimnu plastiku i prateću grafiku (linorezi u boji). U Osijeku je izlagao linoreze, i to reljefne, tempere i ulja.

Osvrnimo se na tu izložbu.

U predgovoru kataloga napisano je: »Bijele zrake, Crni oblaci, Igre. Troje. Evo tri naslova jedne izložbe. Četvrta po redu prezentira umjetnika, poznatog dosad pretežno kao kipara i grafičara. Svaka od ovih umjetničkih grana predstavlja autora s druge strane. Dozrio prvenstveno kao kipar, on se osjeća u liniji koja iz plitkog reljefa raste u bujni volumen. Ljubitelj je i graditelj oblika i linija. Crne i bijele. Bijele i crne. U grafici je virtuozni artist: lirik. U formi nabujao i razigrao do rasprsnuća oblika. U igri intiman i zaljubljen.« To piše (i kasnije pjeva) pjesnik Boro Pavlović.

Prva tema: reljefni linorezi. Bijelo u bijelom zapravo su plitki reljefi razigranih visina koji razbijaju svjetlo ispred ravne plohe. To je tišina bjeline. Sam reljef plitko ispupčen, poput sablje crtan. Prostiru se Starčevićeva sela, lastavice, karijatide, koze, konji, ribe. U svim tim kreacijama autor je potpuno svoj, autentičan. Sad nježan, a sad upečatljiv. Pjesnik o tim ostvarenjima pjeva: »Bijelo selo. Lastavice, konji, koze, ribe, grančice i stabla. Jedna se rijeka valja. S kraja na kraj. Bijela bjelina tišina je i sjaj«.

Sjetio sam se starog Renoira kad ga je portretirao mladi Maillol. Stari je slikar drhtao na stolici dok ga je kipar portretirao. Bio je prehlađen, omotan bijelim rupcem. Portret je bio u završnoj fazi i mladi je kipar uskliknuo: »Majstore... želio bih..., želio... izmodelirati životnu snagu.«!! Stari slikar mu je odgovorio: »...a ja se cijeli život mučim da naslikam bijeli rubac.«

Meni se čini da mladi Starčević, zaista bez pretenzija u svojim linorezima bez boje i tona, samo u pasažu bijelog u bijelo, postiže izvanredne zahvate. Zapravo to su rafinirani crteži, plohe, svjetovi. Ili, kako sam autor sve to naziva — moja stvarnost.

Kontra bjelini, liniji i plohi suprotstavio se Starčević crnim volumenom. To su tempere. S temama karijatida, bokova, grudi, strukova, bubnjeva i žena. U ovim radovima dominira crnina. Tu forma teče iz crnog u još crnje. Pjesma kaže: »Crni oblaci. U ženskim grudima kupola ispunjena čudima. Volumeni u ženi. Torza: Siva sunca u crnoj sjeni: Vatra, dim, pepeo oganja izgorenih.« Ove tempere kao da se giblju, one su nabijene oblinom i kao da će sada prsnuti, popucati. Osjeća se da je iza toga kipar koji s formom živi i sanjari. I upravo tu bismo se mogli prisjetiti Maillola. U tim temperama ima zaista životne snage. Kao da se je Starčević uspio suvereno izražavati i bjelinom i crninom, i volumenom i bojom. Njemu su kritičari zadnje vrijeme napisali u kritici naslov: Široko likovno zanimanje (Glas Slavonije, O. Švajcer).

Uzmimo u razmatranje i treću temu ove izložbe a to su ulja, ili kako ih sam autor naziva — intima. Poznati osječki kritičar piše: »Tema žena nosačica, koju Starčević interpretira u tri varijacije svoje kompozicije ‚Otočanke', obrađena je iz aspekta geometrijskog reda, a namjena nije bila da prodre u njenu ljudsku osnovu. Izresci ljudskog tijela (kompozicije: Tijelo I, II, II), osobito njegovi fragmenti s ružičastom epidermom, koja se

dobro ističe na tamnom fondu i u svojim obrubljivanjima, ta kao skalpelom rasječena materija tijela, slikarski vrlo uspjelo prikazano, jer odaje živ pikturalni nerv koji omogućava vjernu iluziju rumenog ljudskog tijela, mesa — ti izresci stoje sasvim intimno u dosluhu sa stanovitim popartističkim namjerama, kao što je i uočljivo autorovo zanimanje za neke faze kubizma. Bili bismo sigurno neobjektivni kada ne bismo rekli da slikarska materija na tim uljima nije lišena senzibilnosti i mjestimično vrlo oplemenjene i suptilno obrađene površine i da, primjerice, jedna varijanta tema — Bubanj — imade tananu jednostavnost oblika i bojnog sloja, i još više rafinirani sastav kromatske skale...«

Osim ovih Tijela na izložbi su i igre. Pjesnik o njima piše: »Zatim se djeca jave iz ulice i trave. Prave zastave, točke od kocke i kocke i kocke. Slažu stošce u stošce. U igri ruku i nogu vrtimo se u oku ili na boku... jer igre sve znaju, igre sve mogu...«

Ovaj svijet ulja dječjih igara i igračaka, krpa i stvarčica koje prate kozmopolitska Tijela i koje nazivaju intima, nazvao bih: kristalni momenat naše stvarnosti.

U tri velike dvorane osječke Galerije likovnih umjetnosti Starčević je izložio tri različita likovna svijeta (linorez, temperu i ulje). Kad napustimo izložbu, potpuno nam je jasno da je umjetnik veoma raznolik, da ima široko prostranstvo likovnog zanimanja i da je uvijek autentičan, jednostavno jasan i svoj.

Mirko Validžić

IZLOŽBA VJEKOSLAVA PARAĆA

U povodu svečane proslave 900 - godišnjice povelje što ju je u dalmatinskome gradu Ninu 1069. izdao hrvatski kralj Petar Krešimir IV (1058 — 1075) bijaše u Zadru otvorena izložba »NAŠE MORE«, od 7. IX — 7. X 1969. godine. Na izložbi je izložio slike i crteže akad. slikar prof. Vjekoslav Parać pod nazivom »KOMPOZICIJE I CRTEŽI U POVIJESTI NAŠEGA POMORSTVA«. Izložba je smještena u ranoromaničkoj crkvici Sv. Petra Staroga i bila je podijeljena na dva dijela. Prvi dio kapele prikazuje daleku hrvatsku pomorsku prošlost, a drugi dio najnovije događaje iz ratnih herojskih dana. Izložba je priređena uz proslavu dana ratne mornarice i pomorstva, a otvorio ju je predsjednik JAZU dr Grga Novak uz prisustvo velikog broja predstavnika javnog i kulturnog života Zadra i Zagreba. Za izložbu je štampan i Katalog, u kojemu se nalazi informativni uvod s kritičkim osvrtom na umjetnički rad slikara Vj. Paraća, a napisala ga je Marijana Gušić. Izloženo je 29 crteža i ulja, studija i skica, pa je čitava izložba zapravo likovni prikaz povijesti našega pomorstva kroz vjekove i to od vremena pomorske moći hrvatskog kneza Domagoja, zatim hrvatskih kraljeva Tomislava, Krešimira i Zvonimira, nadalje Neretljana i uskoka pa preko dubrovačkoga pomorstva sve do pomorskih pothvata za vrijeme NOB-e. Izložba je smještena u starinskom okviru crkvice pune sakralne jednostavnosti i rustičnosti što je karakteristično za izražajnost hrvatske srednjovjekovne sakralne arhitekture na našoj obali Jadranskog mora.

Izložba Paraćevih slika »NAŠE MORE« likovni je opus jednoga povijesnog ciklusa iz prošlosti Hrvata na Jadranu. Ona je i slikarska poema o moru, primorskome kršu i kamenu na kojemu se vjekovno nalaze naši Primorci, ribari i pomorci, u svome postojanju u tom ambijentu. Slikara Vj. Paraća privlačio je — kao Dalmatinca rođena u Solinu — taj narod u živoj dinamici stoljetnoga zbivanja i u njemu je stvarao vizuelni ep hrvatskoga nacionalnog postojanja iz čega je nastala i tematika historijskoga slikarstva. Na tom su moru Hrvati ostvarili svoju državnost i milenijsku prisutnost i junački ga branili od bilo čijeg presizanja. Tako su već vrlo rano Hrvati ostvarili pomorsku samostalnost »u našem dalmatinskom moru« pa je, prema Krešimirovoj povelji, »... svemogući Bog na kopnu i na moru proširio naše kraljevstvo u djelima naših predšasnika, odličnih kraljeva«. Tada su more i pomorstvo izgrađivali postojano vjekovima veličinu nacije. Povijesne je motive pomorstva i brodovlja Vj. Parać prikazao u različitim slikarskim tehnikama kao što su: crtež, ugljen, tempera i ulje. Tako su među izložbenim eksponatima zapaženi: Bitka kod Makarske 880. godine, zatim Doba kralja Tomislava, Brodovlje Petra Krešimira IV, Kralj Zvonimir pregledava mornaricu, Galioti, Uskoci i dr. U tom likovnom povijesnom ambijentu posvuda slikar Parać postavlja likove pučana i mornara s folklornim osobitostima našega čovjeka, sve scenske prizore upotpunjuje pojedinim detaljima i tako podaje veću uvjerljivost događaju iz povijesnih razdoblja s područja našega mora. Tome historijskome ciklusu dodao je i nekoliko slika iz NOB-e na moru kao što su: Na partizanskom leutu i Maršal Tito na proslavi u Visu. Do ove Paraćeve izložbe nitko nije u crtežu i boji tako sugestivno evocirao uspomenu na najsvjetlije stranice kraljeva iz narodne dinastije Hrvatske i Dalmacije kako se nad moćnim flotama hrvatskih suverena viju pobjedonosni stjegovi i kada defiliraju eskorte ratnih brodova nekadanje brojne i borbene Hrvatske mornarice. Uz uvjerljivo slikarsko donošenje tipova tadanjih brodova, likovi mornara hrvatske fizionomije jesu ljudi koji su rođeni na ovim našim obalama plavoga Jadrana.

Izložbom »NAŠE MORE« umjetnički eksponati slikara Vjekoslava Paraća likovno su upotpunili svečanost proslave 900 - godišnjice izdanja povelje hrvatskog kralja Petra Krešimira IV. Kad bi se izložba prenijela i u druge gradove i mjesta Hrvatske i Jugoslavije, široki narodni slojevi upoznali bi se tako s likovnom vizijom nekadanje slavne i moćne ratne mornarice hrvatskih knezova i kraljeva što je vjekovima krstarila uz obale Hrvatskoga primorja. To bi bio najveći dug zahvalnosti svim nastojanjima brojnih pokoljenja kroz stoljeća, jer izložbom se manifestno potvrđuje istinitost simboličke vizije vjekovnoga hrvatskog etničkog individualiteta u primorskim stranama naše obale Jadranskog mora. **—bk.—**

Knjige

ANTO GARDAŠ: NA JEDNOJ OBALI

Anti Gardašu ovo je druga zbirka pjesama. Prije je objavio ciklus pjesama: »Teci, zelena rijeko« s našičkim pjesnikom S. Panjkovićem u zajedničkoj zbirci »Pjesme« (Našice 1965). Gardaš je danas pravni referent u Drvno-industrijskom kombinatu u Đurđenovcu, nedaleko od Našica. Rođen je 1937. godine, osnovnu školu i gimnaziju završio je u Našicama (Slavonija), a Pravni fakultet u Zagrebu. Pjesme piše još od školskih dana u različitim književnim časopisima (Polet, Osječka revija, Zadarska revija i dr.). Ovom malom zbirkom pobuđuje interes književne kritike koja u njegovoj poeziji ističe neke elemente liričnosti, subjektivnosti i senzibilnosti. Njegova zbirka pjesama »Na jednoj obali«, uz Pogovor i kraće bio-bibliografske podatke o autoru, obuhvaća dva ciklusa: »Zatvorenih očiju« i »Trenuci, godine«, s ukupno 20 pjesama na 30-tak stranica manjega formata. Tehničku opremu i dvije vinjete, uz kratki Pogovor, obavio je Petar M. Stojiljković stilski i prigodno.

U Gardaševu interesnu poetsku sferu ulazi uži krug tematskih preokupacija. To su pretežnim dijelom žena, pokatkad i majka, zatim pejzaž i refleksivno - psihička uzbuđe-

nja i nemiri. Tako na ženu gleda s puno obazrivosti, nježnosti, u romantičkom snoviđenju, kao sjećanje uz tople uspomene u petrarkističkoj maniri, s puno brižljiva osjećaja, zanosa i strasne uzdrhtalosti te kao neki romantički bunt srca i uzdaha (Vatreni sonet). Antipodno tome, na uličarku (Voljela je parkove) gleda s razumijevanjem i izvjesnim opravdanjem ili pak kao na neko slučajno poznanstvo, iako je u krvi nosila prokletstvo noći. Majci se obraća nježno i sinovski odano, pa je pjesma »Majci« stoga proćućena, čista liričnost, puna zanosa i blage nježnosti, drhtava zanosa, osjećajna do miline; svojom poetskom i sadržajnom punoćom te deklamatorsko-ritmičkom izražajnosti može se uvrstiti u svaku antologiju o majci, jer mu ljubav prema majci »Što dulje traje, postaje sve jača«. Pjesniku je pejzaž po tematici (Maslina) više u simbolici nego u poetsko - pikturalnoj marini, ali mu je ipak u osvitu dana (Jutro) slikovit u svojem prirodnom ambijentu. Njegovi su »Vjetrovi« u svojoj pjesničkoj gradaciji uvjerljivi, izraziti, kao prirodni fenomen uzbudljivi i bojažljivi, a u svome razornome naletu čak i zastrašujući, pa je potom pjesnička slika puna divljine, razornosti i bojazni. Ipak se pjesnik Anto Gardaš najtrajnije srodio s prirodom, šumom, i to slavonskom šumom (Papuk), njenim stablom i stoljetnim hrastom jer:

Svako je stablo jedan dio mene,
U meni živi, raste i uzdiše.

Gardaš u toj pjesmi više osjeća i čuvstvuje pa u uzbuđenim emocijama radosno klikne, uz sramežljivo i nemoćno priznanje:

Volim njegove šume raspjevane
Ljubavlju koju ne mogu izreći.

Ta rodoljubna i osjećajna naklonost prema užem zavičaju izražena je mekoćom liričnosti, nježnošću emotivnosti i zanosom uzbuđenja, pa mu je u pjesmi »Papuk« sve veliko, gorostasno, grimizno i raspjevano, čarobno i uznosito jer mu ono vraća nešto »lijepo od djetinjstva«. Pjesničke i životne refleksije izražava u sonetnoj formi pjesme »Putnici« i u njoj je neprestano pomišljanje na smrt, vrenje, osamljenost, preobražavanje kao i na psihička stanja nemira, nezadovoljstva, traženja i lutanja.

Oba ciklusa u zbirci pjesama znatno se razlikuju. U prvome, klasičnijega karaktera u teoretskom smislu, pjesme su donekle pravilno rimovane uz respektiranje pojedinih pjesničkih formi (sonet), s više subjektivnije liričnosti i doživljeno - osjećajnih emocija, dok je drugi, slobodnijega stiha, pretežnije skloniji izražajnom modernizmu, slikovitijoj metaforičnosti (raskrvavljene usne noći, sjecište nada na projekciji sna, ruke su vrisnule itd.), apersonalniji, uočljiviji i s akcentom opservacije, ali bez osjetilnog doživljaja. Usprkos svemu tome Anto Gardaš u svojoj poeziji svjesno poručuje da u nemirima, traženjima i vrludanju, u nekoj burnosti i težnjama, kao i:

U plavim vrtlozima
Svijet se uspravljuje

pa mu je stoga pjesma molitva za život, a njezin prvi stih — za ljubav, cjelovitu, potpunu, osjećajnu i ljudsku. U stihovima Anto Gardaš pokušava pronaći sebe, pjesnika i čovjeka, a poezija i osobni stil služe mu da sve to zacrta i umjetnički oživotvori.

— bk.—

»GRADIŠĆE« KALENDAR 1970

I ovo godište kalendara Gradišćanskih Hrvata u Austriji izvrsno je uređeno u potpuno pučkom duhu, kako to urednik i književnik prof. Ignac Horvat majstorski zna. Tu je mnoštvo vrlo ugodnih pripovijedaka, kadgod povijesnih uspomena, ali u novelističkom obliku, kao npr. pripovijetke samoga urednika i drugih. No ima i pravih stručnih članaka iz povijesti, kao npr. prikaz disertacije dra Andrije Karalla: »Crikvena književnost dašnjih Gradišćanskih Hrvatov do početka 19. stoljeća« iz pera Martina Meršića. Zatim svi članci Ferde Sučića, osobito: »Kako je nastalo Željezno, glavni grad Gradišća«. Isto tako veoma su poučni društveni prikazi predsj. Alfonza Kornfeinda, a šale i doskočice prave su slastice.

Anton Leopold istinski je pjesnik koji umije s vrlo malo sredstava uvesti u prava umjetnička raspoloženja te pobuditi iskrene lijepe osjećaje. Očekujemo i želimo što prije skupljene njegove pjesme u posebnoj zbirci.

Jednom riječi: i ovogodišnji gradišćanski kalendar izvrsno je pučko štivo, koje će unatoč mnogim drugim sredstvima komunikacije, vrlo dobro pristajati na Božićnom stolu te buditi u obitelji mnogo pravih radosti i užitaka. A i mi južni Hrvati vrlo dobro razumijemo sve u njihovu narječju. Vanjska je oprema veoma privlačna.

Josip Badalić

Mišljenje

Neretljanin ili Neretvanin?

Kada sam u časopisu »MARULIĆ« (3, 1969, 93) zapazio da je M. V-ć, referent ZBORNIKA KAČIĆ, II, 1969. netočno naveo naslov moje radnje »Crkve Biokovsko-neretljanskog područja u doba turske vladavine 16. i 17. stoljeća«, odlučio sam upozoriti na pitanje: Neretljanin ili Neretvanin.

U naslovu moje radnje namjerno i promišljeno stoji »NERETVANSKOG«, a ne »NERETLJANSKOG«!

Naziv Neretvani dolazi od latinskoga »NARENTANI!« (grčki: Arentanoi), a to su bili slavenski stanovnici Crvene Hrvatske koji su živjeli oko rijeke Neretve (»Naro«).[1]

Na području stare Neretvanske oblasti DOMAĆI PISCI, koji su podrijetlom iz Neretve ili Makarskog primorja, bilo stariji, bilo noviji, znadu SAMO za oblik NERETVANIN.

Među starijim piscima tu je najmjerodavniji FRA L. VLADMIROVIĆ († 1788), rođeni Neretvanin, pisac više djelašca na hrvatskom, talijanskom i latinskom jeziku. On je među ostalim pod pseudonimom »Norinije Starogragianin Neretvanski« izdao knjižicu »Pripisagnie pocetka kragliestva Bosanskoga« (Mleci, 1775). U toj knjižici za stanovnike Neretve i njihove stvari on samo zna imenicu Neretvani i pridjev neretvanski: »oba Neretvanina« (73), »četiri Neretvanina« (74); »Lucio Neretvanski« (49), »Plinio Neretvanski« (49); »krajina Neretvanska« (63), »drxava neretvanska« (68), »pisac neretvanski« (84) ....

Ni FRA ANDRIJA KAČIĆ MIOŠIĆ († 1760), stariji suvremenik Vladmirovićev, Primorac iz Brista nedaleko od Neretve, ne zna za »Neretljane». On u »Razgovoru

1 RAČKI F., **Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia**, Zagreb 1877, 334, 409, 523.

ugodnom« pjeva »PISMU OD VITEZOVA NERETVANSKIH«,[2] a u »Korabljici« kaže: »Na 969. Slovinci NERETVANI privezli su se priko mora u latinsku zemlju i žestoko pobili Turke Saracene.«[3]

»MAKARSKI LJETOPIS«, važan izvor za domaću povijest, koji su neobično lijepim kačićevskim jezikom pisali makarski franjevci 1773 — 1794. godine, tri puta spominje NERETVANE.[4]

FABIJAN BLAŠKOVIĆ († 1819), makarski biskup i pisac, sebe naziva »po Milosti Božjoj Biskup Makarski, NERETVANSKI, Vargorski i Immoski.«[5]

I danas, dva stoljeća nakon smrti Vladmirovića i Kačića, narod u Makarskom primorju i Neretvi na području SR Hrvatske znade SAMO za imenicu NERETVANIN i pridjev NERETVANSKI!

Pometnja je počela kada je 1876. čovjek koji nije bio rodom Neretvanin, nego Srbin iz Novoga Sada — ĐURO DANIČIĆ († 1882) u prijevodu djela Rusa Majkova »Istorija srpskog naroda« (Beograd, 1876) upotrijebio naziv »NERETLJANIN«, koji je uz oblik Neretvanin ušao i u veliki Rječnik Jugoslavenske akademije.[6] Oblik Neretljanin, nastao od NERETVLJANIN[7], možda je Daničić čuo na području Bosne i Hercegovine ili još i dalje od Neretve, ali ga nije mogao čuti u Neretvi na području republike Hrvatske, jer ga tu nije bilo ni u narodu ni u djelima najboljih pisaca sve do 1918, god.[8]

Poslije 1918. počeli su neki hrvatski učenjaci i pisci bez razloga upotrebljavati NAZIV NERETLJANI SAMO ZA STARE NERETVANE iz srednjega vijeka, da bi se po onome »lj« mogli lakše razlikovati od današnjih Neretvana. Tu su razliku na neki način kanonizirali leksikoni i enciklopedije: Stanojevićeva Narodna enciklopedija,[9] Minervin leksikon[10] i dr.

Leksikografski zavod u Zagrebu dok u svojim izdanjima govori o starim »Neretljanima«[11] i o njihovoj »Neretljanskoj kneževini«[12], dotle sasvim pravilno govori i o današnjoj »Neretvanskoj krajini« i o »Neretvanskom kanalu«.[13]

Međutim, zadnjih godina neki naši novinari misleći možda da je pridjev NERETLJANSKI pravilniji od NERETVANSKI, ili držeći se ropski »Novosadskog pravopisa«, koji donosi samo (!) oblik NERETLJANIN i NERETLJANSKI, počeli su naziv NERETLJANI pridavati ne samo današnjim Neretvanima nego i pridjev NERETLJANSKI daju i njihovim pticama, povrću, grožđu, rajčicama ... svemu! I tako je za te nore-

2 STARI PISCI HRVATSKE, XXVII, Zagreb, 1942, 559.
3 STARI PISCI HRVATSKE, XXVIII, 268.
4 STARINE, 47, Zgb, 1957, 331 - 332.
5 Matice krštenih župe Veliko Brdo kod Makarske, 1729 - 1825, 66 ... Rukopis u Franjevačkom samostanu u Makarskoj.
6 **Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika,** Obradio T. Maretić, dio VIII, Zgb, 1917 - 1922, 59. Značajno je da autor za riječ Neretljanin kaže: »Samo u jednoga pisca«, tj. Daničića!
7 Oblik »Neretvljanin« danas upotrebljava DOMINIK MANDIĆ, Rasprave i prilozi, Rim, 1963, 130.
8 LJUBO VLAČIĆ, sin pravoslavnog »paroha neretljanskog«, izdao je 1901. u Mostaru ćirilsku brošuricu **»Iz prošlosti srpske oblasti Neretljanske«!** Knjižicu je don Frane Bulić u svoje doba ocijenio kao skroz neznanstvenu. (Usp. »Bullettino di archeologia e storia dalmata, XXV, Split, 1902, 208).
9 ĆOROVIĆ V., **Neretljani,** NE, III, Zgb, 1928, 55.
10 **Leksikon Minerva,** Zgb,1936, 956.
11 **Pomorska enciklopedija,** V, Zgb, 1958, 449.
12 **Enciklopedija Jugoslavije,** VI, Zgb, 1965, 277.
13 **Enc. Jug.,** VI, 279; Pom. enc., V, 451.

retljansko« i više ništa nije neretvansko![14]

Razlog zbog kojega danas mnogi pisci ne samo srednjovjekovne nego i današnje Neretvane nazivaju »Neretljanima« jest u prvome redu NEUPUĆENOST, jer su to skoro sve redom pisci koji nisu iz hrvatske Neretve (SRH), pa ne znadu kako narod govori, niti kako sam sebe naziva. Rijetki su oni koji, premda rodom iz te Neretve, ipak sve »neretljaniziraju«, koliko ih ima to su sve skorojevići, »cupidi rerum novarum«, koji ne ćute bilo naroda i olako prelaze ne samo preko te nego i preko drugih višestoljetnih narodnih tradicija.

Međutim, svi poznatiji pisci i znanstveni radnici 19. i 20. stoljeća koji su rođeni na području ili u blizini stare Neretvanske oblasti ili su tu živjeli upotrebljavaju isključivo izraze: Neretvanin i neretvanski.

Tako pišu: politički radnik, urednik »Narodnog lista« i prvi upravitelj građanske škole u Makarskoj Kažimir Ljubić (†1897)[15]; odvjetnik i književnik NIKO ANDRIJAŠEVIĆ (†1951)[16]; domaći povjesničar i arheolog PETAR Kaer (†1919)[17]; povjesničar i etnograf pokojni NIKOLA ZVONIMIR BJELOVUČIĆ[18]; domaći povjesničar pok. RADOSLAV JERKOVIĆ.[19] Histrok, arheolog i književnik LOVRE KATIĆ (†1961) u »Pregledu povijesti Hrvata« petnaest puta piše »Neretvani« ili »Neretvanska oblast«, a samo jedanput »Neretljanska«.[20] Znanstveni radnik — historik IVAN OSTOJIĆ u monumentalnom djelu »Benediktinci u Hrvatskoj« piše isključivo: Neretvani i neretvanski[21].

Dakle, iz svega navedenog jasno je da današnje stanovnike naše Neretvanske krajine treba zvati ISKLJUČIVO NERETVANIMA i sve njihovo NERETVANSKIM, jer sami stanovnici toga kraja tako govore i jer tako pišu njihovi stari i novi pisci: Vladmirović, Kačić, Andrijašević, Jerković i dr. Tä barem su oni znali kako će sami sebe i svoj narod nazivati!

Također je jasno da ni stare srednjovjekovne Neretvane ne treba zvati Neretljanima, kao što ni Hrvate 7 — 11. stoljeća ne zovemo Horvatima ili Hervatima. Stoga PREDLAŽEM DA SE I IZ NAŠE HISTORIOGRAFIJE SASVIM UKLONI NAZIV NERETLJANI, jer samo stvara zbrku!

U ovome pitanju konačno pravo ima NAROD, a ne ni filozofi, ni novinari, koji ne slušaju izvor jezika.

14 GABRIĆ P., **Ružičasti pelikan odletio u muzej — Neretljanski »supovi« izjeli orlove** ... VJESNIK, Zgb, 14. X 1968, 6; **D. O., Teškoće saobraćaja u Neretljanskoj dolini,** VJESNIK, Zgb, 4. X. 1966, 6; **isti, Baćina — Suhe smokve mnogo tražene,** VJESNIK, Zgb, 8. X 1969, 13.
15 **Neretva i Nonkovići,** Zadar, 1869, 2 - 3.
16 **Slike i priče iz Neretvanske krajine,** MATICA HRVATSKA, Zgb, 1907.
17 **Makarska i Primorje,** Rijeka, 1914, 93, 137.
18 **Ugovor makarsko-primorskih knezova s mletačkom republikom** god. 1646, STARINE, 32, Zgb, 1907, 1; **Crvena Hrvatska i Dubrovnik,** MH, Zgb, 1929, 15, 59.
19 **Križ na kuli Norinskoj,** Split, 1934, 9. — U Vepricu, Gospinu svetištu kod Makarske, među drugim mramornim pločama ima jedna s ovakvim natpisom: TISUĆ LJETA SVOJE KRALJEVINE — SPOMEN SLAVEĆ I SVETE GODINE — **NERETVANI,** HRVATI, KRŠĆANI — U VEPRICU PRED GOSPOM SABRANI — POD NJENU SE OBRANU STAVLJAJU — SPOMEN PLOČU OVU OSTAVLJAJU — 5. 7. 1925«
20 Izd. MATICA HRVATSKA, Zgb, 1938, 26, 27, 34, 40, 51, 65; 18.
21 Split, 1964, 35, 371 - 415.

Nadam se da će u ovoj stvari narod i pobijediti isto kao što je na prijelomu 19. i 20. st. u onoj nama danas smiješnoj raspravi »Spljet ili Split« pobijedio narod, a ne ondašnji učenjaci i novinari, pristaše »Spljeta«.

Želio bih da ovo upozorenje s terena potakne naše filologe pa da i čisto stručnim razlozima očiste hrvatsku knjigu i hrvatski jezik od »Neretljana« kao što ih je već davno očistio i narod o kome se radi!

Karlo Jurišić

Opaska: Nakon što je moj članak već išao u tisak sa zadovoljstvom sam ustanovio da se **Stojan Vučićević** već u listopadu 1969. god. dotakao istoga pitanja s istim zaključkom da je jedino ispravan oblik **»neretvanski«**, »kako žitelji neretvanske doline zapravo vele«. (Isp. časopis REPUBLIKA, god. XXV, Zagreb, 1969. str. 571.)

PRIMLJENE KNJIGE

Ivo Balentović: **Balada o rastanku** (pjesme)
Andrija Vučemil: **Na smrt naslonjen** (pjesme)
Rajko Kraljev: **Runolisti** (pjesme)
Ton Smerdel: **Bajke o patuljcima** (pripovijesti)
Mirko Validžić: **Portreti** (pjesme)
Ernest Radetić: **Istarski zapisi**
Dr Ćiro Markoč: **Moj put u Njemačku** (putopis)
Dr Josip Andrić: **Slavonske narodne pjesme požeške doline** (uredio Dr Đuro Kuntarić)
August Đarmati: **Negdje daleko** (pjesme)

SADRŽAJ

Josef Imbach: Književnost i kršćanske vrednote 1
Aleksandar Solženicin: Uskrsna procesija 5
Tomislav Antunović: Da ne bi Markana 9
Juraj Jurjević: Književnik i život 16
Stanko Tenšek: Lirika Đure Sudete 19
Serafin Mičić: Svjetlo maslina 40
Enver Čolaković: Šuka 42
Anto Gardaš: Krik 72
Anto Gardaš: Sjećanje na oca 73
Anto Gardaš: Osluškujući neke unutarnje zvukove 74
Anto Gardaš: Ne boli me 74
I. V. Horvat: Nije li Matoš u »Prvoj pjesmi« prvi hrvatski pjesnik slobodnog stiha? 75
Mirko Validžić: Tragovima prošlosti koja obavezuje 84
Mustafa H. Grabčanović: Šuma 93
Veseljko Vidović: Strpljenja 93
Veseljko Vidović: Čovjeku iz Dalmacije, Na dnu sebe, Let, ... 94

Nova imena

Zlatko Stančić: Starica, Uspavanka 95
Željko Beršek: Labudovi 96
Krešimir Šego: Žeđ i Žednik 97
Željko M. Sabol: Prolog 98
Ivan Šarolić: Ptice 98
Ivan Procaj: Bila je kasna jesen 99
Marijan Vogrinec: Obnavljanje 100

Recenzije

Svevlad Slamnig: Žeđ i glad 101
Svevlad Slamnig: Balade Petrice Kerempuha 102
Svevlad Slamnig: U agoniji 103
Mirko Validžić: Likovno prostranstvo naše stvarnosti 104
bk: Izložba Vjekoslava Paraća 106
bk: Anto Gardaš, Na jednoj obali 107
Josip Badalić: Gradišće kalendar 1970. 108
Karlo Jurišić: Neretljanin ili Neretvanin 109

Možete naručiti kod HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21 :

Zbornik »Marulić«	30 d
G. BERNANOS : **Dnevnik jednog seoskog župnika** (roman) .	15 d
A. JAKŠIĆ: **Neugasivi plamen** (roman)	20 d
M. ŠVEL: **Priče za Sveu i Karen** (za djecu)	8 d
M. ŠVEL: **Legende**	8 d
A. JURAS: **Ciplić** (pripovjest za djecu)	8 d
A. JAKŠIĆ: **Povratak u djetinjstvo** (priče iz djetinjstva) . .	8 d
I. BALENTOVIĆ: **Dječak s limenom trubom** (pripovijest) .	10 d
S. KRČMAR: **u zrcalu** (novele iz suvremenog života) . . .	8 d